

พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริ
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
แขนงวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา

พ.ศ. 2556

**King Chulalongkorn's Stylistic Changes
to Buddhist Iconography**

Phra Karyl Bilbrey

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for
the Degree of Master of Arts in Thai Studies

School of Liberal Arts

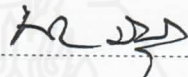
Sukhothai Thammathirat Open University

2013

หัวข้อวิทยานิพนธ์ พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ชื่อและนามสกุล พระแครอล บิลบริ
แขนงวิชา ไทยคดีศึกษา
สาขาวิชา ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
อาจารย์ที่ปรึกษา 1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุตจิต เจนนพกาญจน์
2. รองศาสตราจารย์ ดร. จิตรา วีรบุรินทร์

วิทยานิพนธ์นี้ ได้รับความเห็นชอบให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรระดับปริญญาโท เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม 2557

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ไพฑูรย์ มีกุล)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุตจิต เจนนพกาญจน์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. จิตรา วีรบุรินทร์)

..... ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา
(ศาสตราจารย์ ดร. สิริวรรณ ศรีพหล)

ชื่อวิทยานิพนธ์ พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ผู้วิจัย พระแครอล บิลบริ รหัสนักศึกษา 2541000366

ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ไทยคดีศึกษา)

อาจารย์ที่ปรึกษา (1) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุจิตต์ เจนนพกาญจน์

(2) รองศาสตราจารย์ ดร. จิตรา วีรบุรินนท์ **ปีการศึกษา** 2556

บทคัดย่อ

การวิจัย ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ตำรวจพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่าง พ.ศ.2411-2453 (2) ศึกษาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูป ให้มีลักษณะเป็นมนุษย์มากยิ่งขึ้น (3) เปรียบเทียบลักษณะพระพุทธรูปในพระราชดำริกับพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ (4) ศึกษาผลของพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ (5) ศึกษาผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วยนักวิชาการ 6 คน ได้แก่ กณฐารักษ์ 2 คน ศาสตราจารย์ 1 คน รองศาสตราจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ 1 คน ผู้ช่วยศาสตราจารย์โบราณคดี 1 คน อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ 1 คน เครื่องมือในการวิจัยประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึก แบบสังเกต และแบบสำรวจพระพุทธรูป การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า (1) พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453 มี 22 องค์ (2) พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูปว่าทรง “อยากเห็นพระพุทธรูปเป็นคน มีใบหน้าเป็นคนฉลาด อดทน มีความคิด ไม่ใช่ทำหน้าที่ ไม่ใช่นั่งยิ้มกริ่ม ไม่ใช่นั่งหลับ และมีสติสัมปชัญญะ” จึงเป็นเหตุให้มีการสร้างพระพุทธรูปในพระราชดำริ (3) เปรียบเทียบลักษณะพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ โดยภาพรวมมีพระเศวตขมวด ไม่มีอุษณิยะ พระพักตร์กลม จีวรมีริ้ว หลังมีพระราชดำริ พระพุทธรูปมีลักษณะสมจริงมากยิ่งขึ้น (4) ผลของพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ โดยมีพระพุทธรูปที่สร้างตามพระราชดำริสำเร็จ 6 องค์ (5) ผลกระทบที่เกิดจากการสร้างพระพุทธรูปตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลกระทบต่อพุทธศิลป์ คือทำให้หยุดชะงักในการสร้างสรรค์พระพุทธรูปแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนกลางจนถึงปัจจุบัน ทางด้านสังคม ทำให้เริ่มยุคพุทธศิลป์เชิงสังคมนิยมขึ้นทางวัฒนธรรม มีการเปิดกว้าง ยอมรับในรูปแบบศิลปะที่แตกต่างมากยิ่งขึ้น

คำสำคัญ พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

Thesis title: King Chulalongkorn's Stylistic Changes to Buddhist Iconography

Researcher: Phra Karyl Bilbrey; **ID:** 2541000366;

Degree: Master of Arts (Thai Studies);

Thesis advisor (1) Dr. Sudjit Janenoppakanjana, Assistant Professor; (2) Dr. Chitra Veeraburinin, Associate Professor; **Academic year** : 2013

Abstract

The present research aimed to study (1) the total number of Buddha images cast by King Chulalongkorn between B.E. 2411-2453 (C.E. 1868-1910) (2) King Chulalongkorn's idea to change the iconographic style of the Buddha image to be more human in appearance (3) to compare King Chulalongkorn's idealistic image to those images cast prior to his idea (4) the product of King Chulalongkorn's idea (5) the repercussions that arose from casting King Chulalongkorn's ideal Buddha image.

A qualitative research method was employed with 6 academics i.e., 2 museum curators, 2 Art-History Achedemics, 1 Archeologist and 1 Buddhist Studies instructor. Research tools include in-depth interviews, Buddha image survey and observation. Information analysis is a descriptive analysis.

The results showed that (1) King Chulalongkorn ordered the casting of 22 Buddha images between B.E. 2411-2453 (C.E. 1868-1910) (2) King Chulalongkorn's desire "to see the Buddha as a human, with an intelligent human face, full of perseverance, mindful and reflective" was the impetus for the revised Buddha image(s) (3) the comparative characteristics of the Buddha images cast on the orders of King Chulalongkorn, before he conceived the idea of a revised image, in general, reflect King Mongkut's preferred style: curled hair, no protuberance, round face, semi-realistic folds in the robes. (4) The product of King Chulalongkorn's idea to cast a realistic Buddha image resulted in 6 Buddha images (5) the repercussions of casting Buddha images according to King Chulalongkorn's idea had effects on Buddhist imagery, bringing about an end in the search for new styles of mid-Ratanakosin era Buddha images, until the present; on society, introducing a new period of realism in Buddhist art; on culture, heralding a new era of openness towards different artistic styles.

Keywords: New Buddhist Iconography, King Chulalongkorn.

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้ด้วย ความอนุเคราะห์และคำชี้แนะจากบุคคลหลายๆ ท่าน อาทิ ภาพจึงขอขอบคุณท่านทั้งหลายเหล่านั้นไว้ในโอกาสนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนางสาว เต้นดาว ศิลปานนท์ และนายยุทธนาวรากร แสงอร่าม ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ที่ให้ข้อมูลและคำชี้แนะเป็นระยะๆ เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร และเจ้าหน้าที่จดหมายเหตุ แห่งชาติ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สูดจิต เจนนพกาญจน์ รองศาสตราจารย์ ดร. จิตรา วีราบุรินทร์ ที่ ให้คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์ และนางสาว ธนาศรี ฉัตรกุล ณ อยุธยา ที่ให้ความสนับสนุนด้าน คอมพิวเตอร์ และช่วยติดต่อกับเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชในยามจำเป็น คุณปกรณ์ ศิวะประเสริฐ ที่ช่วยตรวจทานและแก้คำผิด ทุกท่านที่กล่าวถึงข้างต้นทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

พระแครอล บิลبری

มกราคม 2557

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการวิจัย.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	3
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	4
ขอบเขตของการวิจัย.....	5
นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	7
แนวคิดเกี่ยวกับคติความเชื่อ.....	8
แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรม.....	9
แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลป์.....	10
แนวคิดเกี่ยวกับการเกิดพระพุทธรูป.....	12
แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูป.....	21
แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะรูปแบบพระพุทธรูปโดยทั่วไป.....	22
ทฤษฎีโครงสร้างนิยม.....	24
ทฤษฎีปรัวรรตนิยม.....	25

สารบัญ(ต่อ)

	หน้า
ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม.....	25
ทฤษฎีภาวะทันสมัย.....	27
ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์.....	28
ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม.....	29
ประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปแบบใหม่ตามพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	31
พระพุทธรูปปางถวายเนตร.....	33
พระพุทธรูปปางขอฝน.....	34
พระพุทธรูปปางถวายเนตรต้นแบบปูนปลาสเตอร์.....	35
พระพุทธรูปปางถวายเนตร วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	38
พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	39
พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	40
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	81
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	84
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	85
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	85
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	86
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	87

สารบัญ(ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	88
ตอนที่ 1 สถานภาพของกลุ่มตัวอย่าง.....	89
ตอนที่ 2 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	91
สำรวจพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453.....	91
ศึกษาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูป.....	109
การเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริกับลักษณะ พระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ ก่อนหน้า ที่จะทรงมีพระราชดำริ.....	109
ศึกษาผลของพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ.....	111
ศึกษาผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	113
ตอนที่ 3 ข้อเสนอที่ได้จากการค้นพบ.....	115
บทที่ 5 สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	119
สรุปการวิจัย.....	119
อภิปรายผล.....	123
ข้อเสนอแนะ.....	159
บรรณานุกรม.....	162
ภาคผนวก.....	171
ประวัติผู้วิจัย.....	175

ญ

สารบัญตาราง

หน้า

ตาราง 1.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	4
-------------------------------------	---

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 2.1 พระพุทธรูปแบบคันธาระ.....	15
ภาพที่ 2.2 พระพุทธรูปแบบมถุรา.....	16
ภาพที่ 2.3 พระพุทธรูปแบบอมราวดี.....	17
ภาพที่ 2.4 พระพุทธรูปแบบคุปตะ.....	18
ภาพที่ 2.5 พระพุทธรูปแบบปาละ.....	20
ภาพที่ 2.6 พระพุทธรูปปางถวายเนตรของอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี.....	33
ภาพที่ 2.7 พระพุทธรูปปางขอฝนของอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี.....	34
ภาพที่ 2.8 พระพุทธรูปปางถวายเนตรต้นแบบของอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี.....	35
ภาพที่ 2.9 พระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร (ด้านหน้า).....	37
ภาพที่ 2.10 พระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร (ด้านหลัง).....	37
ภาพที่ 2.11 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวช.....	38
ภาพที่ 2.12 พระพุทธรูปปางสมาธิของแกรนด์ คุ๊กแห่งเฮส.....	69
ภาพที่ 2.13 พระพุทธรูปปางสมาธิของแกรนด์ คุ๊กแห่งเฮสจำลอง.....	69
ภาพที่ 5.1 เปรียบเทียบภาพพระพุทธรูป ก และพระพุทธรูป ข	150
ภาพที่ 5.2 ลักษณะการนุ่งห่มของพระพุทธรูปปางถวายเนตร วัดเบญจมบพิตรฯ.....	154
ภาพที่ 5.3 เปรียบเทียบลักษณะพระบรมฉายาลักษณ์พระภิกษุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูปปางถวายเนตร วัดเบญจมบพิตรฯ และพระพุทธรูปปางถวายเนตร รุ่นแรก.....	156

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการวิจัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2453) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ 5 ในราชวงศ์จักรี พระองค์ทรงครองราชย์ในช่วงที่วัฒนธรรมและนวัตกรรมยุโรปเริ่มหลั่งไหลเข้ามาในประเทศไทย เป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ ประเพณี วัฒนธรรมและการปกครอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระเนตรกว้างไกล พระองค์สามารถรับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วยดี รับสิ่งที่เป็นตะวันตกแล้วนำมาประยุกต์กับสิ่งที่เป็นไทยดั้งเดิม ทำให้เกิดสิ่งใหม่ๆขึ้นที่กลมกลืนสวยงามอย่างน่าประหลาดใจ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ชาวสยามพระองค์แรกที่เสด็จเยือนทวีปยุโรป ทรงชื่นชมศิลปกรรมตะวันตกเป็นอย่างมาก เมื่อพระองค์เสด็จประพาสยุโรป พระองค์เสด็จไปยังที่ทำงานของศิลปินชื่อดังหลายท่านเพื่อซื้อสินค้าและชมกรรมวิธีในการผลิตศิลปกรรม (ศรีสทเทพ, 2553: 511) พระองค์ทรงซื้อศิลปกรรมมากมาย ทั้งที่เป็นจิตรกรรมและประติมากรรม เพื่อเป็นของฝากพระราชโอรสธิดาส่วนหนึ่งและเพื่อทรงเก็บไว้ชมในเวลาว่างจากพระราชกรณียกิจส่วนหนึ่ง ในเวลาต่อมาศิลปกรรมเหล่านั้นได้กลายมาเป็นมรดกของแผ่นดิน ทำให้คนรุ่นหลังทราบถึงพระราชนิมิตส่วนพระองค์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จตามรอยพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านพระปรีชาญาณ เมื่อเกิดปัญหาคติโลกหรือคตินิยมขึ้น พระองค์ทรงแก้ไขปัญหาคด้วยความชาญฉลาดเท่าที่พระองค์พึงทำได้ ในเรื่องการหล่อพระพุทธรูปนั้นก็เช่นเดียวกัน ในสมัยต้นและกลางรัชกาล บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงหล่อพระพุทธรูปตามแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในเวลาต่อมาพระราชอาณาจักรสยามได้เปลี่ยนไปตามกระแสนานาอารยประเทศตะวันตกเป็นอันมาก ขณะเดียวกันพระองค์ทรงมีพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับมหาปฐักษณะ ซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญของพระพุทธรูปไทยตั้งแต่โบราณกาลมาว่า “แต่ถ้าอามหาปฐักษณเข้ายันแล้วเปนไม่ถูกทั้งนั้น

เพราะทูลตามตรงได้ว่าไม่เชื่อ” (เด่นดาว ศิลปานนท์ 2549: 117) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรูปแบบพระพุทธรูปในพระราชดำริไว้แล้วเพียงแต่หาช่างปั้นไม่ได้

ในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งกับอัลฟอนโซ โทนาเรลลี (Alfonso Tonarelli) เกี่ยวกับการปรับปรุงแก้ไขพุทธลักษณะบางประการดังที่ปรากฏในภาษาอังกฤษว่า

“ In 1909 King Chulalongkorn intended to reform the sculptural style of Buddhist images. He addressed himself to Alfonso Tonarelli, From Turin (Italy), then engaged at the Ananta Samakhom Throne Hall. He realized the bronze statue of ‘ Buddha and the tree’ now in the Ambara Villa of Dusit Palace.” ซึ่งแปลว่าใน พ.ศ. 2452 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะเปลี่ยนลักษณะแห่งพระพุทธรูปบางอย่างมีพระราชกระแสรับสั่งกับนายอัลฟอนโซ โทนาเรลลี จาก ทูริน (ประเทศอิตาลี) ซึ่งขณะนั้นเป็นนายช่างอยู่ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ท่านหล่อพระพุทธรูปปางถวายเนตรซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่พระที่นั่งอัมพร- พระราชวังดุสิต (Italia E Thailandia Cinque Socoli Di Viaggi E Di Incontri) (Frixione,1996: 81-2)

จากสภาพการณ์ดังกล่าวข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาพระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ในยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชดำริถึงลักษณะบางประการแห่งพุทธศิลป์ ที่พระองค์ทรงโปรดและไม่ทรงโปรด ตลอดจนเหตุการณ์บางประการที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะพระพุทธรูปแบบใหม่นี้ขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ประเด็นการวิจัยคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเหตุผลในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระพุทธรูปอย่างไรบ้าง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบนั้นเปลี่ยนแปลงอย่างไร และเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเดิมมากน้อยเพียงใด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่กี่องค์

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีประเด็นการวิจัยว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเหตุผลในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระพุทธรูปอย่างไรบ้าง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบนั้นเปลี่ยนแปลงอย่างไร การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเดิมมากน้อยเพียงใด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่กี่องค์

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

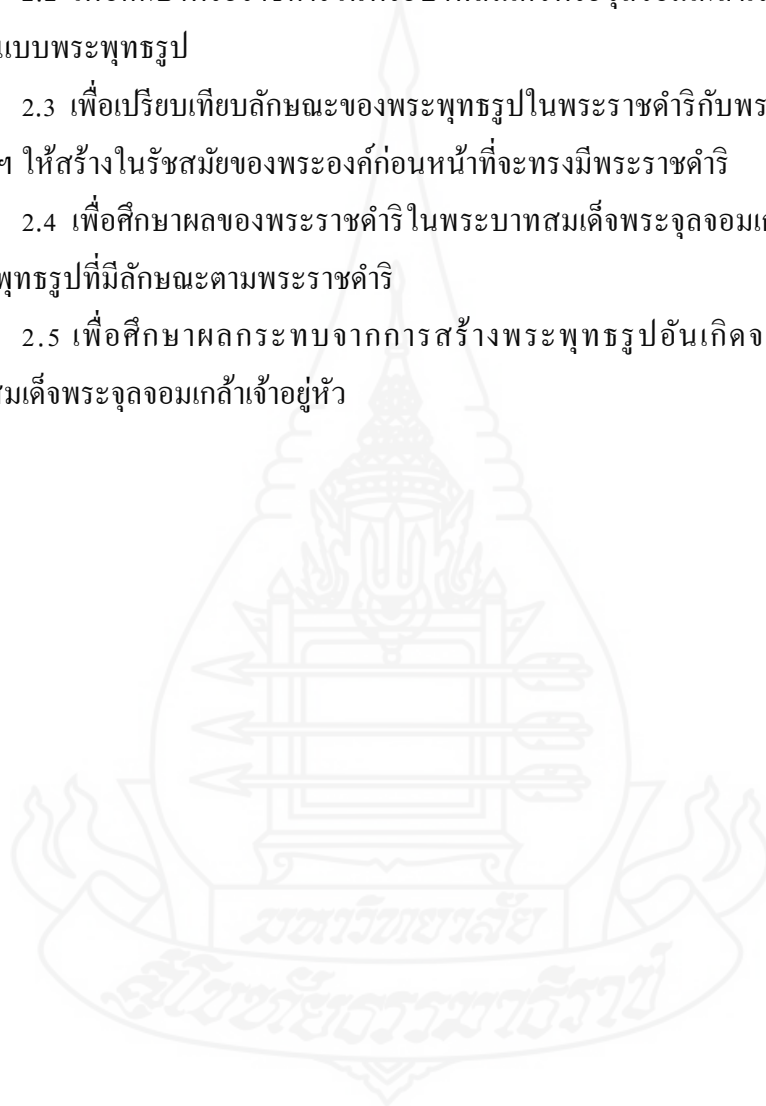
2.1 เพื่อสำรวจพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453

2.2 เพื่อศึกษาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูป

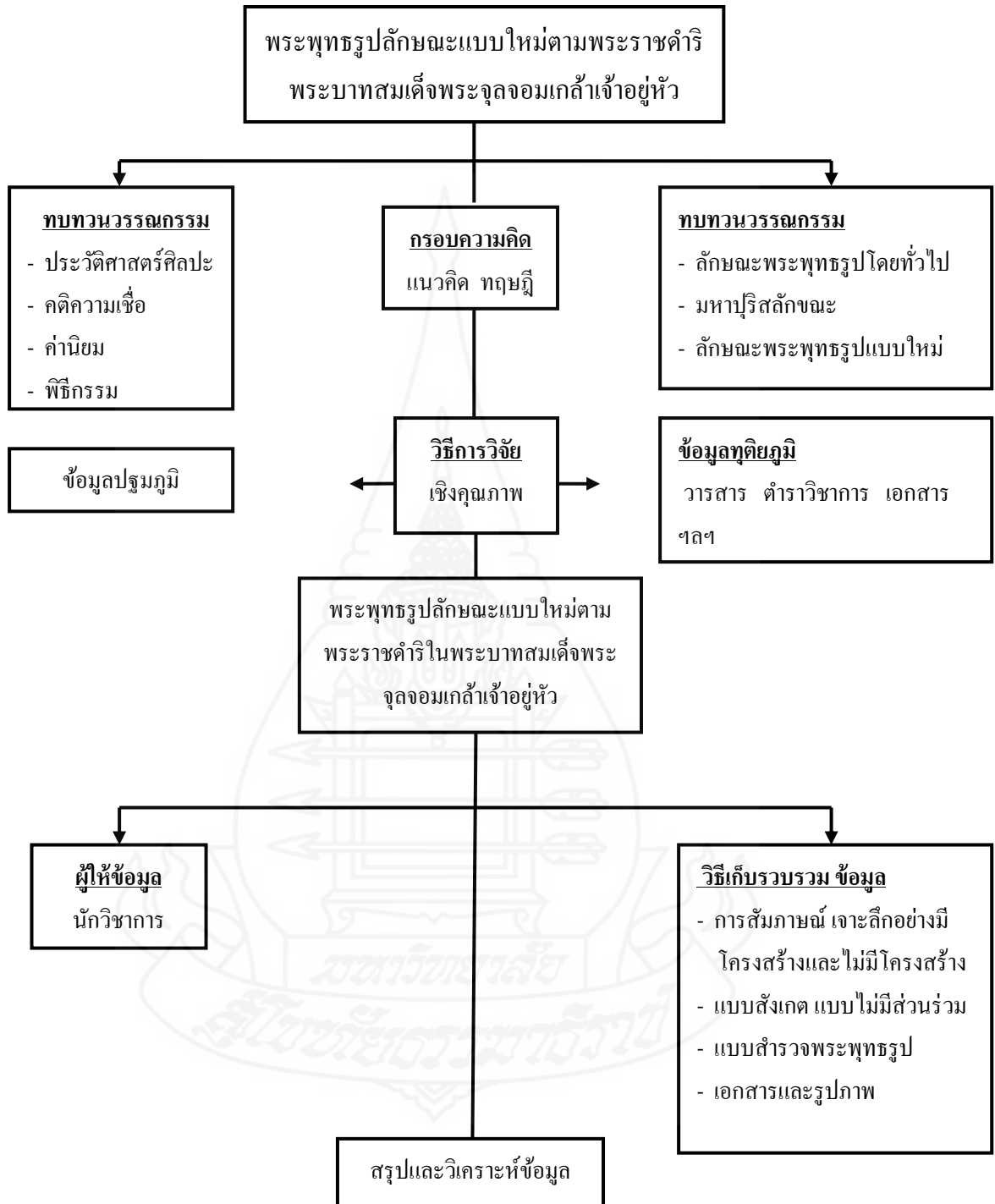
2.3 เพื่อเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริกับพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ

2.4 เพื่อศึกษาผลของพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ

2.5 เพื่อศึกษาผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3. กรอบแนวคิดในการวิจัย

ตารางที่ 1.1 แสดงกรอบความคิดในการวิจัย พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4. ขอบเขตของการวิจัย

4.1 **ขอบเขตทางด้านพื้นที่** การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัย ศึกษาลักษณะพระพุทธรูปแบบใหม่ ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประดิษฐานในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

4.2 **ขอบเขตด้านประชากรหรือกลุ่มเป้าหมาย** ผู้ให้ข้อมูลหลักได้แก่นักวิชาการ

4.3 **ขอบเขตด้านเนื้อหา**

เป็นการศึกษาเกี่ยวกับ

4.3.1 ผลการสำรวจพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่างพ.ศ. 2411-2453

4.3.2 พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูป

4.3.3 การเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริกับพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ

4.3.4 ผลของพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ

4.3.5 ผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.4 **ขอบเขตด้านเวลา** การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเริ่มต้นตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2555 ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2556 เป็นเวลา 1 ปี

5. นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

5.1 **ลักษณะของพระพุทธรูป** หมายถึง สิ่งที่สามารถสังเกตด้วยนัยน์ตา พระอิริยาบถขององค์พระปฏิมากร เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน ลีลา การเอนพระองค์ ทุกส่วนของพระเศียร พระหัตถ์ พระบาท ฝ่าจีวร หรือบริวารเครื่องใช้อื่นๆ

5.2 **พระพุทธรูป** หมายถึง ประติมากรรมที่เป็นตัวแทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมื่อ 2,600 ปีที่แล้ว ใช้แทนคำว่าพระพุทธรูปได้

5.3 มหาบุริสลักษณะ หมายถึงลักษณะมหาบุรุษคั่งที่ระบุไว้ใน ลักษณะสูตร ปาฎิกวรรค
ทีฆนิกาย แห่งพระไตรปิฎก

5.4 คติความเชื่อ หมายถึง ความเข้าใจที่เกิดจากลายลักษณ์อักษรในพระไตรปิฎก และ/
หรือความเห็นความเข้าใจที่เกิดขึ้นในยุคต่อๆมา

5.5 พิธีกรรม หมายถึง การปฏิบัติด้วยกาย วาจา ใจ อย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้เกิดผลที่
ต้องการ

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 ได้ทราบและเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453

6.2 ได้ทราบพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการ
เปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูป

6.3 ได้ทราบและเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับลักษณะของพระพุทธรูปใน
พระราชดำริกับลักษณะพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ก่อน
หน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ

6.4 ได้ทราบผลของพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการ
สร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ

6.5 ได้ทราบผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้ค้นคว้าศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมนำเสนอตามลำดับดังนี้

1. แนวคิด

1.1 แนวคิด

- 1.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับคติความเชื่อ
- 1.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรม
- 1.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลป์
- 1.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการเกิดพระพุทธรูป
- 1.1.5 แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูป
- 1.1.6 แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะพระพุทธรูป

1.2 ทฤษฎี

- 1.2.1 ทฤษฎีโครงสร้างนิยม
- 1.2.2 ทฤษฎีปริวรรตนิยม
- 1.2.3 ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม
- 1.2.4 ทฤษฎีภาวะทันสมัย
- 1.2.5 ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์
- 1.2.6 ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

2. ประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3. พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิด

1.1 แนวคิด

1.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับคติความเชื่อ

คำศัพท์ว่า “คติความเชื่อ” นั้น เป็นคำสมาสที่ใช้ในภาษาไทยในวงกว้าง คือ เป็นการรวมคำสองคำเข้าด้วยกัน คือคำว่า “คติ” และคำว่า “ความเชื่อ” พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ไทย-อังกฤษ (Nectec Lexitron 2) เวอร์ชัน 2.1.3 (80.4) นิยามความหมายของคำสองคำดังกล่าว ซึ่งตรงกับพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานออนไลน์ พ.ศ. 2542 ความหมายที่หนึ่งคือ การไป; ความเป็นไป. ความหมายที่สองคือ หมายถึง แบบอย่าง, วิธี, แนวทาง.

ส่วนคำว่า “เชื่อ” นั้น พจนานุกรมฉบับเดิมใช้คำภาษาอังกฤษว่า “belief” “faith” และ “trust”. ซึ่งตรงกับความหมายในภาษาไทยว่า “ความคิดเห็น”, “มั่นใจ”, “ความศรัทธา”

พจนานุกรมฉบับ The American Heritage Dictionary of the English Language 4th Edition อธิบายความหมายของความเชื่อไว้ว่า 1. การที่จิตใจหรือวางใจสิ่งอื่น 2. การที่จิตยอมรับและตั้งมั่นในความจริงหรือความมีอยู่จริงแห่งสิ่งใดสิ่งหนึ่ง 3. สิ่งที่คนยอมรับว่าเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักธรรมหรือประมวลธรรมที่กลุ่มบุคคลยอมรับว่าเป็นจริง (จงดูหมายเหตุ 1 ในภาคผนวก ก)

พจนานุกรมฉบับ Random House Webster’s College Dictionary 2nd Edition ให้ความหมายกับความเชื่อไว้ว่า 1. สิ่งที่ถูกเชื่อ ความคิดเห็น หรือสิ่งที่เชื่ออย่างแรงกล้า 2. ความมั่นใจในความเป็นจริงหรือความมีอยู่จริงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ไม่ว่าจะพิสูจน์ได้ทันทั่วทั้งที่ 3. ความเชื่อมั่น ความศรัทธา หรือการไว้ใจเชื่อใจ (จงดูหมายเหตุ 2 ในภาคผนวก ก)

พจนานุกรมฉบับ The Oxford English Dictionary 2nd Edition ได้อธิบายความเชื่อไว้ว่า 1. เจตนาหรือสภาวะจิตที่มักไว้วางใจบุคคลหรือสิ่งอื่น, ความไว้วางใจ, การพึ่งอาศัย, ความศรัทธา. 2. การที่จิตยอมรับข้อเสนอ คำกล่าวอ้าง หรือข้อเท็จจริง โดยอาศัยความเชี่ยวชาญส่วนบุคคลหรือหลักฐานประจักษ์, การที่จิตยอมรับและเชื่อมั่นในส่วนแห่งความจริงที่ปราศจากการสังเกตโดยอาศัยคำให้การของผู้อื่น หรือโดยอาศัยหลักฐานแห่งเจตคติ, ความมีอยู่จริง หรือความถูกต้องแห่ง สิ่งใดสิ่งหนึ่ง 3. สิ่งที่ถูกเชื่อ, โศกข์หรือหมู่โศกข์ที่ถือว่าเป็นความจริง, ในหลักภาษาเดิม โดยเฉพาะหลักธรรมที่มีผู้รับนับถือในระบบศาสนาใดศาสนาหนึ่ง, ในหลักภาษาปัจจุบัน ความคิดเห็น, สิ่งที่โน้มน้าว (จงดูหมายเหตุ 3 ในภาคผนวก ก)

ตามอรรถและนัยแห่งคำว่าคติความเชื่อตามพจนานุกรมที่ให้ไว้ข้างต้นจะพิจารณาเห็นว่า

“คติความเชื่อเป็นส่วนประกอบหนึ่งของศาสนาและลัทธิต่างๆ ในโลก สำหรับศาสนาในภาพมุกกว้าง ๆ คือ เป็นการบวงสรวงบูชาหรือการสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้า เทพผู้มีอำนาจหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เพื่อสร้างเอกภาพและสัมพันธภาพอันดีระหว่างมวลมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีความเชื่อว่าสามารถควบคุมสถานการณ์ต่างๆ ได้ด้วยวิธีบางอย่าง ศาสนาตามทัศนะทางมานุษยวิทยาจึงบ่งบอกนัยถึงการขยายความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ออกไปสู่ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีอำนาจเหนือมนุษย์และธรรมชาติ ดังนั้น ศาสนาและความเชื่อทางศาสนาจึงเป็นสิ่งสากลที่เราพบเห็นได้ในทุกสังคมตลอดมาทุกยุคทุกสมัย” (ยศ สันตสมบัติ, 2537: 214)

คติเป็นแนวทางหรือเป็นแบบอย่างนำร่องของความเชื่อ ความเชื่อเป็นสิ่งที่บ่มความคิดส่วนเหตุจูงใจในการสร้างพระพุทธรูปของชาวไทยนั้น มีความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปหลากหลายความเชื่อ ความเชื่อบางอย่างสร้างเพื่อต่ออายุพระศาสนา ความเชื่อบางอย่างสร้างเพื่อต่ออายุของผู้สร้าง ดังที่หม่อมราชวงศ์แสงสุริย์อธิบายว่า

“ประเพณีการหล่อพระเท้าพระองค์หรือพระเท้าตัวนั้นมีมาแต่โบราณ บรรดาเจ้านายขุนนางและราษฎรที่มีฐานะเป็นที่นับถือของคนทั้งหลาย มักนิยมหล่อพระเท้าพระองค์หรือเท้าตัวไว้ให้บุตรหลานและผู้ใดที่เคารพนับถือได้บูชา เป็นเครื่องระลึกถึงในเมื่อตัวผู้เป็นเจ้าของล่วงลับไปแล้ว บางคนแม้เมื่อมีชีวิตอยู่จะไม่ได้หล่อพระเท้าตัวไว้ คนที่อยู่ข้างหลังก็หล่ออุทิศเป็นส่วนกุศลให้ และโดยปรกติจะหล่อเป็นพระพุทธรูปปางต่าง ๆ อย่างธรรมดา มิได้หล่อในแบบทรงเครื่องต้นสำหรับกษัตริย์” (หม่อมราชวงศ์แสงสุริย์ ลดาวัลย์, 2514: 82-3)

1.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรม

“พิธี คือ แบบอย่างหรือแบบแผนต่าง ๆ ที่พึงปฏิบัติ ในทางพระศาสนาโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเรียกว่า ศาสนพิธี ความจริงเรื่องพิธีเป็นเรื่องมีด้วยกันทุกศาสนา และเป็นเรื่องเกิดขึ้นทีหลังศาสนา หมายความว่า มีศาสนาเกิดขึ้นก่อนแล้วจึงมีพิธีต่าง ๆ เกิดตามมาภายหลัง แม้ศาสนพิธีในพระพุทธศาสนาก็เช่นกัน เกิดขึ้นภายหลังทั้งสิ้น เหตุเกิดศาสนพิธีในพระพุทธศาสนานี้ก็เนื่องจากมีหลักการของพระพุทธศาสนาซึ่งพระพุทธเจ้าทรงวางไว้แต่ในปีที่ตรัสรู้ เพื่อพุทธสาวกจะได้ถือเป็นหลักในการออกไปประกาศพระศาสนา อันเรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ ในโอวาทปาฏิโมกข์นั้นมีหลักการสำคัญที่ทรงวางไว้เป็นหลักทั่ว ๆ ไป 3 ประการ คือ พระพุทธศาสนา

- (1) สอนไม่ทำความชั่วทั้งปวง
- (2) สอนให้อบรมกุศลถึงพร้อม
- (3) สอนให้ทำจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว

โดยหลักการ ทั้ง 3 นี้ เป็นอันว่าพุทธบริษัทต้องพยายามเลิกละความประพฤติชั่วทุกอย่างจนเต็มความสามารถ และพยายามสร้างกุศลสำหรับตนให้พร้อมเท่าที่จะสร้างได้ กับพยายามชำระจิตใจให้ผ่องใสอยู่เสมอ ด้วยการพยายามทำตามคำสอนในหลักการนี้ เป็นการพยายามทำดีเรียกว่า “ทำบุญ” และการทำบุญนี้แหละพระพุทธเจ้าทรงแสดงวัตถุ คือที่ตั้งอันเป็นทางไว้ โดยหลักย่อ ๆ 3 ประการ เรียกว่า “บุญกิริยาวัตถุ” คือ

- (1) ทาน การบริจาคพัสดุของตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
- (2) ศีล การรักษากายวาจาให้สงบเรียบร้อย ไม่ล่วงบัญญัติห้าม
- (3) ภาวนา การอบรมจิตใจให้ผ่องใสในทางกุศล

บุญกิริยาวัตถุนี้เอง เป็นแนวให้พุทธบริษัทประพฤติบุญตามหลักการที่กล่าวข้างต้น และเป็นคำให้เกิดศาสนพิธีต่าง ๆ ขึ้น โดยนิยมนั้น คือ ในกาลต่อ ๆ มา พุทธบริษัทนิยมนำบุญ ไม่ว่าจะปรารถนาเหตุใด ๆ ก็ให้เข้าหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 นี้ โดยเริ่มต้นมีรับศีล ต่อไปภาวนาด้วยการสวดมนต์เอง หรือฟังพระสวดแล้วตั้งใจไปตาม จบลงด้วยบริจาคทานตามสมควร เพราะนิยมนำบุญเป็นการบำเพ็ญความดีดังกล่าวนี้ และทำในกรณีต่าง ๆ กันตามเหตุที่ปรารถนา จึงเกิดพิธีกรรมขึ้นมากประการ เมื่อพิธีกรรมใดเป็นที่นิยมและรับรองปฏิบัติสืบ ๆ มาจนเป็นประเพณี พิธีกรรมนั้นก็กลายเป็น ศาสนพิธีขึ้น ฉะนั้น ศาสนพิธีจึงมีมากมาย” (ศาสนาพิธี เล่ม 1, 2542: 1-2)

“ในสังคมของชาวไทยยังมีการประกอบประเพณี พิธีกรรมตามคติความเชื่อดั้งเดิมที่ได้ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษอย่างต่อเนื่อง ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมตกทอดมาจนถึงปัจจุบันนั้น ส่วนใหญ่เป็นประเพณี พิธีกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับอยู่กับความเชื่อที่เนื่องในศาสนา และความเชื่อในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่ามีอยู่เหนือธรรมชาติ” (สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร)

1.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปะ

ศิลปะในดินแดนเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศไทยดังที่เรียกในปัจจุบัน สะสมศิลปะหลายยุคหลายสมัย มีที่มาจากหลากหลายความเชื่อและชาติพันธุ์

“เมื่อประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 19 นั้น ดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชนหลากหลายภาษาและวัฒนธรรมที่ได้ตั้งรกรากมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ

ก่อนหน้านั้น ที่สำคัญได้แก่ คนพื้นเมืองที่ใช้ภาษามอญในภาคเหนือ และกลุ่มที่ใช้ภาษาเขมร ในภาคกลางและภาคใต้ ซึ่งต่างก็มีศิลปะและวัฒนธรรมที่ต่างกัน ผลงานด้านพุทธศิลป์ของ ชนดังกล่าว รวมตลอดถึงชนรุ่นหลังมีปรัชญาและความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาที่เป็นตัว แปรสำคัญของวิวัฒนาการของพุทธศิลป์ตามยุคสมัย (...)" (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2555, 25)

ศิลปะพระพุทธรูปไทยอาจจะแบ่งออกเป็นยุคต่าง ๆ ดังนี้

ศิลปะทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-16) พระพุทธรูปในยุคนี้มีลักษณะ อิทธิพลจากสมัยคุปตะ หลังคุปตะ รวมถึง ปาละ-เสนะ ของอินเดีย เป็นไปได้ว่าประเทศไทยได้รับ โดยตรงจากอินเดีย หรือได้รับโดยอ้อมจากประเทศลังกา

ศิลปะศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 13-15) ประติกรรมในยุคนี้เป็นพระพุทธรูป ในคติพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีอิทธิพลคล้าย ๆ กับยุคสมัยทวารวดี คือศิลปะสมัยคุปตะ หลังคุป ตะและปาละ-เสนะ

ศิลปะลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ 17-18) พระพุทธรูปในยุคนี้เป็นศิลปะและ โลหะ พบมากในภาคกลางและตะวันออกเฉียงเหนือของไทย

ศิลปะเชียงแสน (พุทธศตวรรษที่ 17-18) ศิลปะแบบนี้เจริญในภาคเหนือ ของไทย ลักษณะศิลปะแบ่งได้เป็นสองยุค คือ ศิลปะเชียงแสนยุคแรก (พุทธศตวรรษที่ 17-18) และ ศิลปะเชียงแสนยุคหลัง (พุทธศตวรรษที่ 18-21)

ศิลปะสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ 17-20) ผู้เชี่ยวชาญหลายท่านถือว่ายุคนี้ เป็นยุคทองแห่ง พุทธศิลปะไทย พบมากในบริเวณภาคกลางตอนบน เช่น สุโขทัย กำแพงเพชร และ พิษณุโลก

ศิลปะอู่ทอง (พุทธศตวรรษที่ 17-20) ศิลปะอู่ทองเจริญในภาคกลางของ ไทย มีอิทธิพลจากทวารวดี เขมร (ขอม) และสุโขทัย

ศิลปะอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 18-23) เจริญในภาคกลางของไทย ได้รับ อิทธิพลจากศิลปะอู่ทอง ลพบุรี และสุโขทัย

ศิลปะรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ 2425 – ปัจจุบัน) มีความหลากหลาย ในยุคแรกได้รับอิทธิพลจากศิลปะสมัยอยุธยา ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่มี การคิดค้นปางพระพุทธรูปมากขึ้นหลายแบบ (ทศพล พานิชย์กุล, 2545:10) ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปรมานุชิต ชิโนรส บัณฑิตกวาง ต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แล้วทรงโปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปเหล่านั้น ไว้แล้วนำไปประดิษฐานในหอพระปริต สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปรมานุชิตชิโนรส

ทรงบันทึกปางพระพุทธรูปถึง 32 ปาง ในสมุดไทย ซึ่งเก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (หนังสืองานศพ พ.อ. จ้านง สังขคุลย์)

นักวิชาการของกรมศิลปากรได้กำหนดยุคสมัยพุทธศิลป์คล้ายกับที่กล่าวข้างต้น แต่มีความแตกต่างกันบ้างดังต่อไปนี้

ศิลปะทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-16) มักสร้างเป็นปางปฐมเทศนา ปางสมาธิ ปางมารวิชัย ปางยมกปฎิหาริย์ ปางนาคปรก ปางเสด็จดาวดึงส์ ปางประทานอภัย ปางประทานพร และปางปรินิพพาน

ศิลปะศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 13-18) สร้างปางสมาธิ ปางมารวิชัย ปางนาคปรก ปางเสด็จดาวดึงส์ ปางประทานอภัย และปางปรินิพพาน

ศิลปะลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ 12-18) สร้างปางสมาธิ ปางมารวิชัย ปางนาคปรก ปางเสด็จดาวดึงส์ ปางประทานอภัย ปางประทานพร และปางโปรดสัตว์

ศิลปะล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 16-21) สร้างปางสมาธิ ปางมารวิชัย ปางอุ้มบาตร ปางประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ปางประทับนั่งห้อยพระบาท ปางลีลา ปางเปิดโลก ปางประทับยืน ปางถวายเนตร ปางไสยาสน์

ศิลปะสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ 17- ปลายพุทธศตวรรษที่ 20) สร้างปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางลีลา ปางประทานอภัย ปางถวายเนตร ปางประทับยืน ปางไสยาสน์

ศิลปะอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 18-23) ปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางลีลา ปางประทานอภัย ปางป่าเลไลยก์ ปางประทับยืน

ศิลปะรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ 23 – ปัจจุบัน) สร้างปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางประทานอภัย ปางป่าเลไลยก์ (ศิลปากร, 2552: 10)

1.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการเกิดพระพุทธรูป

การปรากฏของพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปนั้นมิกล่าวถึงในตำนานพระแก่นจันทน์ว่า เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จไปจำพรรษาอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตลอดไตรมาสหนึ่งพรรษากาล พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศลทรงอาลัยอาวรณ์รำลึกถึงพระพุทธองค์ยิ่งนัก จึงมีรับสั่งให้ ช่างหลวงประดิษฐานรูปเหมือนพระพุทธองค์เป็นไม้แก่นจันทน์แดง แล้วนำไปประดิษฐานไว้ ณ พระอาสน์ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงประทับ เมื่อออกพรรษาและพระพุทธเจ้าเสด็จกลับมายังโลกมนุษย์และถึงพระอาสน์ที่ประทับแล้ว พระพุทธรูปไม้แก่นจันทน์ลุกขึ้นจากพระอาสน์ และมีปฏิสนธิฐานกับพระพุทธเจ้า เป็นพุทธปาฏิหาริย์ พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้พระแก่นจันทน์กลับไปประทับเพื่อเป็นต้นแบบของพระพุทธรูปสืบไป ซึ่งในอนาคตกาลหลัง

พระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานแล้ว พุทธศาสนิกชนจะได้อาศัยพระแก่นจันทน์เป็นต้นแบบสำหรับสร้างพระพุทธรูปสืบต่อไป (สมเด็จพระญาณสังวรฯ, ตำนานพระพุทธรูป, 2545: 67)

ในมหาวงศ์ ประวัติความเป็นมาของเกาะลังกานี้ มีเรื่องราวของมหากาฬนาคราชกับพระเจ้าอโศกมหาราช ความว่า เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชได้ยินเกียรติศัพท์เกี่ยวกับมหิทฺธิฤทธิอันลือลั่นของมหากาฬนาคราช ผู้ซึ่งมีอายุไขยืนยาวหนึ่งกัลป์ และเคยชมพระบารมีพระพุทธเจ้าถึงสี่พระองค์ จึงโปรดฯ ให้ข้าพระบาทไปจับมหากาฬนาคราช พันธนาการด้วยโซ่สุวรรณชาติ แล้วนำเข้าเฝ้า พระเจ้าอโศกมหาราชโปรดฯ ให้มหากาฬนาคราชนั่งเหนือพระที่นั่งภายใต้พระเศวตฉัตร แล้วพระราชทานดอกไม้ต่าง ๆ หลากหลายชนิด และโปรดฯ ให้นางบาทบริจาริกาจำนวนหนึ่งหมื่นหกพันนางยื่นหอมล้อมมหากาฬนาคราช แล้วตรัสว่า “ขอได้โปรดให้เราทั้งหลายได้ชมพระรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสัพพัญญู ผู้ให้ศีลธรรมจักรเป็นไป” ด้วยมหิทฺธิฤทธิ มหากาฬนาคราชเนรมิตรูปพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยมหาปฐิสถลักษณะสามสิบสอง และอนุพยัญชนะมีรั้งมีเรื่องโรจน์ และเปลวไฟเป็นมงกุฎ (Wilhelm Geiger, 2007: 33-4)

พระพุทธโฆษาจารย์ พระอรรถกถาจารย์ชาวอินเดียที่มีชื่อเสียง ได้รจนา คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหลาย ๆ เรื่อง ซึ่งในเวลาต่อมากลายเป็นแนวปฏิบัติสำหรับพุทธศาสนิกชนมาเป็นเวลาช้านาน ในปญฺญสุทฺธิ อรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย ท่านกล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปไว้ว่า

“ที ปน ตถาคเต ปรีนิพพุเต พุทฺธูปมุขสุส อุกฺโขตฺสงฺฆสุส ทานํ ทาตํ สกฺกาติ ฯ สกฺกา ฯ กถํ ฯ อุกฺโขตฺสงฺฆสุส หิ ปมุขे สธาตูกํ ปฏิมํ อาสเน ฐาเปตฺวา อาธารกํ ปฏฐาเปตฺวา ทุกฺขิโณทกํ กาทํ กตฺวา สพุพฺ สตฺถุ ปฐุมํ ทตฺวา อุกฺโขตฺสงฺฆสุส ทาตพุพฺ ฯ เอวํ พุทฺธูปมุขสุส อุกฺโขตฺสงฺฆสุส ทานํ ทินฺนํ นาม โหติ ฯ” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ปญฺญสุทฺธิ เล่ม 6, 2535: 861)

‘ถามว่า ก็เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว อาจเพื่อถวายทานแก่พระสงฆ์ 2 ฝ่าย มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขหรือ ตอบว่า อาจ. อย่างไร. ก็พึงตั้งพระพุทธรูปที่มีพระธาตุในฐานะประมุขของสงฆ์ 2 ฝ่าย ในอาสนะ วางตั้ง ถวายวัตถุทั้งหมด มีทักษิโณทกเป็นต้น แต่พระศาสดาก่อนแล้วถวายแก่พระสงฆ์ 2 ฝ่าย ทานเป็นอันชื่อว่าถวายสงฆ์ 2 ฝ่าย มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยประการฉะนี้’ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, มัชฌิมนิกาย อุปริปีณณาสก, 2525: 406)

ข้อความข้างต้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งในพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งหมดที่กล่าวถึงความมีอยู่แล้วและการสร้างพระพุทธรูป ส่วนหนึ่งในเนื้อหานั้นเป็นเรื่องราวสำคัญที่กล่าวถึงเหตุการณ์สร้างพระพุทธรูปครั้งแรก ถึงแม้ว่าไม่มีหลักฐานทางโบราณคดียืนยันเรื่องนี้ก็ตาม

ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธรูปองค์แรกมีสาระแก่นสารมากกว่าแค่เป็นสมมุติฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเล่าและเหตุผลในการสร้างพระพุทธรูป ทำให้เข้าใจยังลึกในหน้าที่การงานของพระพุทธรูปเอง ดังนั้น ถึงแม้ว่าเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาของพระพุทธรูปพระองค์แรกนั้นเป็นเพียงเรื่องเล่าดีคำบรรพก็ตาม แต่รายละเอียดในข้อความบางอย่างทำให้เข้าใจถึงความนึกคิดของผู้สักการะต่อพระพุทธรูป ตลอดจนถึงการปรากฏขึ้นของพระพุทธรูปว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร (Donald Swearer, 2007: 14-15)

นอกจากแนวคิดการเกิดพระพุทธรูปที่อิงอิทธิปาฏิหาริย์ที่กล่าวแล้ว ก็ยังมีเหตุปัจจัยทั้งทางธรรมชาติและการเมือง ทำให้เกิดพระพุทธรูปเป็นรูปธรรมขึ้น คือหลังจากพระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานแล้ว มีการเคลื่อนย้ายของชนชาติต่าง ๆ เข้ามาในประเทศอินเดียตอนเหนือ บวกกับสภาพวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงไป พุทธศาสนิกชนมีความรู้สึกว้า ธรรมะซึ่งเป็นนามธรรมไร้รูป เป็นสิ่งที่เข้าใจยาก ไม่อาจสร้างศรัทธาได้ง่าย มีพระมหากษัตริย์สองพระองค์ที่โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปขึ้น คือ พระเจ้ามิลินท (เมนันเดอร์) พระมหากษัตริย์อินเดียเชื้อสายกรีก และพระเจ้ากนิษกะ กษัตริย์อินเดียเชื้อสายอินโดไครีต ทั้งสองพระองค์โปรดฯ ให้สร้าง พระพุทธรูปตามหลักฐานทางโบราณคดี (สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์, 2546: 25-27)

ในศิลปะอินเดียสมัยโบราณ (พุทธศตวรรษที่ 3-6) พระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ยังไม่ปรากฏ แต่ช่างจะใช้สัญลักษณ์แทน เช่น ดอกบัว หมายถึง ปางประสูติ ต้นโพธิ์ หมายถึง ปางตรัสรู้ ธรรมจักร หมายถึง ปางปฐมเทศนา และสถูป หมายถึง ปางปรินิพพาน พระพุทธรูปที่เป็นรูปมนุษย์มาเริ่มปรากฏมีขึ้นในศิลปะอินเดียสมัยที่ 2 คือ ศิลปะคันธารราฐ มถุรา และอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6-9) และคงมีต่อไปในศิลปะอินเดียแบบคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 10-11) แบบหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 12-13) และแบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ 14-17)

ภาพที่ 2.1 พระพุทธรูปแบบคันธารราฐ ที่มา:

(http://buddhiststudies.berkeley.edu/events/past/_events.html)

พระพุทธรูปแบบคันธารราฐ [ภาพที่ 2.1] เกิดขึ้นในแคว้นคันธาระ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย ซึ่งอยู่ในขอบเขตของประเทศปากีสถานในปัจจุบัน ศิลปะยุคนี้เจริญในสมัยที่ชนชาติยูเอ้หรือซิเธียน อพยพเข้ามาครองดินแดนนี้ พระเจ้ากนิษกะ (ราว พ.ศ. 663-705) เป็นประมุขแห่งราชวงศ์กุษาณะ ซึ่งชนชาติยูเอ้สถาปนาขึ้น ดินแดนนี้เคยเป็นที่ซึ่งชนชาติกรีกเข้ามาครอบครองมาตั้งแต่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชยกกองทัพเข้ามาชิงดินแดนลุ่มแม่น้ำสินธุราว พ.ศ. 217-218 เวลาต่อมาชาวโรมันเข้ามาค้าขายบ้าง เมื่อเกิดศิลปะคันธารราฐขึ้นแล้ว ชาวยูเอ้จึงให้ช่างกรีก-โรมันให้ทำงานแก่ตน ลักษณะเด่นของพระพุทธรูปในยุคนี้คือ พระพักตร์งามตามแบบอย่างของกรีก พระนาสิก (จมูก) โด่ง พระโอษฐ์ (ปาก) เล็ก พระเกศาหยักศก ผ้าจีวรหนา ส่วนใหญ่ห่มคลุมทั้งสองอังสา (บ่า) ริวผ้าเป็นริ้วใหญ่ตามธรรมชาติ สร้างตามคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ ปางของพระพุทธรูปในยุคนี้มักเป็นปางปฐมเทศนา ปางแสดงธรรม หรือ วัตรระกะ ปางประทานอภัย ปางประทานพร ปางสมาธิ และปางมารวิชัย

ภาพที่ 2.2 พระพุทธรูปแบบมถุรา ที่มา:

(<http://www.studyblue.com/notes/note/n/buddhist-art-quiz-1/deck/3788756>)

พระพุทธรูปแบบมถุรา [ภาพที่ 2.2] เกิดขึ้นในเวลาเดียวกับคันทารราชู ทั้งแคว้นคันทาระ และมถุราอยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้ากนิษกะ ลักษณะพระพุทธรูปแบบมถุรานั้นไม่มีเค้าช่างกรีกแบบคันทารราชูเลย แต่กลับเป็นแบบอินเดียแท้ คือพระพุทธรูปดูคล้ายเทวรูปหรือยักษ์ในศิลปะอินเดียสมัยโบราณ (พุทธศตวรรษที่ 3-6) พระพุทธรูปแบบมถุราทั้งยืนและนั่งมี พระพักตร์กลม หันตรง พระเกศาเรียบ ไม่มีพระอุษณิষะหรือเกตุมาลา หรือถ้ำมี มักสลักเป็นเส้นหรือเป็นขมวดก้น หอยเพียงขมวดเดียว ผ้าจีวรเหมือนผ้าบาง มองเห็นรูปพระมังสา (กล้ามเนื้อ) พระนาภี (สะดือ) ตลอดจนถึงผ้าอังตราสก (สบง) และรัดประคดแห่งพระองค์ ส่วนริ้วจีวรนั้นไม่ว่าห่มคลุมหรือห่มเฉียง ริ้วผ้าจะเป็นรูปโค้ง และถี่มาก ๆ เหมือนคลื่นน้ำ

ภาพที่ 2.3 พระพุทธรูปแบบอมราวดี ที่มา:

(http://content.lib.washington.edu/cdm4/item_viewer.php?)

พระพุทธรูปแบบอมราวดี [ภาพที่ 2.3] ได้ชื่อมาจากเมืองสำคัญของราชอาณาจักรอันธร (Andhra) ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย เป็นศิลปะพื้นถิ่นที่ผสมผสานกับศิลปะอันธร ศิลปะมถุรา และคันธารราชู เข้าด้วยกัน พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยนี้จึงมีเอกลักษณ์ของตนเอง (สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์, 2546: 75) ในสมัยอมราวดีตอนต้น มิได้มีการสร้างพระพุทธรูปแต่ใช้สัญลักษณ์แทน เช่น พระธรรมจักร หรือพระพุทธรบาท เป็นต้น

ในศิลปะอมราวดีสมัยหลังจึงได้สร้างพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ขึ้น อันแสดงว่าได้รับอิทธิพลมาจากที่อื่น พระพุทธรูปแบบอมราวดีอาจจะแบ่งออกเป็น 4 แบบ คือ แบบประทับยืน แบบประทับนั่ง แบบนาคปรก และแบบประทับนั่งห้อยพระบาท การครองจีวรของพระพุทธรูปทั้งแบบประทับยืนและประทับนั่ง มีทั้งห่มคลุมและห่มเฉียง ศิวีจิวรในยุคนี้นัก มีริ้วยาวสลักลึกลงไปบนภาพสลักนูนต่ำ แต่สลักลึกลงไปและกลับนูนขึ้นมาเล็กน้อยบนพระพุทธรูปลอยองค์ จีวรนี้ไม่แนบสนิทกับพระองค์มาก ไม่กระชับ อยู่ระหว่างพระองค์และพระกรซ้าย (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547: 1-41)

ภาพที่ 2.4 พระพุทธรูปแบบคุปตะ ที่มา:

(<http://www.studyblue.com/notes/note/n/midterm/deck/8256579>)

พระพุทธรูปแบบคุปตะ [ภาพที่ 2.4] นี้เริ่มสร้างในสมัยราชวงศ์คุปตะ (863-1010) ซึ่งเกิดขึ้นที่รัฐเบงกอล ประเทศอินเดียปัจจุบัน และแผ่อำนาจออกไปทางตะวันตกในแนวราบครอบคลุมภาคเหนือของประเทศไทยเกือบทั้งหมด (Lucille Schulberg, 1968: 93) ผู้เชี่ยวชาญถือว่าพระพุทธรูปแบบคุปตะเป็นพระพุทธรูปของอินเดียที่สวยงามมากที่สุด และมีอิทธิพลสำคัญต่อพระพุทธรูปอินเดียรุ่นหลัง ๆ อย่างมาก

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล แบ่งพระพุทธรูปแบบคุปตะเป็นสองกลุ่ม คือ พระพุทธรูปประทับยืน ครองจีวรห่มคลุมเป็นริ้ว กับ พระพุทธรูปประทับยืน ครองจีวรห่มคลุมไม่มีริ้วจีวร

ลักษณะพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปแบบแรกคือ พระเกศาเป็นขมวดกลมมน มีพระเกตุ-
มาลา หรืออุษณิษะเด่นอยู่ตรงกลาง และที่สำคัญตั้งแต่สมัยนี้เป็นต้นไปพระพุทธรูปอินเดียจะมี
อุษณิษะทรงกระบอกสั้น ๆ ปลายมน พระขนง(คิ้ว) แกะสลักเป็นเส้นนูนอย่างชัดเจน และ
เช่นเดียวกับพระพุทธรูปแบบคันธารราฐและมธูรา พระขนงไม่จรดกัน พระศอ (คอ) เป็นริ้วตาม
ข้อความในคัมภีร์ มหาปุริสลักษณะ

ผ้าจีวรห่มคลุมอังสา (บ่า) ทั้งสองมีริ้วจีวรคล้าย ๆ กับจีวรพระพุทธรูปแบบมธูรา
กล่าวคือ ริ้วจีวรจะเป็นเส้นสลักนูน เริ่มที่อังสาข้างหนึ่งลงมาถึงพระอุระ (อก) แล้วขึ้นไปถึง
พระอังสาอีกข้างหนึ่ง ริ้วถัดไปจะลงมากกว่าเดิม เช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งริ้วจีวรลงไปถึงกลาง
พระขงฆ์ (แข้ง) การครองผ้าของพระพุทธรูปแบบคุปตะมีผ้าหนารอบพระศอ คล้าย ๆ กับ
พระพุทธรูปแบบคันธารราฐ เพียงแต่ผ้าหนาน้อยลง และมีเส้นริ้วผ้าที่ขนานกัน

พระพุทธรูปแบบที่สอง คือ พระพุทธรูปประทับยืน ครองจีวรห่มคลุมไม่มีริ้วจีวร
นั้น แปรกับพระพุทธรูปแบบแรกตรงที่ไม่มีริ้วจีวรนั่นเอง ความแตกต่างข้ออื่น ๆ ก็มี เช่น พระ
พักตร์ใหญ่ขึ้น ผ้าจีวรที่พาดรอบพระศอมีความนูนหนาน้อยลง

พระพุทธรูปปางนั่งมีสองอิริยาบถด้วยกัน คือ พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิ
เพชร และพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท พระพุทธรูปในกลุ่มนี้ไม่ปรากฏว่ามีพระพุทธรูปนั่ง
ห่มจีวรคลุมมีริ้วจีวรเลย มีแต่ครองจีวรบาง ๆ เรียบ ๆ ไม่มีริ้วจีวร

พระพุทธรูปแบบหลังคุปตะสร้างขึ้นช่วงสมัยหลังราชวงศ์คุปตะ คือ ราว พ.ศ.
860-1090 จนถึง พ.ศ. 1300 พระพุทธรูปในยุคนี้ก็ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรูปแบบคุปตะและ
แบบอมราวดี และศิลปะแบบคันธารราฐก็คงยังส่งผลกับพระพุทธรูปในยุคนี้ได้ด้วย

ลักษณะพระพุทธรูปหลังคุปตะมักสลักนูน และส่วนใหญ่ไม่มีประภามณฑล
ประกอบ พระเกตุมาลาเป็นรูปกรวยค่อนข้างสูง แสดงว่าสืบต่อลงมาจากพระพุทธรูปแบบอมราวดี
พระเกศาประกอบด้วยขมวดพระเกศาขนาดเล็ก สลักนูนขึ้นมา และวาดเส้นตรงอยู่เหนือพระนลาฏ
(หน้าผาก) (คงมีแต่เพียงส่วนน้อยที่วาดเป็นมุมแหลม) บางครั้งพระขนงยังคงสลักเป็นเส้นนูน
แหลม แต่ส่วนใหญ่ก็จะแบนลง ปนไปไปกับส่วนอื่น ๆ ของพระพักตร์ที่อ้วนหนาขึ้น

ลักษณะพระพักตร์ก็เหมือนพระพักตร์ตามแบบหลังคุปตะทั่วไป แต่การครองจีวร
มีข้อสังเกตสองลักษณะ คือ 1. การสลักจีวรอย่างคร่าว ๆ มีลคน้อยลง และ 2. จีวรไม่ได้ห่มเฉียงบ่า
ตามแบบพระพุทธรูปอมราวดีหรือมธูรา แต่ครองตามแบบพระพุทธรูปคันธารราฐบางองค์
(หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547: 53-9)

ภาพที่ 2.5 พระพุทธรูปแบบปาละ ที่มา:

พระมหาโพธิวิหาร รัฐพิหาร สาธารณะรัฐอินเดีย ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555

พระพุทธรูปแบบปาละ [ภาพที่ 2.5] พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในยุคปาละมักสร้างจากหินภูเขาไฟสีดำ (basalt) เนื้อละเอียดหรือเนื้อหยาบแทบทั้งสิ้น หินชนิดนี้ขุดจากเนินเขาในรัฐพิหาร กษัตริย์แห่งพระราชวงศ์ปาละนับถือพระพุทธศาสนาอย่างหนักแน่นตั้งแต่เริ่มสถาปนาราชวงศ์ แต่ประชาชนยังมีนับถือศาสนาพราหมณ์ ในศตวรรษที่ 14 ศิลปกรรมยังอิงพระพุทธศาสนาโดยมาก ในพุทธศตวรรษที่ 17 เทวรูปในศาสนาฮินดูมีมากขึ้น พระพุทธรูปในยุคนี้ได้รับอิทธิพลจาก ลัทธิตันตระ (Tantra) มากยิ่งขึ้นเช่นกัน

พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในตอนต้นของยุคได้รับอิทธิพลจากศิลปะคุปตะ เช่น พระเนตรเหมือนกลีบบัว ริมฝีพระโอษฐ์สมบูรณ์ และความเรียบแห่งผิวพระวรกาย ไม่มีเครื่องประดับ แต่ในตอนปลายราชวงศ์ปาละพระพุทธรูปมีเครื่องประดับไม่ต่างจากเทวรูปเลย เช่น

พระพุทธรูปปางชนะมาร ทรงพระมงกุฎและสร้อยพระศออย่างวิจิตรบรรจง ซึ่งปัจจุบันอยู่ที่ วัดมหาโพธิวิหาร พุทธคยา

นอกจากพระพุทธรูปที่สร้างจากศิลาแล้ว ยุคปาละได้ผลิตพระพุทธรูปทองแดงอีกด้วย (Ramanand Bhawan, 1983: 11-15)

พุทธลักษณะในยุคนี้คล้าย ๆ กับยุคคุปตะ กล่าวคือ จีวรบางมาก มองเห็นพุทธศรีระ เช่น พระนภี (สะดือ) พระพุทธรูปประทับยืนห่มผ้าจีวรคลุมทั้งสองอังสา มีริ้วจีวรคล้าย ๆ กับจีวรพระพุทธรูปแบบมธูราและคุปตะ กล่าวคือ ริ้วจีวรจะเป็นเส้นสลักนูน เริ่มที่อังสาข้างหนึ่งลงมาถึงพระอุระ แล้วขึ้นไปถึงพระอังสาอีกข้างหนึ่ง ริ้วถัดไปจะลงมากกว่าเดิม เช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งริ้วจีวรลงไปถึงกลางพระชงฆ์ แต่เส้นริ้วจีวรไม่หนาเท่ายุคก่อน ๆ การครองผ้าของพระพุทธรูปแบบปาละนี้มีผ้ารอบพระศอ เฉกเช่นเดียวกับพระพุทธรูปแบบคันธารราฐ เพียงแต่ผ้าไม่นูนหรือหนาเท่ายุคก่อน

1.1.5 แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูป

“จากการค้นคว้าของนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลป์และโบราณคดี ทำให้ทราบว่าพระพุทธรูปเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 6 ภายใต้การอุปถัมภ์ของราชวงศ์กุษาณะ โดยกษัตริย์ผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภกองค์สำคัญ ได้แก่ พระเจ้ากนิษกะ จากนั้นประเพณี การสร้างพระพุทธรูปจึงแพร่หลายไปทั่ว ทำให้ในระยะแรกเริ่มเกิดการสร้างพระพุทธรูปทั้งสิ้น 3 สกุลช่าง ได้แก่ พระพุทธรูปศิลปะคันธารราฐ พระพุทธรูปศิลปะมธูรา และพระพุทธรูปศิลปะอมราวดี” (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2553: 23)

“พระพุทธรูป” ถือเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่มีคู่กับความเป็นบ้านเป็นเมืองในสังคมไทยมาเนิ่นนาน ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 1 หรือศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ความว่า “.....กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารศ มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม.....” (อ้างถึง ใน ธิดา สาระยา, 2544: 10) ในแง่นี้ “พระพุทธรูป” จึงเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความเป็นผู้มีอารยธรรมผ่านระบบความเชื่อทาง พุทธศาสนา โดยมีพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์สำคัญ เช่นนี้ เมื่อเราพูดถึงความมีอารยธรรมหรือวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมในสังคมต่าง ๆ ที่นับถือพุทธศาสนา จึงมักมองผ่านเรื่องราวเกี่ยวกับคติความเชื่อการนับถือพระพุทธรูปด้วยเช่นกัน” (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2556: 176-7)

ส่วนเหตุผลใจในการสร้างพระพุทธรูปของชาวไทยนั้น มีความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปหลากหลายความเชื่อ บ้างก็สร้างเพื่อต่ออายุพระศาสนา บ้างก็สร้างเพื่อต่ออายุของผู้สร้างเอง ดังที่ หม่อมราชวงศ์แสงสุริย์อธิบายว่า

“ประเพณีการหล่อพระเท่าพระองค์หรือพระเท่าตัวนั้นมิมาแต่โบราณ บรรดาเจ้านายขุนนางและราษฎรที่มีฐานะเป็นที่นับถือของคนทั้งหลาย มักนิยมหล่อพระเท่าพระองค์หรือเท่าตัวไว้ให้บุตรหลานและผู้ที่เกี่ยวข้องได้บูชา เป็นเครื่องระลึกถึงในเมื่อตัวผู้เป็นเจ้าของล่วงลับไปแล้ว บางคนแม้เมื่อมีชีวิตอยู่ จะไม่ได้หล่อพระเท่าตัวไว้ คนที่อยู่ข้างหลังก็หล่ออุทิศเป็นส่วนกุศลให้ และโดยปรกติจะหล่อเป็นพระพุทธรูปปางต่าง ๆ อย่างธรรมดา มิได้หล่อในแบบทรงเครื่องต้นสำหรับกษัตริย์” (หม่อมราชวงศ์ แสงสุรย์ ลดาวัลย์, 2514: 82-3)

พระพุทธรูปที่เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์มีมานานแล้วตั้งแต่ศิลปะปาละของอินเดีย และปรากฏในศิลปะเขมรและศิลปะไทย ในศิลปะไทยมีปรากฏตั้งแต่ล้านนา อยุรยา จนถึงยุครัตนโกสินทร์ คติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ หรือพระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างพระมหากัณฑ์พระดี มีทั้งที่เป็นคติความเชื่อในพุทธศาสนานิกายเถรวาทและนิกายมหายาน สรุปแนวความคิดที่สำคัญดังนี้

- แนวความคิดที่ 1 เชื่อว่า พระพุทธเจ้าเคยเป็นเจ้าชายมาก่อน จึงมีศักดิ์ที่สามารถทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราชได้
- แนวความคิดที่ 2 เชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นจักรพรรดิราชาธิราช คือ เป็นพระราชแห่งพระราชชาติทั้งหลาย
- แนวความคิดที่ 3 เชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นจักรพรรดิราชหรือพระพุทธเจ้าสูงสุด (พระอาทิตย์พุทธเจ้า) อันเป็นคติที่เกี่ยวข้องกับนิกายมหายาน
- แนวความคิดที่ 4 มาจากเรื่องชมพูดีสูตร โดยพระพุทธองค์ทรงเนรมิตพระองค์ฉลองพระองค์อย่างจักรพรรดิ เพื่อสั่งสอนพญามหาชมพู
- แนวความคิดที่ 5 เชื่อว่า พระพุทธรูปทรงเครื่อง หมายถึง พระอนาคตพุทธเจ้า คือ พระศรีอาริยมตไตรย ปรากฏหลักฐานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 287-8)

1.1.6 แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะรูปแบบพระพุทธรูปโดยทั่วไป

“สำหรับพระพุทธรูปนั้น น่าชมเชยช่างชาวกรีก-โรมันที่ เป็นผู้คิดขึ้น เพราะขณะที่เขาคิดพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์นั้น พระพุทธองค์ได้ปรินิพพานไปนานแล้ว รวม 600 กว่าปี แต่ช่างก็ยังสามารถทำให้บุคคลโดยทั่วไปยอมรับว่าประติมากรรมที่ตนคิดขึ้นนั้นเป็นพระพุทธรูปได้ ในการนี้ช่างได้อาศัยสิ่งต่าง ๆ 3 อย่าง คือ 1) เนื่องจากเป็นช่างกรีก-โรมัน จึงอาศัยความงามหรือสุนทรีย์ภาพแบบฝรั่ง เป็นต้นว่าพระพักตร์ก็งามตามแบบฝรั่ง มีพระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เล็ก พระขนงวาดเป็นวงโค้งมาบรรจบกันเหนือคิ้วพระนาสิก

ประภามณฑลเป็นรูปวงกลมเกลี้ยงอยู่เบื้องหลัง พระเศียร เช่นเดียวกับเทวรูปอโกลโลของกรีก จีวรที่ครองเป็นผ้าหนา ส่วนใหญ่ห่มคลุมทั้งสองบ่า ริวเป็นริ้วใหญ่ตามธรรมชาติ คล้ายการห่มผ้าของพวกโรมัน 2) กระทำตามคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ [...] 3) เป็นความคิดอย่างชาญฉลาดของช่างที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะให้ผู้เห็นประติมากรรมแบบนี้แล้วทราบได้ทันทีว่าเป็นรูปประพุทธรองค์ [...]” (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547: 3)

แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าฟ้ามาลินีนภดารา กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรศักยญา ตรัสเล่าเหตุผลในการปั้นพระพุทธรูปใหม่ว่า

“เรื่องคิดปั้นพระพุทธรูปนี้คงจะได้ทรงทราบเมื่อรัชสมัย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์, 2428-2494) เข้ามาบ้าง เป็นเรื่องที่ติดค้างอยู่ในใจหม่อมฉันกับรังสิตมานาน แต่หากคนปั้นไม่ได้ตั้งใจ อยากเห็นพระเป็นคน อยากให้เห็นหน้าเป็นคนฉลาด อวดทน มีความคิดมาก ไม่ใช่ทำหน้าที่ ไม่ใช่นั่งยิ้มกริ่ม ไม่ใช่นั่งหลับ เผลอไผล ให้เต็มอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ” (สำนักพระราชวัง, 2535: 192-3)

แนวคิดเกี่ยวกับมหาบุริสลักษณะ การสร้างพระพุทธรูปกระทำตามคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ ซึ่งบ่งไว้นานแล้วว่า มหาบุรุษต้องมีลักษณะเช่นนั้น (หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547: 3) ประเพณีอันยืนยาวของชาวอินเดียเกี่ยวกับมงคลในพระวรกาย ซึ่งในเวลาต่อมาได้ผนวกเข้าพระไตรปิฎกในพระพุทธศาสนาสายเถรวาท ว่ามีมงคลสามสิบสองข้อใหญ่และแปดสิบข้อเล็ก (Donald Swearer, 2007: 72)

ลักษณะสูตรที่ฆนิกายแห่งพระไตรปิฎกระบุมหาบุริสลักษณะ 32 ประการดังนี้

(1) มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี การที่พระมหาบุรุษมีพระบาทประดิษฐานอันดีนี้เป็นมหาบุริสลักษณะของมหาบุรุษ (2) พื้นภายใต้ฝ่าพระบาทของพระมหาบุรุษมีจักรเกิดขึ้น มีซี่ก้าข้างละพัน มีกง มีคุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง แม้การที่พื้นภายใต้ฝ่าพระบาทของพระมหาบุรุษมีจักรเกิดขึ้น มีซี่ก้าข้างละพัน มีกง มีคุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงนี้ก็เป็มหาบุริสลักษณะของพระมหาบุรุษ (3) มีสันพระบาทยาว (4) มีพระองค์ยาว (5) มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม (6) มีฝ่าพระหัตถ์ ฝ่าพระบาทมีลายประหนึ่งตาข่าย (7) มีข้อพระบาทลอยอยู่เบื้องบน (8) มีพระขงฆ์เรียวคุดแข็งเนื้อทราย (9) เสตัจยีนมิได้น้อมพระวรกายลง เอาฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองลูบคลำได้ถึงพระขานูทั้งสอง (10) มีพระคุษหะเร้นอยู่ในสีก (11) มีพระฉวีวรรณคุดทองคำ คือมีพระตะจะ

ประคองหุ้มด้วยทอง (12) มีพระฉวีละเอียดย เพราะพระฉวีละเอียดยลูกละอองจึงมิได้ติดอยู่ในพระวรกาย (13) มีพระโลมาขุมละเส้น ๆ เสมอไปทุกขุมขน (14) มีพระโลมามีปลายซ้อนขึ้นข้างบน มีสีเขียวเหมือนสีดอกอัญชัญ ขดเป็นกุ่มทลทักษิณาวฏ (15) มีพระวรกายตรงเหมือนกายพรหม (16) มีพระมังสะเต็มในที่ 7 สถาน คือ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง จงอยพระอังสาทั้งสอง และพระศอ (17) มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งพระกายท่อนหน้าของสีหะ (18) มีระหว่างพระอังสาเต็ม (19) มีปริมณฑลคจไม่มีนิโครธ วาของพระองค์เท่ากับพระวรกายของพระองค์ พระวรกายของพระองค์เท่ากับวาของพระองค์ (20) มีลำพระศอกกลมเท่ากัน (21) มีปลายเส้นประสาทสำหรับนารสอาหารอันดี (22) มีพระหนุคกลางราชสีห์ (23) มีพระทนต์ 40 ซี่ (24) มีพระทนต์เรียบเสมอกัน (25) มีพระทนต์ไม่ห่าง (26) มีพระทาสฐะขาวงาม (27) มีพระชีวหาใหญ่ (28) มีพระสุรเสียงดุจเสียงแห่งพรหม ตรัสมีสำเนียงดังกนการะเวก (29) มีพระเนตรดำสนิท (30) มีพระเนตรดุจตาโค (31) มีพระอุณาโลมบังเกิด ณ ระหว่างพระขนง มีสีขาอ่อนควรเปรียบด้วยนุ่น (32) มีพระเศียรจุกประดับด้วยกรอบพระพักตร์ (พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ปฎิกวรรค เล่มที่ 3 ภาค 2) (จงคฺหมายเหตุ 4 ในภาคผนวก ก)

1.2 ทฤษฎี

1.2.1 ทฤษฎีโครงสร้างนิยม (Structuralism)

ทฤษฎีหนึ่งที่ช่วยอธิบายบริบทของสังคมในมิติขององค์ประกอบของสถาบัน ต่าง ๆ ที่ปรากฏคือ ทฤษฎีโครงสร้าง ทฤษฎีโครงสร้างอธิบายความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลและกลุ่มคนในรูปแบบของวิถีชีวิต การใช้กลไกทางสังคมผ่านระบบความเชื่อและค่านิยม เพื่อควบคุมพฤติกรรมของคน ให้สังคมอยู่ในภาวะสมดุล ไม่ให้เกิดความไร้ระเบียบ (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, ม.ป.ป.)

ทฤษฎีโครงสร้างนิยมเสนอความคิดว่า เบื้องหลังทุกสิ่งทุกอย่างมีโครงสร้างทางสังคม ชุดหนึ่งที่อยู่ในระดับลึก และไม่อาจสังเกตได้โดยตรง ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายที่สังเกตได้

โคลด เลวี-สเตราส์ (Claude Levi-Strauss) เป็นนักมานุษยวิทยาชาวฝรั่งเศสที่มีผลงานแนวโครงสร้างที่นิยมที่แพร่หลายมากที่สุดท่านหนึ่ง ท่านเสนอว่า มนุษย์มีคุณสมบัติร่วมกันในระดับพื้นฐานของจิต ถึงแม้ว่ามนุษย์จะมีความแตกต่างระหว่างกันด้านภาษาระบบแบบแผน เครื่องญาติ ขนบประเพณี เรื่องปรัมปรา ก็ตาม แต่สิ่งเหล่านี้เป็นความแตกต่างเพียงภายนอก ในโครงสร้างทางจิตระดับลึก พฤติกรรมทั้งหลายมาจากสาเหตุพื้นฐานชุดเดียวกัน ในทัศนะของ โคลด เลวี-สเตราส์ โครงสร้างทางจิตของมนุษย์มีแนวโน้มที่จะคิดในคู่ตรงข้าม (binary opposition) เช่น หญิงกับชาย ร้อนกับเย็น ดำกับขาว

มีนักทฤษฎีหลายท่านนำแนวทฤษฎีโครงสร้างนิยมไปประยุกต์ใช้ในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านภาษาศาสตร์ จิตวิเคราะห์ ปรัชญาสังคม เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2549: 241-2)

1.2.2 ทฤษฎีปฏิวรรถนิยม (Social Exchange Theory)

ทฤษฎีปฏิวรรถนิยมเป็นทฤษฎีหลักทางสังคมวิทยาทฤษฎีหนึ่งที่สามารถนำแนวความคิดไปใช้ได้กับความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลไปจนกระทั่งถึงระดับสังคม เป็นทฤษฎีที่เกิดจากการผสมผสานแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์เชิงอรรถประโยชน์นิยม (Utilitarian Economics) มานุษยวิทยาเชิงหน้าที่ (Functional Anthropology) และจิตวิทยาเชิงพฤติกรรม (Behavioral Psychology) (<http://www.udru.ac.th/website/attachments/elearning/02/15.pdf>) มีหลักสมมุติฐานเพียงอย่างเดียวว่า การแลกเปลี่ยนทรัพยากรซึ่งกันและกันเป็นรูปแบบการปฏิสัมพันธ์พื้นฐานของมวลมนุษย์ ทฤษฎีโครงสร้างปฏิวรรถนิยมมีรากฐานมาจากทฤษฎีอื่น ๆ ที่พัฒนามาจากสังคมศาสตร์ มนุษย์ เศรษฐกิจนีโอคลาสสิก และจิตวิทยา แนวคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนทางสังคมซึ่งพัฒนาที่ ยู ดับยู [มหาวิทยาลัยวอชิงตัน] และเน้นความสนใจไปที่รูปแบบของการปฏิสัมพันธ์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากอำนาจระหว่างบุคคลและการเพียรพยายาม เพื่อให้ได้ความสมดุลในการปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยน (Richard Emerson and Karen Cook, 1996: www.washington.edu/research/pathbreakers/1978a.html)

ส่วนพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอธิบายทฤษฎีปฏิวรรถนิยม (Social Exchange Theory) ไว้ว่า ทฤษฎีโครงสร้างทางสังคมที่มีรากฐานจากแนวความคิดที่ว่า การแลกเปลี่ยนทางสังคมเป็นกระบวนการขึ้นพื้นฐานของความเป็นสังคม นักทฤษฎีการแลกเปลี่ยนเห็นว่าความเป็นระเบียบของสังคมเป็นผลของการกระทำการแลกเปลี่ยนของสมาชิกโดยไม่มีการวางแผนไว้ก่อน แม้ว่านักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาเชิงวิวัฒนาการจะอภิปรายเกี่ยวกับทฤษฎีนี้อย่างกว้างขวางแล้ว แต่ปีเตอร์ เอ็ม บลาว (Peter M. Blau 1918-) ก็ยังพัฒนาแนวความคิดการแลกเปลี่ยนทางสังคมออกไปอีก และสร้างแบบเพื่อวิเคราะห์การจัดระเบียบทางสังคมขึ้น เบลาว (sic) ได้ให้คำนิยามของการแลกเปลี่ยนทางสังคมว่า เป็นการกระทำโดยสมัครใจของแต่ละคน ซึ่งได้รับแรงจูงใจจากผลตอบแทนที่คาดหวังโดยไม่ถูกบังคับ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2549: 117)

1.2.3 ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology Theory)

ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology Theory) มีลักษณะคล้ายคลึงกับแนวความคิดของแมกซ์ เวเบอร์ และทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ แต่มีความแตกต่างออกไปบ้าง นักทฤษฎีคนสำคัญคือ เอดมุนด์ ฮัสเสิร์ล (Edmund Husserl) และ อัลเฟรด ชูตต์ (Schutz)

เอ็ดมุนด์ ฮัสเสิร์ล (Edmund Husserl) (ค.ศ. 1859-1938) นักทฤษฎีชาวเยอรมัน เป็นผู้นำทางความคิดของทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม โดยให้ความสำคัญต่อกระบวนการทางจิตหรือปัญญาของมนุษย์มากที่สุด ไม่ใช่สมมติฐานเกี่ยวกับสาเหตุหรือผลของกระบวนการทางจิตแต่อย่างใด คือ ศึกษาสาระสำคัญหรือความหมายของสิ่งต่าง ๆ หรือการกระทำต่าง ๆ ที่มนุษย์เป็นผู้ให้ปรากฏการณ์นิยม ไม่ใช่ประจักษ์นิยม แต่เป็นกระบวนการพิจารณาหรือการศึกษาค้นคว้า ตามหลักเหตุผลถือว่าจิตเป็นต้นกำเนิดของความคิดโดยไม่อาศัยสภาพแวดล้อม ซึ่งจะตรงกันข้ามกับความคิดของ จอร์จ เฮอร์เบิร์ต มิด ในทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ และถือว่าความรู้บ้างอย่างถูกต้องในตัวของมันเอง โดยไม่ต้องอาศัยปรากฏการณ์หรือสภาพแวดล้อมมาพิสูจน์ เช่น หลักเหตุผล เป็นต้น (สัญญา ศัญญาวิวัฒน์, 2540: 200)

อัลเฟรด ชุตซ์ (Schutz) (ค.ศ. 1899-1959) นักทฤษฎีชาวเยอรมันแต่ลี้ภัยไปอยู่ในสหรัฐอเมริกา เมื่อ ค.ศ. 1939 เป็นนักทฤษฎีคนสำคัญที่ทำให้ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยมแพร่หลายในสหรัฐอเมริกา (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2540: 75) แนวความคิดที่สำคัญคือ

1. ธรรมชาติของมนุษย์เป็นนักสร้างสรรค์ มีความคิดความอ่าน เป็นผู้สร้างสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุ เช่น กำหนดความหมายของสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมา แล้วจึงใช้สิ่งต่าง ๆ ร่วมกันทำให้เกิดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้นมากมาย และรวมกันเป็นความแท้จริงทางสังคม คนรุ่นหลังก็ทำตามกฎเกณฑ์ของคนรุ่นก่อนโดยไม่ได้สงสัยว่าทำไมต้องเป็นเช่นนั้น

2. ธรรมชาติของสังคมมนุษย์ คือ มนุษย์เป็นผู้สร้างสังคม เนื่องจากมนุษย์มีการกระทำระหว่างกันในชีวิตประจำวัน และมีความคิดหรือจินตนาการว่ามีสังคม ให้คำจำกัดความหรือความหมายต่าง ๆ แก่สิ่งที่ประกอบกันเป็นสังคมมนุษย์ที่ทุกคนยอมรับ เข้าใจความหมายร่วมกัน และใช้ความหมายร่วมกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า สังคมมนุษย์เกิดจากการกระทำปกติประจำวัน จนเป็นความเคยชิน แล้วกลายเป็นสถาบันทางสังคม สังคมมนุษย์จึงเป็นกลุ่มสถาบันที่มนุษย์มีการกระทำระหว่างกัน ให้ความหมายและสร้างสรรค์ขึ้นนั่นเอง

3. หน้าที่ของสังคมวิทยา คือ การศึกษาถึงการสร้างสังคม การรักษาบำรุงสังคมอย่างไร การศึกษาวิจัยทางสังคมวิทยา จึงควรมีเป้าหมายเพื่อตรวจสอบสถานการณ์การกระทำระหว่างกันของมนุษย์ เพื่อที่จะทราบว่ามนุษย์สร้างระเบียบสังคมหรือระเบียบชีวิตอย่างไร ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับความคิดของ แมกซ์ เวเบอร์

4. ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมวิทยา ควรใช้วิธีการมนุษยวิธี (Ethnomethodology) คือการก่อให้เกิดการหยุดชะงักขึ้นในการดำรงชีวิตปกติของกลุ่มคนที่ทำการศึกษา แล้วเปรียบเทียบเรื่องราวของชีวิตก่อนหน้านั้นกับหลังเหตุการณ์ จะทำให้ทราบว่าเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดการชะงักงันในการดำเนินชีวิต จะเป็นเหตุให้ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ต้องหยุดคิด

พิจารณาทบทวนกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของสังคมที่ควบคุมชีวิตอยู่ ทำให้ทราบความเป็นจริงของชีวิตที่แท้ว่าเป็นอย่างไร ทำไมจึงต้องดำเนินชีวิตไปเช่นนั้น (สัญญา ศัญญาวิวัฒน์, 2540: 148-150)

ทฤษฎีหลักของสังคมวิทยาที่ประกอบด้วยทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม ทฤษฎีความขัดแย้ง ทฤษฎีปริวรรตนิยม ทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ และทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม ทฤษฎีเหล่านี้ทุกทฤษฎีล้วนมีเป้าหมายเดียวกัน คือ มุ่งศึกษาหาความรู้ความจริงเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมของมนุษย์ โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ (<http://www.udru.ac.th/website/attachments/elearning/02/15.pdf>)

1.2.4 ทฤษฎีภาวะทันสมัย (Modernization Theory)

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมที่ผ่านมา อยู่บนฐานความคิดของการพัฒนาสังคมกระแสหลัก ที่ให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Growth-only Development Approach) โดยรวมศูนย์กลางการพัฒนาไว้ที่ส่วนกลาง ทิศทางการพัฒนาส่วนใหญ่จึงถูกกำหนดจากรัฐบาลและเอกชน โดยอาศัยระบบทุนนิยมเป็นหลัก และจากการที่แนวคิดการพัฒนาระแสหลักให้ความสนใจเพียงการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure Development) แบบตะวันตก การพัฒนาจึงเป็นกระบวนการสร้างความทันสมัย (Modernization) ที่มุ่งเน้นในเชิงปริมาณหรือการเติบโตทางวัตถุเพียงด้านเดียว ประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างประเทศโลกตะวันตกจึงเข้ามามีบทบาทอย่างกว้างขวางในการกำหนดรูปแบบและทิศทางการพัฒนา และถ่ายทอดแนวคิดดังกล่าวลงสู่ประเทศโลกที่สาม (The Third World) ซึ่งนับเป็นการเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาของสังคมโลกเป็นอย่างยิ่ง และเป็นที่มาของการแพร่กระจายระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยม การพัฒนาของประเทศโลกที่สามจึงเป็นไปในรูปแบบของการพึ่งพิง (Dependency Development) แทบทั้งสิ้น เช่น โครงการช่วยเหลือแบบให้เปล่าต่าง ๆ หรือการส่งผู้เชี่ยวชาญมาให้คำแนะนำ อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ผลที่เกิดจากการลอกเลียนแบบของประเทศด้อยพัฒนาเป็นไปในทิศทางตรงกันข้ามกับประเทศต้นแบบ ผลที่เกิดขึ้นคือ เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาอีกมากมาย ทั้งในแง่การสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ การถูกรอบงำทางความคิด ความล้มเหลวในการจัดการศึกษา ตลอดจนปัญหาสังคม

ลักษณะที่สำคัญของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยประกอบด้วย : (พัชรินทร์ สิริสุนทร, 2547: 92)

1) การเปลี่ยนแปลงวิธีการดำเนินชีวิตและเทคโนโลยีในการดำรงชีวิตจากแบบเรียบง่าย ในสังคมจารีต ไปสู่การดำรงชีวิตที่อาศัยความรู้และเทคโนโลยีระดับสูง มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น

2) เปลี่ยนแปลงระบบการผลิต จากเกษตรกรรมแบบยังชีพ หรือการทำเกษตรในที่ดินแปลงเล็กเพื่อบริโภคในครัวเรือน เป็นการผลิตขนาดใหญ่เพื่อขาย มีการจ้างแรงงานภายนอกครอบครัวหรือชุมชนแทนการใช้แรงงานในครอบครัว

3) มีระบบอุตสาหกรรมในโรงงานและการใช้เครื่องจักรกลเพิ่มมากขึ้น

4) วิถีชีวิตของคนเปลี่ยนแปลงจากความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการเป็นแบบเป็นทางการ

5) เกิดเมืองเพิ่มขึ้น และมีการขยายตัวของสังคมเมือง

6) มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน สาธารณูปโภค โรงเรียน

โรงพยาบาล

7) เกิดชนชั้นกลางและผู้ประกอบการ (Entrepreneur) เพิ่มขึ้น

8) มีการเปลี่ยนแปลงระบบความเชื่อของคนจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ครอบครัวและชุมชนนิยม เป็นความคิดเชิงเหตุผล ปัจเจกชนนิยม และวัตถุนิยม

9) โครงสร้างของครอบครัวเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว

10) สถาบันทางสังคมต่าง ๆ มีความสลับซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น

11) การจัดระเบียบทางสังคมใช้กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับที่เป็นลายลักษณ์อักษรมากขึ้น แทนที่บรรทัดฐานและวิถีประเพณีที่ใช้กันในสังคมจารีต (สุทิพย์พร โชติรัตน์ สักดิ์ <http://web.bsru.ac.th/~sutipporn/works/Modernization-Theory.pdf>)

1.2.5 ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ (Symbolic Interaction Theory)

ทฤษฎีสังคมวิทยาที่ เฮอร์เบิร์ต บลูเมอร์ (Herbert Blumer 1900-1987) เป็นผู้ตั้งชื่อขึ้นใน ค.ศ. 1937 โดยพัฒนาจากปรัชญาของ จอร์จ เฮอร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead 1863-1931) และแนวคิดของ ชาลส์ คูลีย์ (Charles Cooley 1864-1931) ผลงานของนักสังคมวิทยา ร่วมสมัยที่สะท้อนอิทธิพลของแนวทฤษฎีนี้ได้แก่ ผลงานของ ฮาวเวิร์ด เบกเกอร์ (Howard Becker 1928 -) และ เออร์วิง กอฟฟ์แมน (Erving Goffman 1922-1982) เป็นต้น ทฤษฎีนี้มุ่งอธิบายการกระทำ และการปฏิสังสรรค์ทางสังคม ในฐานะที่เป็นผลมาจากความหมายที่ผู้กระทำไว้กับการกระทำทางสังคมและสิ่งต่าง ๆ ตามทฤษฎีนี้ความหมายต่าง ๆ ไม่ได้ปรากฏอยู่ในตัววัตถุ แต่ถูกสร้างขึ้นจากกระบวนการปฏิสังสรรค์ทางสังคม จุดเน้นหนักอยู่ที่ความสามารถในการริเริ่ม การตีความ และการสร้างสรรค์ปรุงแต่งของผู้กระทำเอง ทฤษฎีนี้จึงแตกต่างกับทฤษฎีสังคมวิทยา กระแสหลัก ที่เน้นอิทธิพลของโครงสร้างสังคมที่มีต่อบุคคลในฐานะผู้รองรับหรือผู้ถูกกระทำ เช่น คตินิยมเชิงโครงสร้าง – การหน้าที่ (structure-functionalism)

เซอร์เบิร์ต บลูเมอร์ ได้สรุปหลักความคิดพื้นฐานของทฤษฎีการปฏิสังสรรค์เชิงสัญลักษณ์ ดังนี้

- (1) มนุษย์กระทำต่อสิ่งต่าง ๆ ตามความหมายที่ให้กับสิ่งเหล่านั้น
- (2) ความหมายต่าง ๆ อุบัติขึ้นจากกระบวนการปฏิสังสรรค์ทางสังคม
- (3) ความหมายเหล่านี้ถูกจัดการและปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ทางสังคม

สังคม

(4) การกระทำทางสังคมเป็นผลมาจากการที่บุคคลปรับแนวการกระทำเข้าหากัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2549: 245-6)

ลินซี เนลสัน (Lindsey Nelson) อธิบายถึงทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ว่าเป็นระบบปฏิสัมพันธ์ในการหล่อหลอมความหมายของแต่ละบุคคล ในทฤษฎีนี้ บลูเมอร์ค้นพบหลักสามข้อ อันได้แก่ ความหมาย ภาษา และความคิด ประการแรกคือ มนุษย์มีพฤติกรรมต่อบุคคลหรือสิ่งใด ขึ้นอยู่กับความหมายที่มนุษย์ให้กับบุคคลหรือสิ่งของนั้น ๆ ประการที่สอง ภาษาทำให้มนุษย์มีช่องทางในการขับเคลื่อนความหมายผ่านสัญลักษณ์ ประการสุดท้ายคือ ความคิด ความคิดเปลี่ยนความหมายแห่งสัญลักษณ์ของแต่ละบุคคล (Lindsey D. Nelson, 1998: http://www.colorado.edu/communication/meta-discourses/Papers/App_Papers/Nelson.htm)

1.2.6 ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (Social Change Theory)

สังคมมนุษย์นั้นไม่ได้อยู่ในสภาพที่หยุดนิ่ง หากแต่จะเคลื่อนไหวตลอดเวลา ดังนั้นแนวโน้มโดยทั่วไปของสังคมจึงอยู่ในสภาพที่จะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ โดยความหมายของการเปลี่ยนแปลงแล้ว เราพิจารณาในลักษณะของการเปรียบเทียบความแตกต่างของสิ่ง ๆ หนึ่งในเวลาต่างกัน การเปลี่ยนแปลงจึงเกี่ยวข้องกับเวลา หมายความว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนี้เราพิจารณาในแง่การเปรียบเทียบความแตกต่างของสังคมและวัฒนธรรมหนึ่งในเวลาที่ผ่านมา

ทฤษฎีวิวัฒนาการเป็นทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionary theory) เป็นแนวความคิดที่ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีวิวัฒนาการทางชีวภาพของ ชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Darwin) โดยนักสังคมวิทยาในกลุ่มทฤษฎีวิวัฒนาการเสนอว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นกระบวนการที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นขั้นตอนตามลำดับ โดยมีการเปลี่ยนแปลงจากขั้นหนึ่งไปสู่อีกขั้นหนึ่งในลักษณะที่มีการพัฒนาและก้าวหน้ากว่าขั้นที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงจากสังคมที่มีรูปแบบเรียบง่าย ไปสู่รูปแบบที่สลับซับซ้อนมากขึ้น และมีความเจริญก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ จนเกิดเป็นสังคมที่มีความสมบูรณ์

ตัวอย่างของนักสังคมวิทยาที่สร้างทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยใช้แนวความคิดวิวัฒนาการ มีเช่น

ออกุสต์ กองต์ (Auguste Comte) เสนอว่า สังคมมนุษย์มีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ (Knowledge) ผ่าน 3 ขั้นตอน ตามลำดับ คือ จากขั้นเทววิทยา (Theological stage) ไปสู่ขั้นอภิปรัชญา (Metaphysical stage) และไปสู่ขั้นวิทยาศาสตร์ (Positivistic stage)

หลุยส์ แฮนรี มอร์แกน (Lewis Henry Morgan) เสนอว่า สังคมจะมีขั้นของการพัฒนา 3 ขั้นคือ จากสังคมคนป่า (Savage) ไปสู่สังคมอารยชน (Barbarian) และไปสู่สังคมอารยธรรม (Civilized)

เฮอริเบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) เสนอว่า วิวัฒนาการของสังคมมนุษย์เป็นแบบสายเดี่ยว (Unilinear) ที่ทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลมีจุดกำเนิดมาจากแหล่งเดียวกันด้วย และมารวมตัวกันด้วยกระบวนการสังเคราะห์ (Synthesis) ทำให้เกิดพัฒนาการที่ก้าวหน้าขึ้นและซับซ้อนมากขึ้น การพัฒนาของสังคมจะมีวิวัฒนาการเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ กล่าวคือมนุษย์ที่มีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมใหม่ ๆ ได้เป็นอย่างดี จะมีชีวิตอยู่รอดตลอดไป และนำไปสู่การพัฒนาที่ดีขึ้นต่อไป (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2523: 150)

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนี้เราอาจจำแนกได้เป็น 2 ประการ ทั้งนี้เพื่อให้ง่ายต่อการพิจารณารูปธรรม กล่าวคือ ถ้าพิจารณาในแง่ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social change) นั้น จะเกี่ยวข้องกับระดับพฤติกรรมเป็นสำคัญ ซึ่งหมายถึงเป็นการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติ การแสดงออกต่าง ๆ ที่เกิดจากการปะทะสังสรรค์ของสมาชิกสังคม แต่ถ้าพิจารณาในแง่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (Cultural change) นั้น จะหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในระดับปทัสถาน (Norms) อันได้แก่ การเปลี่ยนแปลงของระบบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ครอบคลุมสังคมนั้น และเมื่อเราพูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมก็จะครอบคลุมไปถึงระเบียบกฎเกณฑ์ ทัศนคติ ค่านิยม แบบแผนของความสัมพันธ์ สถานภาพและบทบาทกฎหมายต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งการประพฤติปฏิบัติไปตามปทัสถานเหล่านี้จะอยู่ในโครงสร้างของสังคม (วิเชียร รักการ, 2529:

<http://graduate.kru.ac.th/eduad/dewey/300/3061v561.html>)

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการกระจายของวัฒนธรรม อมรา พงศาพิชญ์ อธิบายว่า “[...] การกระจายทางนี้อาจจะเกิดขึ้นได้จากหลาย ๆ จุด เมื่อวัฒนธรรมบางอย่างของสังคม ก. แพร่กระจายไปยังสังคม ข. และสังคม ค. วัฒนธรรมบางอย่างของสังคม ข. อาจจะแพร่กระจายไปยังสังคม ก. และสังคม ค. ได้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ วัฒนธรรมของชาวยุโรป ซึ่งในระยะแรกจะมีวัฒนธรรมเองโกล วัฒนธรรมเยอรมัน วัฒนธรรมฝรั่งเศส วัฒนธรรมกรีก วัฒนธรรม

โรมัน เมื่ออยู่ ๆ ไปเกิดการกระจายทางวัฒนธรรม มีการยืมวัฒนธรรมและรับวัฒนธรรมของซึ่งกัน และกัน ผลก็คือปัจจุบันคนมักจะมีความรู้สึกว่าวัฒนธรรมของชาวยุโรปหลาย ๆ กลุ่มนี้ก็เหมือน ๆ กัน และเรียกรวมกันว่าวัฒนธรรมตะวันตก ถึงแม้ว่าชาวอิตาลี ชาวเยอรมัน ฯลฯ ก็ยังมีลักษณะ บางอย่างที่เป็นของตัวเองโดยเฉพาะ นอกจากนี้วัฒนธรรมตะวันตกยังแผ่กระจายเข้ามามีอิทธิพลใน ประเทศต่าง ๆ ในซีกตะวันออกของโลก [...]” (อมรา พงศาพิชญ์, 2531: 88-9)

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมหมายถึง การเปลี่ยนรูปแบบของโครงสร้างทาง สังคม และพฤติกรรมทางสังคม เช่น การเปลี่ยน โครงสร้างสังคมจากระบบมูลนายและไพร่มาเป็น ประชากรชั้นเดียว ใต้รัฐธรรมนูญฉบับเดียว (เจลิยว ฤกษ์รุจิพิมล, 2542: 179) การเปลี่ยนแปลงทาง วัฒนธรรมนั้นมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม อาทิเช่น วัตถุ อุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ ต่างเป็น วัฒนธรรมทางวัตถุ ค่านิยม ความเชื่อต่าง ๆ ตลอดจนถึงพฤติกรรมที่เป็นแบบแผน เป็นวัฒนธรรม เชิงนามธรรม ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมย่อมมีผลกระทบทั้งที่เป็นบวกและ ลบ คือสิ่งใหม่ ๆ เกิดขึ้น ขณะที่สิ่งไม่ก่อยดิอันตรธานหายไป และตรงกันข้าม สิ่งดี ๆ หายไปจาก วัฒนธรรม และมีสิ่งไม่ดีเข้ามาแทนที่ (เฉลิมมาลย์ ราชภัณฑารักษ์, 2542: 54)

2. ประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ใน พ.ศ. 2452 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระกระแสรับสั่งถึง พระราชดำริที่จะปฏิรูปพระพุทธรูปกับ นายอัลฟอนโซ โทนาเรลลี (Alfonso Tonarelli) ซึ่งเป็นนาย ช่างชาวอิตาลี รับราชการเป็นนายช่างอยู่ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต และต้องการจ้าง นายอัลฟอนโซ ให้ปั้นพระพุทธรูปตามพระราชดำริ (G. Mario Frixione, (ม.ป.ป.) 81-2)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระมหา- สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส อธิบายเหตุผลของพระองค์ในการสร้างพระพุทธรูปถวาย เนตร

“เรื่องคิดปั้นพระพุทธรูปนี้ คงจะได้ทรงทราบ เมื่อครั้งรังสิตเข้ามาบ้าง เป็นเรื่องที่ดั่งตั้ง อยู่ในใจหม่อมฉันกับรังสิตมานาน แต่หาคนปั้นไม่ได้ตั้งใจ อยากเห็นพระเป็นคน อยากให้ เห็นหน้าเป็นคนฉลาดอดทน มีความคิดมาก ไม่ใช่ทำหน้าที่ ไม่ใช่นั่งยิ้มกริ่ม ไม่ใช่นั่งหลับ เผลอไปผล ให้เต็มอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ หน้าตาพระพุทธรเจ้าของหม่อมฉันเป็นเช่นนี้” (สำนัก พระราชวัง, 2535: 192-3)

ในปีเดียวกันนั้น นายอัลฟอนโซ สามารถปั้นพระพุทธรูปปางถวายเนตร ถูกพระราช-
หฤทัยอย่างมาก “ตาคณนี้ (ช่างปั้นอิตะเลียน ชื่อ ทอรรนาเรลลี) เป็นผู้ที่เข้าใจดีกว่าช่างทั้งปวงที่เคย
เข้าใจถ้อยคำหม่อมฉัน” (เรื่องเดียวกัน: 193)

ภาพที่ 2.6 พระพุทธรูปปางถวายเนตร ที่มา: (<http://www.laksanathai.com/book1/p453.aspx>)

2.1 พระพุทธรูปปางถวายเนตร [ภาพที่ 2.6] หล่อด้วยโลหะสัมฤทธิ์ มีความสูง 59 เซนติเมตร ลักษณะพระอิริยาบถทรงประทับยืนบนฐานบัวคว่ำ พระหัตถ์ (มือ) ขวาประสานกับพระหัตถ์ซ้าย พระองค์ยืนตรง พระชานู (เข่า) ขวางอเล็กน้อย ทรงครองอุตราสงค์ (จีวร) คล้ายกับพระสงฆ์ในธรรมยุติกนิกาย เว้นเสียแต่เอาพระหัตถ์ขวารอค้ำชายผ้าอุตราสงค์ (จีวร) ซึ่งเป็นวิธีการของพระสงฆ์ในมหานิกาย แทนที่จะแวกผ้าที่ถูกรวบ อย่างเป็นทางการมุต ทำให้มองเห็นผ้าอันตราวาสก (สบง) พระเศียรทรงรูปไข่ พระกรรมมีขนาดเล็กและไม่ยาน เส้นพระเกศาหยักศก และเกล้ามวย ริมพระโอษฐ์ (ริมฝีปาก) เล็ก พระนาสิก (จมูก) โด่ง มีพระอุณาโลม

ภาพที่ 2.7 พระพุทธรูปปางขอฝน ที่มา: (<http://www.laksanathai.com/book1/p455.aspx>)

2.2 พระพุทธรูปปางขอฝน (พระคันธารราษฎร์) [ภาพที่ 2.7] วัดคูสัมฤทธิ์ กะโหล่งทอง สูงพร้อมฐาน 73 เซนติเมตร ฐานกว้าง 23.5 x 23.5 เซนติเมตร แยกได้เป็น 3 ชั้นคือ บันได พระบาท และลำองค์ ลักษณะพระพุทธรูปมีพระอิริยาบถทรงประทับยืนบนบัวหงาย ซึ่งตั้งอยู่บนชั้นบันได โบกขรณี พระวรกายตั้งตรง ยกพระหัตถ์ (มือ) ขวาเสมอกับพระอุระ (อก) กวักเรียกฝน พระหัตถ์ซ้ายเสมอพระกฤษฎี (เอว) พระหัตถ์หงายรองรับน้ำฝน การห่มพระอูตราสงค์ (จีวร) มีลักษณะผาดไม่มีลูกบวบ พระอูตราสงค์ (จีวร) และอันตราวาสก (สบง) มีริ้วผ้าสมจริงทุกประการ

ภาพที่ 2.8 พระพุทธรูปปางถวายเนตร ที่มา:

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ตึกประพาสพิพิธภัณฑสถานชั้นล่าง ภาพผู้วิจัย 3 มกราคม พ.ศ. 2556

2.3 พระพุทธรูปปางถวายเนตร ต้นแบบปูนปลาสเตอร์ [ภาพที่ 2.8] พระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งที่เกิดขึ้นจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ พระพุทธรูปปางถวายเนตร ต้นแบบ (model) ปูนปลาสเตอร์ และระบายสี ปัจจุบันเก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (เด่นดาว ศิลปานนท์, 2549 :114-17) องค์พระสูง 207 เซนติเมตร กว้าง 72 เซนติเมตร คอกบัวเส้นผ่าศูนย์กลาง 56.5 เซนติเมตร บัวสูง 9.5 เซนติเมตร ฐานปูนสูง 40 เซนติเมตร กว้าง 71.5 เซนติเมตร ยาว 82 เซนติเมตร รวมฐานแล้วสูง 262 เซนติเมตร มีป้ายวางที่ฐานพระพุทธรูป ความว่า “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริให้สร้างขึ้นแบบอย่างทรงเจดนาจะสร้างด้วยศิลาขาว”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว โครงการสร้างพระพุทธรูปปางถวายเนตรเป็นศิลาขาวจึงชะงักลง พระพุทธรูปปางถวายเนตร ต้นแบบ ปูนปลาสเตอร์ จึงเก็บรักษาในบริเวณบ้านพระยาบรรหาร ถนนดินสอ ในเวลาต่อมาพระยาไชยวิชิตซึ่งเป็นอธิบดีกรมราชทัณฑ์ในสมัยนั้น ให้นำปูนอภิบาลไปเชิญมาไว้ที่กองลหุโทษ ประสงค์ให้นักโทษได้กราบไหว้บูชา ต่อมาใน พ.ศ. 2471 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นายกราชบัณฑิตยสภา มีพระกระแสรับสั่งให้อัญเชิญพระพุทธรูปปางถวายเนตร ต้นแบบปูนปลาสเตอร์ มาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถาน พระนคร (หนังสือที่ 1/1760 ลงวันที่ 9 มิถุนายน 2471 เรื่อง “แจ้งความมายังรองอำมาตย์ตรี ป่วน อินทวงศ์ รุ่งภัณฑารักษ์พิพิธภัณฑารักษ์ แห่งพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร” ถึง เจ้ากรมกองลหุโทษ กระทรวงมหาดไทย [2471])

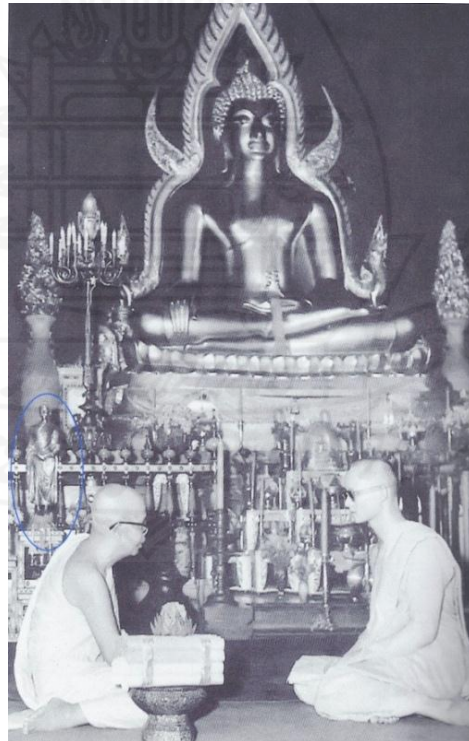
ภาพที่ 2.9 ด้านหน้า (Front view)

ภาพที่ 2.10 ด้านหลัง (Back view)

ที่มา: พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ ภาพผู้วิจัย 18 ธันวาคม พ.ศ. 2556

2.4 พระพุทธรูปปางถวายเนตร วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม [ภาพที่ 2.9 – 2.10] วัสดุทองเหลือง สูงพร้อมฐาน 85 เซนติเมตร ฐานกว้างสุด 24 เซนติเมตร พระพุทธรูปปางถวายเนตรซึ่งประดิษฐานในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ จากการศึกษาค้นคว้าไม่สามารถหาข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปปางถวายเนตรวัดเบญจมบพิตรฯ ได้เลย ไม่ว่าทรัพยากรบุคคลหรือหลักฐานเอกสาร แต่พระภิกษุวัดเบญจมบพิตรฯ สันนิษฐานว่าพระญาติในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุพงษ์รัชสมโภช พระราชปิโยรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาเลื่อน เป็นผู้จ้างหล่อ ถึงแม้ว่าไม่ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างก็ตาม พระพุทธรูปปางถวายเนตรตั้งอยู่ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรมานานแล้ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงพระผนวชและเสด็จไปนมัสการสมเด็จพระวันรัต เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรฯ [ภาพที่ 2.11] ในวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2499 (โครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหารในพระบรมราชูปถัมภ์, 2549: 86) พระพุทธรูปปางถวายเนตรปรากฏอยู่ด้านหลังรูปภาพ ลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปปางถวายเนตรที่อัลฟอนโซ โทนาเรลลี ปั้น กล่าวคือ พระพักตร์คล้ายศิลปะคันธารราชู อุตราสังค์ (จีวร) มีริ้วคล้ายธรรมชาติ พระหัตถ์ขวาประสานซ้อนกับพระหัตถ์ซ้าย ฐานมีใบบัวคว่ำ ทั้งท่วงท่า อุตราสังค์ และฐานบัว เหมือนถอดแบบจากพระพุทธรูปปางถวายเนตรของ อัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี

ภาพที่ 2.11 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงพระผนวชและเสด็จไปนมัสการสมเด็จพระวันรัต เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรฯ ที่มา: (ชลธีร์ ธรรมวารังกูร, 2532: 74)

3. พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3.1 ลักษณะแห่งพระพุทธรูปโดยทั่วไป

[...] พระพุทธรูปที่สร้างสรรค์ขึ้นในแต่ละยุคสมัย นอกจากแสดงให้เห็นถึงแบบอย่างทางศิลปกรรมแห่งช่วงเวลานั้น ยังแตกต่างกันไปตามเรื่องราวในพุทธประวัติ คติความเชื่อเกี่ยวกับ มหาบุรุษลักษณะและฝีมือช่าง อันก่อให้เกิดพุทธลักษณะที่เรียกว่า “ปาง” หรือ “มุทรา” ซึ่งกลายเป็นนามเรียกพุทธลักษณะแห่งพระพุทธรูปนั้น ในประเทศไทยมีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ จำนวนมาก

[...] ในแคว้นคันธาระ อันเป็นบริเวณที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาสืบมาแต่ครั้งพุทธกาล ในระยะนี้ชาวกรีกที่เป็นพุทธศาสนิกชนอาศัยอยู่ในเมืองคันธาระ และมีความคิดที่จะสร้างพระพุทธรูปขึ้น โดยลักษณะพระพุทธรูปเมื่อแรกสร้างนั้น อนุโลมสร้างตามลักษณะมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อเป็นพุทธานุสติให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงพระพุทธองค์ เมื่อแรกสร้างพระพุทธรูปตามมหาบุรุษลักษณะทั้ง 32 ประการนั้น ช่างในสมัยโบราณได้เลือกลักษณะเพียงบางประการในการสร้างประติมากรรมรูปเคารพ และผสมผสาน พุทธอิริยาบถตามเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ได้แก่ นั่ง ยืน เดิน นอน รวมถึงการสื่อความหมาย สัญลักษณ์ของเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ด้วยการใส่พระหัตถ์และนิ้วพระหัตถ์ เรียกว่า “ปาง” หรือ “มุทรา” (กรมศิลปากร, 2552: 5-6)

3.2 พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปคันธารราษฎร์เป็นพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา โดยเหตุที่กล่าวกันว่า เมื่อปีฉลูเบญจศก อันเป็นปีพระราชสมภพ ต้นปีฝนแล้ง ข้าวในนาเสียหายมาก เมื่อทรงประสูติในทันใดนั้นฝนตกมาก ตามขาลาในพระบรมมหาราชวังมีน้ำท่วมถึงเข่า เป็นอัศจรรย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้พระองค์มีหน้าที่ประกอบกรพระราชพิธีขอฝนมาแต่ยังทรงพระเยาว์ ด้วยทรงเป็นสิริแห่งการขอฝน จึงโปรดให้ใช้พระคันธารราษฎร์เป็นพระประจำพระชนมพรรษาของพระองค์ โดยหล่อเป็นพระพุทธรูปนั่งขอฝน ตามแบบที่มีมาแต่โบราณ

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2453 (ค.ศ. 1910) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปคันธารราษฎร์ขึ้น ตามเนื้อความที่มีมาในเอกนิบาต [พุทธทศนิกาย เอกนิบาต

ชาดก เรื่องมัจฉาชาดก] โดยโปรดฯ ให้ นายอัลฟอนโซ ทอร์นารेलลี (Alfonso Tornarelli) ชาวอิตาลีเขียน ปั้น พระพุทธรูปยืน ปางขอฝน เขียนแบบศิลปะอินเดียแบบคันธารราฐ อันเป็นพระพุทธรูปที่เจริญขึ้นทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ในดินแดนที่ชาวกรีก เคยครอบครองเป็นใหญ่ มีความงามของสุนทรียภาพของกรีก-โรมัน พระพักตร์เป็นแบบเทพเจ้ากรีก เกลา่เกสาเป็นมุ่นโมลิ ไม่มีพระรัศมี พระวรกายแสดงกล้ามเนื้ออย่างมนุษย์ และจีวรเป็นริ้วหนาตามแบบธรรมชาติ ประทับยืนบนดอกบัว เนื้อชันทนได้ขอบสระ โบกขรณ์ ทำชั้นบันได 3 ชั้น มีเสาและพนัก ประดับตกแต่ง รูปพระแม่ธรณีบีบมวยผม และรูปมนุษย์นาค (นาคแปลง) มีความหมายถึงน้ำ และความอุดมสมบูรณ์ พระหัตถ์ขวาอยู่ในกิริยาภาวนา พระหัตถ์ซ้ายหงายรองรับน้ำฝนตรงบันไดพระองค์ พระพักตร์หงายเงยขึ้นเบื้องบน ทำอาการดูเรียกฝน

พระพุทธรูปคันธารราฐ นับเป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม และขนบประเพณี เนื่องในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงถึงกระแสนิยมทางศิลปกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจากแบบอุดมคติ เป็นแบบสังนิยม มีความเสมือนจริงตามธรรมชาติ ก่อปรด้วยสรรพสิทธิ์มงคลสำหรับการพระราชพิธีสำคัญของบ้านเมือง อันเนื่องมาด้วยความอุดมสมบูรณ์แก่พระราชอาณาจักรและอาณาประชาราษฎร์ (ฝ่ายวิชาการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร)

4. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม 10 หรือคำนวณแบบสุริยคติตรงกับ วันอังคาร ที่ 20 เดือนกันยายน พ.ศ. 2396 (ค.ศ. 1853) ในพระบรมมหาราชวัง เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระนางเจ้าเพ็ญมาภิรมย์ (พระยศในขณะนั้น) ซึ่งในเวลาต่อมาได้เฉลิมพระยศเป็น สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชชนนี)

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายพระองค์ใหญ่ประสูติใหม่ ๆ พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีทั้งหลาย มีความคิดเห็นว่าพระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้ามีอยู่น้อย ไม่เหมือนในอดีต จึงพากันเข้าเฝ้ากราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอให้พระราชทานชั้นเจ้าฟ้าให้สมดังโบราณราชประเพณี (จำ บุนนาค, 2547: 92) ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฏ บุรุษยรัตนราชรวิวงศ์ วรุตมพงศ์บริพัตร สิริวัฒนราชกุมาร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระขนิษฐาและพระอนุชาร่วมพระอุทรสามพระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง จันทรมณฑล โสภนภควดี กรมหลวงวิสุทธิกษัตริย์, สมเด็จพระเจ้าฟ้าจาดุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ และสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่เจริญพระชนมายุได้เพียงแปดพรรษา สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชชนนีเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งสารพระราชโอรส ยี่งัก จึงมอบการอภิบาลบำรุงรักษาพระราชโอรสให้แก่พระองค์เจ้าหญิงละม่อม ซึ่งเป็นพระธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารดาทรัพย์ เป็นขนิษฐภคินีในสมเด็จพระบรมมหาราชมาตามหัยกาเธอ พระองค์เจ้าสิริวงศ์ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ซึ่งเป็นพระชนกในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชชนนี เป็นเสด็จตาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเถลิงถวัลย์ราชสมบัติแล้ว ทรงแสดงพระกตัญญูกตเวทิตาภาพฉลองพระองค์แห่งพระองค์เจ้าหญิงละม่อม ซึ่งพระองค์ทรงออกพระนามว่า เสด็จยาย โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาเป็นเจ้าต่างกรม มีพระนามว่า พระเจ้า-ราชวรวงศ์เธอ กรมพระสุदारัตนราชประยูร ต่อมาใน พ.ศ. 2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ เถลิงพระยศให้สูงขึ้นกว่าเดิม เป็น สมเด็จพระบรมมหัยกาเธอ กรมสมเด็จพระสุदारัตนราชประยูร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ เปลี่ยนพระนามใหม่เป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุदारัตนราชประยูร) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกย่องเทิดทูนสมเด็จพระบรมมหัยกาเธอฯ เป็นอย่างมาก เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ในวันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2437 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เรียกการสิ้นพระชนม์นั้นว่า “สวรรคต” และพระราชทานพระโกศทองใหญ่ทรงพระบรมศพ และเฉลิมพระเกียรติด้วยเสวตฉัตร 7 ชั้น ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาภาพ มีพระราชหฤทัยที่ละเอียดลออ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนองพระเดชพระคุณพระบรมราชชนกนาคตั้งแต่ทรงพระเยาว์ เช่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ ไม่ว่าใกล้หรือไกล พระองค์ก็โปรดให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ตามเสด็จเสมอ เป็นการศึกษาพื้นฐานได้เป็นอย่างดี เมื่อ พ.ศ. 2404 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลื่อนพระอิสริยยศตั้งประกาศ

“พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าชายพระองค์ใหญ่ เมื่อเวลาประสูติใหม่ท่านเสนาบดีทั้งปวงได้พร้อม

กันกราบทูลขอยกย่องให้เป็นพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า เพื่อจะรักษาแบบอย่างบูรณราช ประเพณีไว้ไม่ให้เสื่อมสูญ แต่ยังสามารถพระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกพระนามไม่ ครั้งนี้มี พระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่งให้เลื่อนเฉลิมพระนามพระเจ้าลูก ยาเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่นั้น ให้เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุลาลงกรณ์บดินทรเทพยม หามกุฏ นุรุษยรัตนราชรวังศ์ วรุตมพงษบริพัตร ศิริวัฒนราชกุมาร ดังนี้ และให้เป็นเจ้าฟ้า ต่างกรม มีพระนามว่า กรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศ (บรรเจิด, 2539: 331)

ในเรื่องการศึกษานั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการศึกษาที่ สมบูรณ์และเหมาะสมสำหรับพระราชกุมารขึ้นเจ้าฟ้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากเป็นพระบรมครูในชั้นต้น สอนวิชาการภูษาศาสตร์ ราชประเพณี โบราณคดี และอศวกกรรม (จิม่า) (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุลาลงกรณ์, 2545: 50) แล้วก็ “อบรมดูแล ฝึกฝนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยพระองค์เองอย่างใกล้ชิด ทำให้ทรงพร้อมที่จะ รับพระราชภาระได้อย่างมีพระสติ รู้เท่าทันเมื่อเวลานั้นมาถึงอย่างกะทันหัน และทรงฝ่าฟัน อุปสรรคข้อขัดข้องนานาประการในการขึ้นครองราชย์ต่อมา” (สุมน อมรวิวัฒน์, 2555:20) นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้หลวงราชาภิรมย์ (เปี่ยม) ถวาย ความรู้ด้านสารสนเทศ ณ หอพระมณฑิยธรรม ในพระบรมมหาราชวัง พระยาอภัยสรเพลิง (ศรี) ถวายความรู้เรื่องการยิงปืนไฟ (Arquebus) หลวงมนโยธานุโยค (รุ่ง) ถวายความรู้วิชามวยปล้ำและ กระบี่กระบอง เจ้าฟ้าชายกลาง หรือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหาเมลา กรมพระบำราศ- ปรปักษ์ (2362-2429) ถวายความรู้เกี่ยวกับคชกรรม (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุลาลงกรณ์, 2545: 50)

ชาวต่างประเทศที่ร่วมสมัยกับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุลาลงกรณ์ นอกจาก นางแอนนา เลียนโอเวนส ครุฑถวายอักษรภาษาอังกฤษในพระองค์ ก็มีคณะทูตานุทูตและกงสุลมา จากประเทศมหาอำนาจยุโรป เข้ามาในกรุงเทพฯ เพื่อเจริญพระราชไมตรี และทำสนธิสัญญาการค้าขายต่าง ๆ ชาวต่างชาติอีกกลุ่มหนึ่งที่พระองค์ทรงคุ้นเคยก็คือ มิชชันนารี อเมริกัน หรือหมอสอน ศาสนาตามสำนวนภาษาไทย เช่น หมอปรัดเล (CE 1804-1873) และหมอเหา ที่มีชื่อเสียงโด่งดัง มิชชันนารีเหล่านี้เข้ามาในพระราชอาณาจักรตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระสหายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่สมัยทรงผนวชก็มี นอกจากต้องการ เผยแพร่คำสอนในคริสต์ศาสนาแล้ว มิชชันนารีชาวอเมริกัน ยังเผยแพร่องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี เป็นประโยชน์ต่อรัฐชาติและประชาชนชาวสยามไม่ใช่น้อย เช่นหมอปรัดเล ได้นำ แท่นพิมพ์เข้ามาในราชอาณาจักรสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและชื่ออักษรภาษาไทย ที่ลิงคโปรมาถวายพระอนุชาธิราชเมื่อพระองค์ยังทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นจุดริเริ่มให้ชาว

สยามมีแท่นพิมพ์เป็นของตน ไม่ต้องอาศัยชาวต่างชาติในกิจการพิมพ์สืบต่อไป นอกจากนั้น ใน พ.ศ. 2387 หมอบรัดเลย์ริเริ่มหนังสือจดหมายเหตุ (Bangkok Recorder) เป็นหนังสือพิมพ์รายเดือน สองภาษา คือภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เมื่อเริ่มแรกหนังสือจดหมายเหตุกำหนดออกรายเดือน แต่ในเวลาต่อมามีผู้อ่านเพิ่มขึ้นจึงมีกำหนดออกสัปดาห์ละสองครั้ง มีบทความหลากหลายรส รายงาน ข่าวสังคมที่น่าสนใจทั่วไป ตลอดจนถึงเทคโนโลยีใหม่ ๆ

วันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2409 หมอบรัดเลย์คัดบทความจากหนังสือพิมพ์ ภาษาอังกฤษ ฉบับหนึ่ง ชื่อว่า ไชนะ เทลิเกรฟ มาตีพิมพ์เผยแพร่ในจดหมายเหตุ วิกาศ์วิจารณ์ พฤติกรรมของ มงซิเออโอบาเรต์ กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ มีความว่า

“พวกฝรั่งเศสได้เข้ามาตั้งบ้านเมืองใกล้กับแดนกรุงเทพฯ ได้พูดโอ้อวดว่า ได้ที่ เมืองกระแล้ว จะขุดคลองใหญ่ให้ทะลุทะเลตะวันตก เพื่อให้เรือกำปั่นแล่นลัดเข้าออกตาม คลองนั้น เราเห็นว่าเมืองฝรั่งเศสเป็น ไมตรีกับกรุงเทพฯ แล้วมาเจรจาตั้งนี้เป็น การไม่ดี ผิด ธรรมเนียมบ้านเมือง คนทั้งปวงที่ได้ฟังข่าวกรุงเทพฯ ใน 2 ปีที่แล้ว คงจำ มนเซีย โอบาเร กงสุลฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ได้ว่า ครั้งนั้นโอบาเร ได้ทำการ รุณวายเป็นต่าง ๆ แล้วกลับไปกรุงปารีส คนทั้งปวงก็หวังใจว่าเอมเปอเรอฝรั่งเศสจะถอดออกจากกงสุล แต่กลับให้มาเป็นกงสุลต่อไป อีก ฯลฯ” (ส. พลายน้อย, 2548: 101-2)

พฤติกรรมที่รุณวายของมงซิเออโอบาเรต์คงสืบเนื่องมาจากการเจรจาระหว่าง ฝรั่งเศสกับสยาม เรื่องดินแดนเขมร กับเรื่องการทำสัญญาอากรสุรา การที่หมอบรัดเลย์ลงข่าวเช่นนี้ สร้างความขุ่นเคืองใจให้กับกงสุลโอบาเรต์ และเป็นเหตุให้โอบาเรต์ต้องเพ่งเล็งหมอบรัดเลย์ต่อไป

ต่อมาในเดือนธันวาคมศกเดียวกันนั้น หมอบรัดเลย์ลงข่าวชุบชิบพาดพิงถึง โอบาเรต์อีกครั้งหนึ่ง นอกจากเป็นการสร้างความปั่นป่วนวงการทูตแล้ว เรื่องก็บานปลาย เป็นเหตุ ให้หมอบรัดเลย์ต้องขึ้นศาลในที่สุด บทความที่หมอบรัดเลย์ลงมีความดังนี้

“ได้ยินข่าวเล่าลือกันมากกว่า ในวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น 7 ค่ำ มงซิเออโอบาเรต์ กงสุลฝรั่งเศสได้เข้าไปเฝ้าในหลวงที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ฮ่องอาจกล่าวโทษท่าน เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์เป็นใจความว่า ถ้าจะโปรดให้ท่านอยู่ที่กลาโหมต่อไป กรุงสยามกับ ฝรั่งเศสจะอยู่เป็นสุขไม่ได้ มีหน้าซำว่าควรจะถอดเสีย ถ้าความนี้เป็นความจริงก็ผิดอย่าง ธรรมเนียมที่เคยมีในยุโรปแต่เดิมา ถึงมาตรว่าจะเป็นราชทูตใหญ่ จะมากกล่าวโทษผู้ที่ เป็น สำเร็จราชการแผ่นดินเหมือนอย่างท่านก็ไม่ได้ ที่ประเทศยุโรปถึงราชทูตใหญ่ทำองอาจ ดั่งนั้น เห็นที่อังกฤษหรือฝรั่งเศสหรือเมืองอื่นก็ดี จะส่งหนังสือที่ราชทูตถือมาคืนให้ แล้ว ก็ จะไล่เสีย นี่เป็นแต่กงสุล บรรดาศักดิ์ต่ำกว่าราชทูตมาก จะยอมได้หรือ เรามีความหวังใจว่า

รัฐบาลกรุงเทพฯ จะไม่ยอมตามที่กงสุลฝรั่งเศสปรารถนานั้นเลย เป็นการรองอาจ แทบจะบังคับในหลวงให้ตัดแขนข้างขวาเสีย ตั้งแต่ความนั้นเกิดมาเราได้ถามหลายคนนักหนา ก็ว่าเป็นความจริง ผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ว่าเป็นความจริง คนทั้งปวงเสียใจนัก ได้ยินข่าวว่าในหลวงได้โปรดยกโทษกงสุลฝรั่งเศสเสียแล้ว ถ้าเป็นความจริงยกโทษเสียง่าย ๆ ดังนี้ ถ้าฝรั่งเศสยกทับบมาตีเมืองฝ่ายใต้ได้หมด ก็จะยกโทษเสียง่าย ๆ ตั้งนั้นก็จะได้เหมือนกัน” (ส. พลายน้อย, 2548: 109-10)

หมอบรัดเลเขียนบทความคุณเฉียวลงตีพิมพ์เผยแพร่ก็ย่อมสร้างความเคืองร้อนหมองใจให้กับโอบาเรต์ โอบาเรต์กลับฟ้องหมอบรัดเลว่าหมิ่นประมาทกงสุลและประเทศฝรั่งเศส เป็นคดีฟ้องร้องในศาล เป็นข่าวอีกทีก็ครึกโครมในสมัยนั้น ท้ายที่สุดคดีหมอบรัดเลหมิ่นประมาทกงสุลฝรั่งเศสก็สงบลง เมื่อศาลตัดสินว่าหมอบรัดเลกระทำความผิดจริง ถูกปรับเป็นเงิน 59 เหรียญ แต่เนื่องจากผู้พิพากษาคิดเมตตาหมอบรัดเล ก็แค่ 48 เหรียญ 75 เซนต์

ความร้ายกาจของคนฝรั่งเศสและกงสุลโอบาเรต์ไม่ได้ยุติลงเพียงแค่นั้น คดีโจทก์กล่าวหาข้าราชการไทย จนเป็นเหตุต้องขึ้นศาลฟ้องร้องก็มีเหมือนกัน คือ บาทหลวงฝรั่งเศสท่านหนึ่ง ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดญวนสามเสน เกิดมีปากเสียงกับพระยาวิเศษ บาทหลวงตรงเข้าหา มองซิเออ โอบาเรต์ ร้องทุกข์ว่าพระยาวิเศษดูถูกคนฝรั่งเศสในเรื่องศาสนา โอบาเรต์มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ถอดพระยาวิเศษออกจากตำแหน่งขุนนางพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเนื้อหาในหนังสือ แต่ไม่โปรดทำตามคำเรียกร้อง แต่มีรับสั่งให้พิจารณาคดีในศาลต่างประเทศ เมื่อทั้งสองฝ่ายให้การในศาลแล้ว ต่างคนต่างกล่าวหาว่าอีกฝ่ายโกหก บาทหลวงโกรธจัด ออกจากศาลแล้วตรงเข้าไปหานายโอบาเรต์ ฟ้องร้องว่าพระยาวิเศษ ดูถูกคนต่อหน้าศาล นายโอบาเรต์มีหนังสือกราบบังคมทูลอีกครั้งหนึ่ง คราวนั้นนอกจากขอให้ถอดถอนตำแหน่งและลงโทษพระยาวิเศษแล้ว ก็ยังขอให้พระองค์ทรงตั้งนายลามาช ซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศสในตำแหน่งแทนพระยาวิเศษ นายโอบาเรต์มอบหนังสือฉบับนั้นกับนายลามาช และให้รับสั่งในคืนวันนั้น ขณะเดินทางไปพระบรมมหาราชวังก็แวะร้านเหล้าแห่งหนึ่งเพื่อเรียกกำลังใจ เสพสุราจนเมามาย ลืมสติ เข้าเขตพระราชฐานเวลาเข้าประตูประมาณตีสี่ ตรงเข้าไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะที่ทรงสดับพระสงฆ์แสดงพระธรรมเทศนา พอพระองค์ทรงทราบนิสัยและพฤติกรรมของลามาช จึงมีรับสั่งให้ลามาชกลับไปก่อนแล้วจะพิจารณาสอบสวนเรื่องราวในวันรุ่งขึ้น ปรากฏว่าลามาชไม่ยอมทูลลา มีหน้าซำกลับแสดงอำนาจใหญ่โตต่อหน้าพระองค์ จึงมีรับสั่งให้ทหารเอาตัวออกไป ลามาชทนความอับอายขายหน้าไม่ไหว จึงตรงไปฟ้องกงสุลโอบาเรต์ตามเคย นายโอบาเรต์จัดแจงทำหนังสือกราบทูลพระกรุณาอีก ใจความว่าจะกลับประเทศฝรั่งเศส

เพื่อกราบทูลพระเจ้าพรหมดิ โนไปเถียนถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้น และช่วงที่ไม่อยู่ในประเทศขอให้ นายพลเรือฝรั่งเศสประจำไซ่ง่อนดูแลผลประโยชน์ของคนฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ต่อมาไม่กี่วัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้หม่อมราโชไทย (BE 2363-2410) ไปชี้แจง เรื่องราวที่เกิดขึ้นในศาลต่อหน้านายโอบาเรต์ ปรากฏว่าหม่อมราโชไทยให้การได้ไม่ถ้อยคำ เมื่อนายโอบาเรต์เอาเครื่องยศของหม่อมราโชไทยขว้างทิ้งจนแตกกระจายไปหมด แล้วจุ่มเข้าไป จิกหม่อมราโชไทย ลากไปเหยียดลงบันไดของศาล (ขจร สุขพานิช : 2556: 121-3) จะเป็นเพราะ เรื่องนี้หรือไม่ก็ไม่ทราบได้ แต่หม่อมราโชไทยถึงแก่อนิจกรรมในปีต่อมา อายุเพียง 47 ปี

การถ่มน้ำจากช่องของกงสุลโอบาเรต์ครั้งนั้นที่กล่าวว่า กรุงสยามกับฝรั่งเศสจะอยู่เป็น สุขไม่ได้ เป็นคำพูดที่ลั่นออกมาเฉย ๆ แต่ก็สะท้อนความคิดระหว่าดระวางของคนทั่วไปในสมัยนั้น นักการเมืองอังกฤษบางท่านมีพฤติกรรมนักร้องไม่น้อยไปกว่าประเทศฝรั่งเศสเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเคลื่อนไหวของ เซอร์ โทมัส ยอร์ซ น็อกซ์ ซึ่งเดิมเป็นทหารรับราชการในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในเวลาต่อมากลายเป็นกงสุลอังกฤษ มีบทบาทใหญ่โต วางแผนสร้างความตึงเครียดระหว่างวังหลวงกับวังหน้า หมายถึงให้ข้าหลวงอังกฤษประจำสิงคโปร์เข้ามา เกี่ยวข้อง เป็นเหตุให้เสียอิสรภาพในที่สุด และนี่คือสถานะความเป็นอยู่ของรัฐในปลายรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นชนวนหล่อหลอมพระดำรินในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เพื่อพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในอนาคต

ช่วงเวลาที่หมอบรัดเลและกงสุลฝรั่งเศสกำลังสู้กันอย่างดุเดือดในศาล สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เจริญพระชนมายุได้ 13 พรรษา พระบรมชนกนาถทรงพิจารณาเห็นว่า ถึงเวลาอันสมควรแล้วที่จะได้บรรพชาศึกษาหลักธรรมในพระบวรพุทธศาสนา จึงโปรดฯ ให้จัด พิธีบรรพชาตามพระเกียรติยศ มีสมโภชหนึ่งวัน วันรุ่งขึ้นคือวันที่ 19 กรกฎาคม มีกระบวนช้าง กระบวนม้าแห่นาคหลวงออกประตูเทวาพิทักษ์ ไปเลี้ยวถนนเจริญกรุง มาทางถนนเฟื่องนคร ขึ้นมา ถนนบำรุงเมือง เข้าประตูวัดสี่ไสภา (จำนุนนาค, 2547: 296) แล้วเข้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตน ศาสดาราม พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรั้งมีสุริยพันธุ์ (พระองค์เจ้าชายฤกษ์ 2352-2436) ทรงเป็นพระราชาอุปฐาจารย์ ประทับแรมในวัดพระศรีรัตนศาสดารามหนึ่งคืน เพื่อฉลองสามเณร พระองค์ใหม่ วันรุ่งขึ้นพระสงฆ์ราชาคณะเจริญพระพุทธมนต์ และได้รับพระราชทานฉัน เวลาบ่าย ทหารปืนตั้งกระบวนแห่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรถม้าพระที่นั่งส่งเสด็จ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอสามเณรเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ มายังตำหนักปั้นหย่า วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อ ทรงจำพรรษาสืบต่อไป เมื่อออกพรรษาแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ สามเณรเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ถวายเทศนามหาชาติกัณฑ์สักกัณฑ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้กรมหมื่น มหเศรษฐีวิลาส (2365-2410) ทรงทำสำเนาเครื่องกัณฑ์เทศน์แทนกระจาดใหญ่ถวาย สมเด็จพระ

พระเจ้าลูกยาเธอ สามเณรเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ประทับประจำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร หกเดือนเศษ จึงทรงลาผนวช

ในพระวโรกาสทรงผนวชเป็นสามเณร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ สามเณรเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง ชื่อว่า พระพุทธรุณินนาท เป็นพระพุทธรูปยืน ปางห้ามสมุทร สูงจากฐานสุดพระรัศมี 19.7 นิ้ว มีจารึกบอกที่ฐานว่า

“หล่อแต่ ณ วัน 3 ๑ 1 ค่ำ ปีกาล อัฐศก ศักราช 1228 (วันอังคาร ที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2409 <http://www.myhora.com/ปฏิทิน-100ปี-ร้อยปี-พ.ศ.2409.aspx>) เป็นทองสัมฤทธิ์ขัดแต่งเกลี้ยง เชิญประดิษฐานไว้ ณ พระบันหย่า อันเป็นที่เสด็จประทับเมื่อทรงผนวช สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ถวายพระนามว่า พระพุทธรุณินนาท ครั้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ตรัสให้เชิญไปก้ำไหล่ทอง และจารึกความไว้ที่ฐานว่า สุกมัสตุ พระพุทธศาสนกาลเป็นอดีตกาล 2409 พรรษา สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฏ บุรุษยรัตนราชรวิวงษ์ วรุตมพงษ์บริพัตรศิริวัฒนราชวรโรส กรมขุนพินิตประธานาถ ทรงพระราชศรัทธาสถาปนาพระพุทธรูปปฏิมากรพระองค์นี้ไว้ในพระพุทธศาสนา ครั้นเมื่อตกแต่งขัดเงาเสร็จแล้ว ได้ทรงทำมหากกรรมการฉลอง แล้วบอกบุญแก่ราษฎรแห่งมา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรั้งมีสุริยพันธุ์ ถวายพระนามว่าพระพุทธรุณินนาท เชิญขึ้นประดิษฐานไว้ ณ โถ๊ะหมูบนพระบันหย่าชั้นบน ซึ่งเป็นที่พระดำหนักเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จมาประทับในเวลาทรงผนวชเป็นสามเณรสิ้น 6 เดือนเสศนั้น ครั้นเมื่อ ณ วัน 6 ๑ 5 ค่ำ ปีกจ อัฐศก ศักราช 1248 จึงโปรดเกล้าฯ ให้เชิญมาก้ำไหล่ทองคำ และทำถาดเพิ่มขึ้น ครั้นการเสร็จแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้จารึกอักษรทั้งหลายนี้ไว้ แล้วเชิญไปประดิษฐานไว้บนพระบันหย่าดังกล่าว เพื่อจะให้เป็นที่สักการบูชา และเป็นทีรภุกสืบไป” (โครงการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหารในพระบรมราชูปถัมภ์, 2455: 80-1)

พระพุทธรุณินนาทมีพุทธลักษณะดังนี้ พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระเกศาขมวดเป็นก้นหอย มีพระรัศมีเป็นรูปเปลวไฟแต่ไม่มีพระเมลาสิ พระนลาฏกว้าง ไม่มีอุณาโลมกลางพระนลาฏ พระขนงโค้งทรงธนู พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรณสัน ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างปางห้ามสมุทร นิ้วพระหัตถ์ยาวเท่ากัน ห่มจีวรคลุมพระอังสาทั้งสองแบบธรรมยุติกนิกาย จีวรมีริ้วผ้าตามธรรมเนียมชาติ ต่อจากชายจีวรคืออันตราวาสก จีบผ้าตรงกลาง

มีริ้วผ้าเป็นเส้นตัดตรงลงมา พระพุทธรูปประทับยืนบนฐานกลม ซึ่งประกอบด้วยกลีบบัวหงาย บัวคว่ำ ตั้งอยู่บนแท่งสิงห์กลม

ปีถัดไป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าณพวงศ์ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์แรกในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระเชษฐาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสิ้นพระชนม์วันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 หลังจากพระราชทานเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศวร พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานเลื่อนกรมเจ้านายตามพระราชประเพณี (จตุรหมายเหตุที่ 5 ในภาคผนวก ก) ในการนี้ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาลงกรณ์ ได้รับพระราชทานเลื่อนกรม เกลิมพระนามเป็น กรมขุนพินิตประชานาด “พระบรมชนกนาถทรงเปลี่ยนพระนามกรม เป็น กรมขุนพินิตประชานาด ด้วยทรงดำริว่า กรมมเหศวรศิววิลาส กรมขุนวิญญนาถ-นิภาธร (พระองค์เจ้าชายสุประดิษฐ, 2367-2405) พระชันษาไม่ยั้งยืน จะเป็นพระนามพ้องกับนามพระเป็นเจ้าในไสยศาสตร์ จึงทรงเปลี่ยนพระนามกรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศนั้นเสีย” (อนันต์ อมรรตย์, 2524: 12)

ฤดูร้อน พ.ศ. 2411 นั้น เกิดเหตุการณ์ธรรมชาติที่ค่อนข้างแปลกและน่ากลัว คือ มีอสุณิบาลลงเป็นจำนวนมาก คืนวันที่ 26 มีนาคม ฝนตกหนักมาก อสุณิบาลลงถูกพระเจดีย์หมู่ห้าในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทำให้เจดีย์เสียหาย องค์ใหญ่ยอดหัก องค์เล็กแตกเสียหาย ในคืนเดียวกันอสุณิบาลลงที่วัดบวรสถานสุทธารวาส ในพระราชวังบวรสถานมงคล ทำให้ซ้อฟ้าหัก กระเบื้องหลังคาเสียหาย ที่วัดมหาธาตุฯ กุฏิหลังหนึ่งถูกอสุณิบาล ทำให้ได้รับความเสียหาย วังเจ้านายถูกอสุณิบาลเช่นกันหลายแห่ง เช่น วังของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภูวไนย-นฤเบนทรธิบาล (จำ บุนนาค, 2547: 323-4) คติความเชื่อในสังคมไทยสมัยนั้นก็คล้าย ๆ กับสังคมปัจจุบัน คือเมื่อเกิดปรากฏการณ์แปลกพิสดาร เช่น พระพุทธรูปมีน้ำพระเนตรหลังไหลออกมา ดาวหางผ่าน หรือแผ่นดินไหว ประชาชนจะหวาดหวั่น เชื่อว่าเป็นลางบอกเหตุถึงการสูญเสียชีวิตครั้งยิ่งใหญ่

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักดาราศาสตร์ ชำนาญเรื่องโหราศาสตร์เป็นอย่างมาก พระองค์ทรงคำนวณวันสุริยุปราคาเต็มดวงล่วงหน้าสองปี ตั้งแต่ปีขาล พ.ศ. 2409 (จำ บุนนาค, 2547: 430) พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าปรากฏการณ์สุริยุปราคาในครั้งนี้จะปรากฏขึ้นในวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2411 และมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จึงโปรดฯ ให้เชิญ เซอร์ แฮร์รี ออร์ค ผู้สำเร็จราชการสิงคโปร์ (จุลจักรพงษ์, 2554: 214) และทูตานุทูตท่านอื่นมาร่วมชมปรากฏการณ์ด้วย เป็นแขกพิเศษของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัฐบาลฝรั่งเศสก็ส่งหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระบรมราชานุญาตให้นักวิทยาศาสตร์ฝรั่งเศสจำนวนหนึ่งเข้ามาชมปรากฏการณ์ในครั้งนี้ด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นว่า แนวสุริยุปราคาอยู่ที่บ้านหว่ากอ เมืองประจวบคีรีขันธ์ พระองค์ทรงเลือกสถานที่ชมปรากฏการณ์อย่างพิถีพิถัน เนื่องจากทรงเกรงพระทัยว่าถ้าการกำหนดคลาดเคลื่อน หรือแขกผู้ชมปรากฏการณ์ไม่อยู่ในแนวที่จะมองเห็นพระอาทิตย์หมดดวงจริง ๆ แล้ว ก็จะเป็นเหตุให้เสียพระเกียรติและคนไทยที่ไม่เชื่อจะหัวเราะเยาะได้ แม้แต่พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง เช่น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระบำราบปรปักษ์ เคยมีรับสั่งกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2405-2486) ขณะเฉลิมพระยศเป็น พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ว่าไม่ทรงเชื่อว่าจะมีปรากฏการณ์สุริยุปราคาเต็มดวงจริง (จุลจักรพงษ์, 2554: 214) อย่างไรก็ดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการรับสั่ง สมุหพระกระลาโหมให้จ้างชาวบ้านในเมืองประจวบและเขตใกล้เคียง เพื่อให้สร้างค่ายหลวงและพลับพลา เป็นสถานที่ประทับและรับรองเลี้ยงแขกที่มาร่วมชมปรากฏการณ์ (จำนูนนาค, 2547: 431) บังเอิญสถานที่ที่สร้างค่ายหลวงและพลับพลาที่ประทับอยู่ในที่เขตที่ใช้ป่าชุกชุม

ก่อนเที่ยงวัน วันศุกร์ที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2411 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยประชาต เสด็จพระราชดำเนิน โดยเรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดช เรือพระที่นั่งออกแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านเมืองสมุทรปราการ และถึง เขาสามร้อยยอด ประจวบคีรีขันธ์ โดยล่าดับในวันรุ่งขึ้น ขณะที่เรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดชแล่นไป ทะเลมีคลื่นสูง ทำให้คนตามเสด็จเมาคลื่นเป็นจำนวนมาก สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระกระลาโหมให้จ้างชาวบ้านในเมืองประจวบและเขตใกล้เคียง เพื่อให้สร้างค่ายหลวงและพลับพลา เป็นสถานที่ประทับและรับรองเลี้ยงแขกที่มาร่วมชมปรากฏการณ์ (จำนูนนาค, 2547: 431) บังเอิญสถานที่ที่สร้างค่ายหลวงและพลับพลาที่ประทับอยู่ในที่เขตที่ใช้ป่าชุกชุม

รุ่งเช้าวันที่ 18 สิงหาคม ทักษิณวิสัยไม่ดี ฝนชุกชุมและมีเมฆมาก มองไม่เห็นท้องฟ้าเลย ต่อมาเวลา 10.16 น. เมฆจึงจางหายไปอย่างน่าอัศจรรย์ และทุกคนได้ชมสุริยุปราคาตั้งใจประสงค์ มองเห็นดวงพระอาทิตย์ค่อยริลงไป ดวงพระอาทิตย์มีคสนิท 6 นาที 46 วินาที ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปีติยินดียิ่งนัก คตินั้นทรงพระราชทานเลี้ยงแขกใหญ่โต (จุลจักรพงษ์, 2554: 215) ชาวต่างชาติยกย่องมหิทธิคุณพระปรีชาสามารถแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก เป็นเหตุให้พระองค์ได้รับคำชมเชยก้องก้องทั่วโลก

ความสุขสำราญที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับจากการคำนวณสุริยุปราคาถูกต้องแม่นยำในครั้งนั้นก็ไม่มีขยับย่น หลังจากทีพระองค์เสด็จนิวัตกรุงเทพฯ ไม่นาน

พระองค์ทรงพระประชวรพระโรคไข้ป่า ซึ่งได้รับเมื่อเสด็จเมืองประจวบคีรีขันธ์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิณิจประชาบาล ก็ทรงพระประชวรไข้ป่าเช่นเดียวกัน เมื่อขุนนางผู้ใหญ่และพระบรมวงศานุวงศ์เห็นพระอาการประชวรของทั้งสองพระองค์ ก็ได้ปรึกษากันเตือนสติไม่ให้ประมาท

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสว่า “โรคของข้านี้เห็นจะไม่หายแน่” จึงโปรดฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มีพระราชกระแสรับสั่งให้บริหารราชการแผ่นดิน ทรงห่วงอาณาประชาราษฎร์ ไม่ให้ได้รับความเดือดร้อน และพระราชทานพระราชหัตถเลขาโปรดฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอทั้งหลาย และเสนาบดีอ่านในที่ประชุมซึ่งกล่าวถึงการสืบสันตติวงศ์ ความว่า “การซึ่งจะสืบพระราชสุริยวงศ์ต่อไปภายหน้านั้น พระเจ้าน้องยาเธอ, พระเจ้าลูกยาเธอ, พระเจ้าหลานเธอ ก็ได้ ให้ปรึกษากัน แล้วแต่จะเห็นผู้ใดมีปรีชาสามารถควรจะรักษาแผ่นดินได้” (ประยูรชลธิทิพันธ์, 2516: 347)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ปีมะโรงตามจันทรคติ หรือ วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 เวลา 21.00 น. ตามสุริยคติ นำความโศกเศร้ามาสู่พสกนิกรชาวสยามเป็นอย่างมาก และความอาลัยอาวรณ์ในชาวต่างชาติทั่วโลกที่ยกย่องเทิดทูลพระปรีชาสามารถในพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ผู้เป็นปราชญ์

การสรรหาพระมหากษัตริย์ลำดับที่ 5 ในพระบรมราชจักรีวงศ์ก็เริ่มขึ้นในวันเดียวกันเวลาประมาณ 24.00 น. พระบรมวงศานุวงศ์ พระราชาคณะ และเสนาบดี ประชุม ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ในพระบรมมหาราชวัง หน้าพระมหาเศวตฉัตร (หม่อมราชวงศ์ กิจกฤทธิ์ ปราโมช, 2544: 41) พระบรมวงศานุวงศ์ที่เสด็จเข้าประชุมในครั้งนั้นมี ชั้นพระเจ้าน้องยาเธอ 7 พระองค์ ชั้นพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 3 มี 6 พระองค์ ชั้นพระเจ้าน้องยาเธอ 3 พระองค์ พระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระฐานันดรสูง และกำลังผนวชอยู่เป็นสามเณร มี 7 พระองค์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นรังษีสุนทรียพันธุ์ และพระราชาคณะฐานานุกรมอีกราว 25 รูปก็เข้าฟังการประชุม สมุหพระกระลาโหม คือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นประธานในการประชุม

ในที่ประชุมสมุหพระกระลาโหม (ช่วง บุนนาค, 2351-2425) แจ้งว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงมอบราชสมบัติหรือทรงตั้งราชทายาทพระองค์ใด กรมพระราชวังบวรหรือตำแหน่งอุปราชก็ว่างอยู่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาให้พระเจ้าน้องยาเธอและเสนาบดีอ่าน ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ใจความว่า ควรเลือกพระบรมวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งที่ทรงมีพระปรีชาสามารถรักษาแผ่นดินไว้ได้ดังที่กล่าวแล้ว กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ พระอนุชาในรัชกาลที่ 4 ผู้ทรงอาวุโส ได้ตรัสว่า เพื่อเป็นการแสดงความจงรักภักดีต่อ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ควรถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุน
 พินิจประชานาด พระองค์ยังมีพระพรชน้อย จะทรงปกครองประเทศไม่ได้ ในที่ประชุมเสนอว่า
 พระเจ้าแผ่นดินควรมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินบริหารประเทศสืบไป จนกว่าจะทรงบรรลุนิติภาวะ
 (สมาคมขุนนาง, 2542: 90) และในที่ประชุมเสนอให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแทน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติในวันที่พระบรม-
 ราชชนกนาถเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 และได้ทรงประกอบพระราชพิธี
 ราชาภิเษก เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน ศกเดียวกัน (บรรเจิด อินทุจันทร์ยง, 2539: 334) พระชนมายุ
 เพียง 15 พรรษา หนึ่งเดือน กับยี่สิบสามวัน

ระเบียบต่าง ๆ แห่งพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของไทยนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
 ยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อแรกสถาปนาพระนคร โปรดฯ ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตาม
 แบบอย่างกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นพิธีพราหมณ์โดยมาก พระมหากษัตริย์นิยมปฏิบัติเช่นนี้ตลอด
 สามรัชกาลต้นรัตน โกสินทร์ พอมาถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้
 ระเบียบหลายอย่างเช่น

- ทรงแก้พระปรมาภิไธยในสุพรรณบัฏ เดิมในรัชกาลที่ 1 ถึง 3 ทรงใช้ “สมเด็จพระบรม
 ราชธิราชรามาชินดี” แต่พอมาถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงโปรดฯ ให้พระนามในสุพรรณบัฏเป็นระเบียบ ขึ้นต้นด้วยพระนามเดิม (สมเด็จพระ
 ประปรเมนทรมหามงกุฎฯ) แล้วลงท้ายด้วย “พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”
- ทรงแก้พิธี คือ พระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้นเป็นพิธีที่มาจากศาสนาพราหมณ์โดยมากดังที่
 กล่าวแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เพิ่มพิธีสงฆ์เกือบทุกพิธี
 โปรดฯ ให้เปลี่ยนสถานที่สวดมนต์ของพระราชกณะ ย้ายจากพระที่นั่งจักรพรรดิ
 พิมาน มาอยู่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งพระแท่นมณฑล และเป็น
 ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
- ทรงแก้เสวตฉัตร เดิมพระเสวตฉัตรหุ้มด้วยตาด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 เปลี่ยนให้เป็นผ้าสีขาว เพื่อให้ตรงกับคำว่า ‘เสวต’ ในตำรา
- ทรงเปลี่ยนพระที่นั่งอัฐทิศและพระที่นั่งภัทรบิฐ เดิมเมื่อมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้น
 จะสร้างพระที่นั่งอัฐทิศและพระที่นั่งภัทรบิฐสำหรับใช้ชั่วคราว พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งทั้งสองดังกล่าวให้เป็นของถาวร (สมเด็จพระ
 ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5, 2545: 117-24)

น่าสังเกตว่าโบราณราชประเพณีที่ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในครั้งนั้นเป็น
 ประเพณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงแก้ไขเพื่อปรับให้เข้ากับเหตุผลและยุคสมัย เครื่องตั้ง

พระแท่นมณฑลก็มีการเปลี่ยนแปลงบ้างเหมือนกัน เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระชัยประจำรัชกาลที่ 1-3 แต่ทรงเพิ่มคัมภีร์พระธรรม ซึ่งสันนิษฐานว่าไม่เคยตั้งมาก่อน มาถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ตั้งพระนิรันตรายซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่พระบรมชนกนาถทรงสร้างใหม่เพื่อห่อหุ้มพระทองคำโบราณ

พระบรมฉายาลักษณ์ที่ทรงฉายเมื่อผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับบนพระที่นั่งภัทรบิฐ ทรงพระชฎาห้วยอด ฉลองพระองค์พระราชภูษิตาภรณ์ ทรงถือพระแสงขรรค์ในพระหัตถ์ขวา พระหัตถ์ซ้ายทรงวางบนพนักพระที่นั่งภัทรบิฐ ทางด้านซ้ายและขวามีเครื่องราชูปโภคชุดใหญ่วางอยู่ เช่น พานพระชันหมาก พระมณฑปรัตนกัณฑ์ และพระสุพรรณศรี เป็นต้น

การครองราชย์ห้าปีแรกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแทนดังกล่าว ในช่วงนั้นพระองค์ทรงศึกษารัฐประศาสนศาสตร์เพื่อเป็นแนวในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจสืบต่อไป ใน พ.ศ. 2414 พระองค์เสด็จประพาสต่างประเทศเป็นครั้งแรก เพื่อทรงศึกษาการปกครองและการจัดระเบียบบ้านเมืองแบบอย่างตะวันตก เสด็จเยือนสิงคโปร์และชวา (อนЕК นาวิกมูล, 2547: 75) ซึ่งเป็นเมืองใต้การบังคับบัญชาของอังกฤษและเนเธอร์แลนด์ นาน 37 วัน ตั้งแต่วันที่ 9 มีนาคม จนถึง วันที่ 15 เมษายน เป็นครั้งแรกที่พระเจ้าแผ่นดินสยามจะเสด็จออกนอกพระราชอาณาจักรในยามสงบ ขณะเสด็จพระราชดำเนินถึงสิงคโปร์ พระองค์ได้รับหนังสือพิมพ์รายวันที่ข้าราชการอังกฤษกราบทูลถวาย มีบทความรายงานการเสด็จพระราชดำเนินของพระองค์ หลังจากนั้นเสด็จไปยังไปรณีย์ ส่งพระโทรเลขถวายสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย พระราชินีแห่งสหราชอาณาจักรอังกฤษ และได้รับพระโทรเลขตอบพระราชทาน แปลวันแห่งการเยือนสิงคโปร์ พระองค์เสด็จเยี่ยมโบสถ์ โรงเรียน โรงพยาบาล สถานีโทรเลข หน่วยดับเพลิง และประการ ผู้รักษาการแทนผู้ว่าราชการเมืองสิงคโปร์จัดเลี้ยงพระกระยาหารเย็นถวายรับการเสด็จ หลังเสร็จงานเลี้ยง ผู้รักษาการแทนฯ มีสุนทรพจน์ต่อแขกผู้มีเกียรติสรรเสริญพระบารมี และกล่าวต่อไปว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้เยี่ยมแผ่นดินอังกฤษ

เมื่อวันที่ 26 มีนาคม เวลา 19.00 น. เรือพระที่นั่งพิทยมณูทรถึงอ่าวบาตาเวีย (ปัจจุบันคือกรุงจาการ์ต้า ประเทศอินโดนีเซีย) เวลา 13.00 น. เรือพระที่นั่งแล่นผ่าน เรือรบประเทศเนเธอร์แลนด์แปลคำยิงปืนสวดดี ล่าละ 21 นัด

วันรุ่งขึ้น ผู้สำเร็จราชการอิซท์อินดิช พร้อมด้วยแขกผู้มีเกียรติหลายท่านรับเสด็จที่ท่าเรือ หลังจากทีพระองค์ทรงมีปฏิสัมพันธ์กับผู้รับเสด็จประมาณ 20 นาที ผู้สำเร็จราชการฯ จัด

รถพระที่นั่งเทียมม้า 6 ตัว นำเสด็จไปยังโรงแรมของรัฐบาลที่ไรชวิก (Ryswijk) เป็นสถานที่ผู้สำเร็จราชการฯ ข้าราชกร เนเธอร์แลนด์ กงสุลและภรรยา เข้าเฝ้า ในเวลาค่ำวันนั้น ผู้สำเร็จราชการฯ และทูตานุทูต กงสุล ประมาณ 800 คน เข้าเฝ้า

ในเวลาที่เหลือในการเสด็จเยือนเกาะชวาในครั้งนี้ นอกจากงานที่เป็นทางการแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทอดพระเนตรศาลฎีกา โรงงานเครื่องจักร โบสถ์ อังกฤนิทายโปรเตสแตนต์ โบสถ์ฝรั่งเศสนิทายโรมันคาทอลิก สวนสัตว์ พิพิธภัณฑที่จัดแสดงของชวาและของโบราณจากต่างประเทศ เมืองอื่นที่เสด็จเยือนก็ได้ชมสิ่งน่าสนใจ เช่น โรงงานผลิตดินปืน โรงพยาบาล โรงเรียนสตรีของมิชชันนารี และอุตสาหกรรมฟืนบ้านที่ผลิตผ้าโสร่ง ขณะที่เสด็จพระราชดำเนินทางรถไฟ พระองค์มีโอกาสดูไปสิ่งต่างๆ ในสถานีรถไฟ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัตกรุงเทพมหานครเมื่อวันที่ 15 เมษายน หลังจากนั้นไม่นานมีพระกระแสรับสั่งโปรดฯ ให้หล่อรูปช้างเพื่อพระราชทานเมืองทั้งสอง ที่ระลึกการเสด็จเยือนสิงคโปร์และบาตเวีย ปัจจุบันนี้รูปช้างที่พระราชทานไปยังสิงคโปร์ ตั้งอยู่หน้ารัฐสภา และอีกรูปหนึ่งตั้งอยู่หน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินโดนีเซีย ณ กรุงจาการ์ต้า (Imtip Suharto, 2001: 3-13)

ผลของการเยือนประเทศทั้งสองดังกล่าวในครั้งนั้น ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีวิสัยทัศน์กว้างมากยิ่งขึ้น ทรงเล็งเห็นประโยชน์ของประชาชนและบ้านเมืองที่ได้จากการวางระบบบริหารที่ถูกต้อง ความคิดการอ่านของพระองค์จึงละเอียดยิ่งขึ้น เปลี่ยนแปลงจากเดิมเป็นอย่างมาก ‘ทรงตระหนักแน่พระทัยว่าหนทางแห่งความก้าวหน้าของชาตินั้น จะมีมาได้ก็โดยการศึกษา’ (จุลจักรพงษ์, 2554: 234)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัตพระนคร หลังจากสิ้นสุดการเสด็จพระราชดำเนินเยือนเมืองสิงคโปร์และชวาในครั้งแรกนั้น พระองค์ทรงตั้งโรงเรียนสำหรับเจ้านายและลูกของขุนนางสองแห่งในพระบรมมหาราชวัง แห่งแรกนั้นสอนภาษาอังกฤษ โรงเรียนที่สองสอนภาษาไทย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเล่าว่า

“เริ่มที่สิ้นเกล้าฯ จะทรงทำนุบำรุงพวกเราให้ได้ความรู้ ทรงตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษที่ตึกแถวริมประตูพินามชัยศรีด้านขวามือหันหน้าออก มี นายฟรานซิสซอซ แปเตอร์สัน เป็นครูสอนอยู่ในความดูแลของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ครั้งยังเป็นนายราชานัดยานุหาร ว่าที่เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ เข้าสอนเจ้านาย พวกเรา กับหม่อมเจ้าบ้าง ป่วยสอนข้าราชกรที่เป็นทหารมหาดเล็ก เราได้เข้าเรียนมาตั้งแต่เปิดโรงเรียน ครั้งนั้นเรามีอายุราว 12 ปี ครูพูดไทยไม่ได้สอนอย่างฝรั่งเจี๊ยบ หนังสือเรียนใช้แบบฝรั่งที่สุด จนแผนที่ก็ใช้แผนที่ยุโรปสำหรับสอน

เรารู้จักแผนที่ของเมืองฝรั่งก่อนของเมืองไทยเราเอง หัดพูดหัดอ่าน แนะนำให้เข้าใจความเอาเอง ไม่ได้หัดให้แปล แต่พวกเรา ก็พยายามเข้าใจความได้ถึงพงษาวดารอังกฤษ สิ่งที่เราเข้าใจไม่ได้คือไวยากรณ์ คณิตเลขก็ใช้มาตราอังกฤษ แต่เราทำเลขไทยเป็นมาแล้ว เราคงรู้จักมาตราไทยมาก่อน แต่ผู้อื่นที่รู้จักมาตราอังกฤษมาก่อนมีบ้างกระมัง แต่ความรู้เหล่านี้มาช่วยเราเมื่อโตแล้ว ให้รู้จักเอามาใช้ในทางข้างไทยเรา ด้วยไม่พักต้องเรียนใหม่ เราได้รู้นิสัยของฝรั่งจากหนังสือเรียน ดีกว่าเรียนแบบที่เขาจัดสำหรับคนไทยในภายหลัง เป็นการเหมาะแก่เราผู้ไม่มีช่องทางจะไปเรียนที่เมืองฝรั่ง ถ้าเวลานั้นเป็นโอกาสเหมือนในชั้นหลัง เราคงจะได้รับพระมหากรุณาโปรดให้ออกไปเรียนด้วยผู้หนึ่ง เป็นลาภของกรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ พระองค์แรกผู้ได้สพโอกาสนี้ นอกจากนี้เรายังได้รับคำแนะนำในการบ้านเมืองอีก ที่เกิดขึ้นเป็นคราว ๆ ทางเมืองฝรั่ง และเป็นเวลาเกิดเหตุการณ์เนื่อง ๆ เป็นต้นว่า เยอรมันตีเมืองฝรั่งเศสได้ ราชาธิปไตยของฝรั่งเสสล่ม กลายเป็นประชาธิปไตย เรากระหึ่มใจว่าเราได้ความรู้ดีกว่านักเรียนชั้นหลังที่เรียนเฉพาะในเมืองไทยที่เราได้เคยพบ ครูของเราแก่เป็นฝรั่ง แก่ตั้งตัวแก่เป็นครูเต็มที พวกเราต้องรู้จักฟังบังคับ ได้คุณสมบัติเพิ่มขึ้นอีกประการหนึ่ง แต่เฉพาะเรา คุณครูนึกทำพื้นมาดีแล้ว ไม่พังกลำบาก เรากับกรมพระดำรงราชานุภาพ เป็นผู้ที่คุณชอบใจ เอาไว้กินอาหารกลางวันด้วยกันแล้ว ให้เรียนเวลาบ่ายอีกด้วย ครูชักนำให้รู้จักกับฝรั่งอื่นผู้เป็นเพื่อน ผลที่ได้จากการเรียนภาษาอังกฤษนอกจากกล่าวแล้ว เขียนหนังสือและแต่งหนังสือเป็น ในการเรียนต้องหัดลายมือและเขียนตามคำบอก พวกเราก็อ่านเอามาใช้ในภาษาไทย เขียนจดหมายถึงกันและกันบ้าง แปลเรื่องฝรั่งบ้าง จดบันทึกเรื่องอย่างอื่นบ้าง เขยิบขึ้นไปตามอายุ จนถึงแต่งจดหมายเหตุนาคราที่ ได้รับพระราชทานพระราชดำรัส แนะนำในทางราชการ โดยลำดับมา” (สมเด็จพระยาบรมมงกุฎวิกรม, 2544: 18-22)

ผลของพระราชดำริเปิด โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษในครั้งนั้น ยังส่งผลให้พระอนุชาอีกหลายพระองค์ได้รับการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ สามารถรับราชการสนองพระเดชพระคุณได้ มีผลงานเป็นที่น่าพอใจ เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ์ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเป็นพระองค์แรก มีพระประวัติการทำงานที่สำคัญต่อชาติหลายประการ (H.R.H. Prince Damrong Rajanubhab, 1925: 99-10) (http://www.siameseheritage.org/jsspdf/1921/JSS_020_2b_PrinceDamrong_IntroductionOfWesternCultureInSiam.pdf) และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นเสนาบดีมหาดไทยพระองค์แรก และได้สมญานามเป็นพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย

หลังจากมีพระราชดำริตั้งโรงเรียนดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระกระแสรับสั่งกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินว่า ‘เมื่อได้เห็นเมืองขึ้นของฝรั่งแล้ว ก็ต้องการเห็นเมืองฝรั่งจริง ๆ’ แต่เมืองฝรั่งอยู่ไกลพัน ผู้สำเร็จราชการฯ จึงกราบบังคมทูล ให้เสด็จประเทศอินเดียเสียก่อน (จุลจักรพงษ์, 2554: 237) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับในกรุงเทพฯ เพียงแปดเดือนเศษ จึงเสด็จต่างประเทศเป็นครั้งที่สอง มีกำหนดเสด็จเยือนประเทศพม่าและอินเดีย ซึ่งเป็นอาณาเขตของสหราชอาณาจักรอังกฤษ ในเดือนมกราคม และกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2414 (จงดุหมายเหตุที่ 6 ในภาคผนวก ก)

คณะผู้ตามเสด็จประกอบด้วย พระเจ้าน้องยาเธอชั้นเจ้าฟ้า และพระองค์เจ้า พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าที่เสด็จไปศึกษาที่สิงคโปร์ เจ้าพระยาพระกลาโหม เจ้าพระยาพระคลัง กงสุลอังกฤษ ขุน และนาย อีกจำนวนมาก

การเสด็จประเทศพม่าและอินเดียในครั้งนั้นมีกำหนดการเสด็จสถานที่ต่าง ๆ คล้าย ๆ กับหมายกำหนดการเสด็จสิงคโปร์และชวาเมื่อครั้งแรก คือ เสด็จเมืองใหญ่ ๆ เช่น ย่างกุ้ง กัลกัตตา เดลี มุมไบ (บอมเบย์) ฯลฯ ลอร์ด มาโย ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำประเทศอินเดีย (Viceroy) ทำหน้าที่ต้อนรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติ ณ กัลกัตตา และมอบหมายให้เจ้าหน้าที่นำเสด็จชมสถานที่ต่าง ๆ และกิจกรรมที่คิดว่าพระองค์น่าจะสนพระทัย ถึงแม้ว่ากัลกัตตาเป็นเมือง ๆ หนึ่งในเอเชียใต้ก็ตาม รัฐบาลอังกฤษได้วางแผนผังเมืองเสมือนเป็นเมืองใดเมืองหนึ่งในยุโรป กล่าวคือ มีตึกอาคารเป็นจำนวนมากที่มีสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก เช่น โบสถ์คริสต์ โรงแรม ตลอดจนถึงตึกพาณิชย์ต่าง ๆ

บางวันรัฐบาลอังกฤษจัดงานเลี้ยงถวาย ณ เมืองสำคัญ เป็นการต้อนรับเสด็จพระมหากษัตริย์สยามและคณะผู้ตามเสด็จ ในงานเช่นนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสยกย่องรัฐบาลอังกฤษ (ไพศาล เปี่ยมเมตตาวัฒน์, 2543: 34) ทำให้ชาวอังกฤษและท่านผู้มีเกียรติจากประเทศอื่น ๆ ที่เข้าร่วมงานมีโอกาสรู้จักและสัมผัสพระมหากษัตริย์ชาวสยามในอีกมิติหนึ่งที่ไม่เคยปรากฏแก่สายตาชาวตะวันตกมาก่อนเลย ขณะเดียวกันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีโอกาสดูศึกษาวัฒนธรรมของชาวตะวันตกมากยิ่งขึ้น พระองค์ทรงรู้จักแนวคิด อุดมการณ์ และวิธีการต่าง ๆ ของชาวยุโรปมากยิ่งขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประพาสเมืองพาราณสี และต่อไปยังพุทธคยา ซึ่งเป็นสถานที่ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระบรมศาสดาเอกแห่งโลก เป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้เสด็จไปนมัสการสถานที่สำคัญในแดนพุทธภูมิ (จุลจักรพงษ์, 2554: 239)

ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับ ณ เมืองมুমบายนั้น มีข่าวเศร้าสลดสะเทือนพระราชหฤทัย คือ ข่าวการสังหารผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำประเทศอินเดีย ผู้สำเร็จราชการฯ เดินทางไปตรวจสถานที่ขังนักโทษที่ พอร์ต แบลร์ (Port Blair) บนหมู่เกาะอันดามัน เซอร์ อาลี อฟรีดี (Sher Ali Afridi) นักโทษชาวเชื้อสายอัฟกาน สนโอกาสสังหารผู้สำเร็จราชการฯ คิวมีด (Lord Mayo: http://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Bourke,_6th_Earl_of_Mayo) เนื่องจากเหตุสูญเสียผู้สำเร็จราชการฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขอให้รัฐบาลอังกฤษยกเลิกระเบียบพิธีการรับและส่งเสด็จขณะที่ประทับอยู่ ณ มุมบาย เพื่อแสดงความไว้อาลัยต่อลอร์ดมาโย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัตกรุงเทพฯ โดยเรือพระที่นั่ง “The Bangkok” ถึงท่าราชวรดิฐเช้าวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2414 การเสด็จประพาสต่างประเทศครั้งที่สอง ใช้เวลาสี่เดือนถ้วน

ในปี พ.ศ. 2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชนมายุ 20 พรรษา บริบูรณ์ เป็นอายุที่บรูชอุปสมบทได้ตามพระวินัยกำหนด ซึ่งชาวไทยถือว่าเป็นอายุที่บรรลุนิติภาวะแล้ว นั่นหมายความว่าไม่จำเป็นต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินสืบต่อไป

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้จัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอย่างยิ่งใหญ่ตามโบราณราชประเพณี เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นประทับบนพระที่นั่ง และทรงสวมพระมหาพิชัยมงกุฎที่พราหมณ์ถวายแล้ว มีพระราชดำรัสสั่งว่า ตั้งแต่นั้นต่อไปการหมอบเวลาเฝ้าให้เลิก ให้ลุกขึ้นยืน ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลว่า การหมอบคานเวลาเข้าเฝ้าหมดยุคแล้ว ไม่เหมาะสมกับยุคสมัยของบ้านเมืองแล้ว (กรมศิลปากร, 2547: 11) พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการบริพารทั้งหลายทั้งปวงลุกขึ้นยืนเฝ้าเป็นครั้งแรก สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งเข้าร่วมในพระราชพิธีเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในครั้งนั้น ทรงพรรณนาว่า ‘เป็นภาพที่น่าดูตื่นเต้นและน่าจดจำ’ (H.R.H. Damrong Rajanubhab, 1925: 100) หลังจากนั้นได้พระราชทานเฉลิมพระยศบุพพการี และสถาปนาพระฐานันดรตามราชประเพณี ในโอกาสนั้นผู้สำเร็จราชการฯ ได้รับบรรดาศักดิ์สูงสุด คือ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (จุลจักรพงษ์, 2554: 239)

วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ตามข้อความที่จารึกไว้ในนาฬิกาหินที่พระองค์ทรงประเคนพระอุปัชฌาย์ว่า

“ของพระราชทานในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้ากรุงสยาม แต่พระเจ้าวรวงษ์เธอ กรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธ์ ซึ่งมีพระนามตามพระอุปัชฌายาสมมตว่า ปัญญาอัคโค ได้รับที่พระอุปัชฌายาจารย์ แลได้เสด็จมาประทับแรมที่ในพระพุทธรณีเวศน์รวมณัฏฐาราม ให้ได้เสด็จสถิตย์ในนิไสยมิได้ขาดตลอดเวลาทรงผนวชสิบห้าราตรี เพื่อเป็น

เรื่องรุกสันกาลนาน พระราชทาน ณ วัน 7/5/11 (วันเสาร์ แรม 5 ค่ำ เดือน 11) ปีระกา เบญจศก พุทธศักราช 2416 พรรษา ศักราช 1235 เป็นวันที่ 1835 แต่มูลพระบรมราชานุญาตฯ” (วัดบวรนิเวศวิหาร, 2552: 35)

หลังจากทรงลาผนวชในวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้มีพิธีบรมราชาภิเษกอีกครั้งหนึ่ง แต่ครั้งนี้ไม่ได้ประกอบพิธีใหญ่โตเหมือนครั้งก่อน (จุลจักรพงษ์, 2554: 239) (จดหมายเหตุที่ 7 ในภาคผนวก ก)

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับพระบรมราชาภิเษกไม่นาน มีเหตุการณ์เกิดขึ้น ซึ่งทดสอบภาวะผู้นำของพระองค์ และท้าทายอำนาจในการรักษาราชสมบัติและแผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มมีพระราชหัตถเลขาในเดือนมกราคม พ.ศ. 2417 ถึงพระอนุชาและเสนาบดีที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย ทรงปรึกษาเรื่องการเคลื่อนไหวกองกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ (2381-2428) หรือที่พระองค์ทรงอ้างถึงว่า “ท่านบน” ทั้งนี้เพราะมีเหตุการณ์เพลิงไหม้ในพระบรมมหาราชวังที่น่าสงสัย ผนวกกับข่าวหนาหูว่ามีทหารไปรวมอยู่ในวังหน้าถึง 600 คน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเชื่อข่าวลือ แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ทรงประมาท จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์สอบ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ส่งคนไปสืบดูที่กรมพระราชวังสถานมงคลว่าเป็นความจริงหรือไม่ จึงทราบว่ามีหนังสือสนท่ห้จู่ปลงพระชนม์กรมพระราชวังบวร อาจจะเป็นหนังสือสนท่ห้จริง หรืออาจจะเป็นแผนของกรมพระราชวังบวรเองก็ได้ นอกจากนั้นก็ยังมีคนสอดแนมที่ประจักษ์วิไชยศรี เผ่าดูการเคลื่อนไหว และมีคนนำสงสัยตามถึงจำนวนทหารในวังหลวง มีหน้าซำมีข่าวลือว่า กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญออกเที่ยวกลางคืนมาหลายคืนแล้ว พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าอาจจะจริงหรืออาจจะเป็นผู้เลียนแบบเพื่อสร้างสถานการณ์

พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระอนุชาและเสนาบดีจำนวนหลายฉบับ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงระมัดระวังสถานการณ์ไม่ให้พลิกผันได้ ทรงเตือนว่าจะใช้วิธีใดแก้ปัญหาก็อบายให้ประชาชนแตกตื่น (อนันต์ อมรรตย์, ผู้พลิกแผ่นดินสยาม, 2542: 31-9)

ช่วงเวลาที่ตึงเครียดมากที่สุด อนาคตเริ่มไม่แน่นอน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในฐานะ

ที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงเคารพนับถือมากพระองค์หนึ่ง และเป็นที่ปรึกษาส่วนพระองค์
ความว่า

“กราบทูลมายังกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

ด้วยการที่รับสั่งอยู่กับหม่อมฉันแต่นานมาแล้ว ว่าปีนี้น่ากลัวจะมีเหตุไม่ให้เป็นไปไกล
นั้น การเรื่อนี้ขอจะทราบว่าได้โปรดรับสั่งกับวังหน้าด้วยหาภาไม่ได้รับสั่ง การที่กราบทูล
ถามล่วงเกินนี้ ขอรับทานโทษ.....”

และในวันรุ่งขึ้นมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าอีกฉบับหนึ่ง ว่า

“กราบทูลมายังเสด็จให้ทรงทราบ

ด้วยการที่กราบทูลถามมาเมื่อเช้านั้นมีเหตุอยู่ ด้วยได้ข่าวว่าที่บนดินว่ามี
ผู้ทิ้งหนังสือว่าจะมีเหตุการณ์ เดียวนี้สั่งให้เตรียมทหารไว้ในวังถึง 600-700 คน แต่การนี้เห็น
ได้สืบสวนได้ความเป็นแน่ จึงสงสัยว่าเสด็จจะรับสั่งไปด้วย หรืออย่างไร จึงวุ่นวายดังนี้ แต่
การที่ทำได้นี้ไม่สู้ชอบกลเลย กลัวต้องระงับตัว แต่เขาจะคิดอย่างไรก็ไม่รู้ ที่กราบทูลมานี้
ขอให้ความหมายเสียทีเดียว แต่อยากทราบว่า วาสนาหม่อมฉันจะสิ้นเพียงนี้หรือยังจะเจริญ
ต่อไป ช่างโน้น เขาจะดีบ้างกระมัง ซึ่งกราบทูลมานี้ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด”

(พระบรมนามาภิไธย) Chulalonkorn R. (วัดบวรนิเวศวิหาร, 2552: 87-8)

การพิพาทระหว่างวังหน้ากับวังหลวงนั้น เป็นเรื่องที่สลับซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับ
หลายฝ่ายและหลายแนวความคิดทางการเมืองและการปกครอง เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการเลือกให้ขึ้นครองราชย์ในที่ประชุม พระองค์ยังทรงพระเยาว์
จำเป็นต้องมีผู้สำเร็จราชการแทน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และอยู่ใน
ตำแหน่งนั้นหลายปี ในที่ประชุม พระองค์เจ้ายอดยิ่งยศได้เป็นตำแหน่งวังหน้า ด้วยการสนับสนุน
ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2555: 237) ซึ่งผิดพระราชประเพณี
เนื่องจากตำแหน่งอุปราชเป็นคุณพินิจของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรลุนิติภาวะ และผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริ
ยวงศ์ก็พ้นตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินไปโดยปริยาย และในโอกาสเดียวกันนั้น ได้พระราชทาน
อิสริยยศแก่เจ้าพระยา ศรีสุริยวงศ์ เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (สมาคมสกุลขุนนาค
, 2542: 93) ซึ่งเป็นบรรดาศักดิ์ข้าราชการสูงสุด

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีวิสัยทัศน์กว้างไกลและก้าวหน้า และทรงเคย “เป็นผู้นำกลุ่มสมาคมสยามหนุ่ม ซึ่งมีแนวคิดหลักอยู่ที่การปฏิรูปการปกครองบ้านเมือง” (สุเมธ ชุมสาย, 2550: 3) ในแนวนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้มีความเปลี่ยนแปลงในราชสำนัก และวิธีการทางราชการ ซึ่งจะดึงพระราชอำนาจต่าง ๆ กลับมาอยู่กับพระองค์โดยสมบูรณ์ ทั้งนี้เพื่อริเริ่มพัฒนาบ้านเมือง ไม่ให้สยามตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตก (ศิลาจารึก, 2547: 22) ส่วนกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเป็นรุ่นเก่า ไม่ต้องการความเปลี่ยนแปลง อันมีผลกระทบต่อพระราชอำนาจ เมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญไม่ได้รับอุปราชภิเษกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรง และกงสุลอังกฤษของสงเสริมอยู่เบื้องหลัง กรมพระราชวังบวรจึงมีอาจสวามิภักดิ์ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้

อย่างไรก็ดี กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญรู้สึกไม่แน่พระทัยในความปลอดภัย จึงเสด็จหนีไปอยู่กับกงสุลอังกฤษที่บังคอกแหลม และอยู่ภายใต้การคุ้มครองของรัฐบาลอังกฤษ (http://en.wikipedia.org/wiki/Front_Palace_crisis) เป็นเวลาหลายเดือน นอกจากสร้างความระทมในพระราชหฤทัยอย่างยิ่งแล้ว ก็ยังทำให้ชาวอังกฤษที่อยู่อาศัยในกรุงเทพฯ และปริมณฑลเริ่มรู้สึกชีวิตและทรัพย์สินของตนไม่ปลอดภัย เป็นเหตุให้กงสุลอังกฤษเชนิว เซอร์ แอนดรู คลาร์ก (Sir Andrew Clark) ผู้สำเร็จราชการสิงคโปร์ (2416-2418) เข้ามาเจรจาเพื่อบรรเทาความตึงเครียด

ท้ายที่สุดกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญยอมจำนนพระองค์ และเสด็จกลับเข้าวังบวรสถานมงคล หลังจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการออกพระราชกำหนดเกี่ยวกับพระเกียรติยศแห่งพระบรมวงศ์เธอ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ว่าทรงพระบรมราชานุญาตให้มีทหารติดอาวุธ 200 คนเท่านั้น และให้ทหารเหล่านั้นอยู่รักษาพระองค์ เฉพาะแต่ในเขตวังเท่านั้น เว้นไว้มีพระราชกระแสรับสั่งให้ช่วยกิจสิ่งใดก็จะคำสั่งลงพระนามภิไธยกำกับ นอกจากนั้นก็ยังโปรดฯ ให้จัดเงินงบประมาณแผ่นดินเป็นธรรมเนียมสำหรับกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญอีกด้วย (อนันต์ อมรรตย์, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้พลิกแผ่นดินสยาม, 2542: 76-7) เป็นอันว่าการพิพาทระหว่างวังหลวงและวังหน้ายุติลงโดยไม่เสียเลือดเนื้อหรือทรัพย์สินแต่อย่างใด ด้วยพระปรีชาญาณอันสุขุม

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสด็จประทับที่วังบวรสถานมงคลต่อไป เป็นเวลาสิบสองปี จึงเสด็จทิวงคตในวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ตั้งพระศพบำเพ็ญพระราชกุศล ณ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ในพระบรมราชวัง การพระเมรุในครั้งนั้น โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์เป็นแม่กองดูแล ถึงแม้มีพระราชประเพณีกำหนดรายละเอียดของพระเมรุก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

ดัดแปลงแก้ไขตามความเหมาะสม ความนี้ปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลาฯ ผู้ทรงเป็นแม่กองงาน ให้เห็นพระวิจารณ์ญาณอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะพระองค์ ว่า

“ด้วยทรงจดหมายมาเรื่องงานเมรุวังนำ ได้ทราบแล้ว ซึ่งจะกำหนดงานเปนเก้าวัน เหมือนกรมพระราชวังแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เห็นว่ากรมพระราชวังบวรคนี่พื้นเพก็ต่ำกว่ากรมพระราชวังแผ่นดินโน้น การซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อแผ่นดินอย่างหนึ่งอย่างใดก็ไม่ได้ทำ เห็นว่าควรจะลดต่ำกว่ากรมพระราชวังในรัชกาลที่ 3 ลง เสียสองวัน คงเปนงานพระบรมธาตุวันหนึ่ง ไว้ศพที่เมรุ 5 วัน เฝ้าในวันที่ 5 งานอัญฐิอิกวันหนึ่งรุ่งขึ้นเป็นเลิกงาน คงเปนมีงาน 7 วัน 8 คืน จะพอสมควรแล้ว” (หม่อมราชวงศ์ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2555: 237-8)

หลังจากกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทิวงคตแล้วประมาณสามวัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี ข้าราชการทั้งหลายทั้งปวง พิจารณาเห็นว่าตำแหน่งอุปราชฝ่ายหน้านั้นไม่เหมาะสมกับยุคสมัยเสียแล้ว การเจริญพระราชไมตรีกับนานาอารยประเทศขัดข้อง เนื่องจากชาวต่างประเทศไม่เข้าใจระบบราชการสยาม จึงมีพระมติให้ยกเลิกตำแหน่งมหาอุปราช ไม่ทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์องค์ใดต่อไป (บรรเจิด อินทุจันทร์ยัง, 2539: 607-611) ในโอกาสเดียวกันนั้น ทรงโปรดฯ ให้ข้าราชการในพระบวรราชวังมาสมทบรับราชการในพระบรมมหาราชวัง ฉลองพระเดชพระคุณตามโบราณราชประเพณี

ต่อมาอีกสองปีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ย้ายสิ่งของที่จัดแสดงในหอคองคอคเดีย มาจัดแสดงในวังหน้า โดยใช้พระที่นั่งสามองค์ คือ พระที่นั่งศิวโมกษกิमान พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ และพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชุบเลี้ยงสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายมหาวชิรุณหิศ อย่างใกล้ชิด อบรมสั่งสอนนานาสาระแขนงวิชาความรู้ต่าง ๆ เลกเช่นเดียวกับที่พระองค์ทรงเคยได้รับจากพระบรมราชชนกนาถเมื่อพระองค์ทรงพระเยาว์ “ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตั้งสมาคมพิเศษทำนางพระที่เลี้ยงสมเด็จพระบรมราชโอรสพระองค์ใหญ่ (สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามบรมราชกุมาร) กรมหลวงเทววงศ์ฯ เป็นประธานาธิบดี” (สุเมธ ชุมสาย, 2550: 4) และพระราชทานพระราชอิสริยยศเป็นครั้งคราวตามสมควร เช่น เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่เจริญพระชนมายุได้ 9 พรรษา พระองค์ได้รับพระราชทานตราปฐมจุลจอมเกล้า ซึ่งโปรดฯ สร้างขึ้นใหม่ (อมรา พงศาพิชญ์, 2545: 81) จนกระทั่งวันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2429 โปรดฯ ให้จัดพระราชพิธีลงทรงสนาน (หรือลงท่า) ที่ท่าราชวรดิษฐ ในพระราชพิธีลงทรงสนานครั้งนั้น

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวิชรุณหิศาได้รับพระราชทานสุพรรณบัฏกับเครื่องยศ จึงเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร พระองค์แรกของสยาม (สมุดภาพ รัชกาลที่ 5, 45)

การพิพิธภัณฑของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มขึ้นอย่างจริงจังในปีถัดไป คือ ใน พ.ศ. 2430 หลังจากกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทิวงคตประมาณสองปี และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกเลิตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล หรือ “วังหน้า” แล้ว มีพระราชดำริถึงพิพิธภัณฑขนาดเล็กที่พระองค์ทรงตั้งขึ้นที่หอคอนคอดี หลังจากเสด็จกลับจากสิงคโปร์ครั้งแรก โปรดฯ ให้ย้ายสิ่งของที่จัดแสดงในพระบรมมหาราชวังมาจัดแสดงใหม่ในพระที่นั่งแห่งวังหน้าแทน พระที่นั่งสามองค์ที่กล่าวถึงนี้คือ พระที่นั่งสิวโมกขนิมาน พระที่นั่งพุทไธสวรรค และพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย สมัยนั้นคงโปรดฯ ให้เรียกพิพิธภัณฑว่า “มิวเซียมหลวงที่วังหน้า” และได้โปรดฯ ยกระดับของงานพิพิธภัณฑให้เป็น กรมพิพิธภัณฑ ซึ่งขึ้นกับกรมธรรมการ (ศิลปากร, 2547: 24) สิ่งของต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มสะสมใน พ.ศ. 2418 นั้น เป็นรากเหง้าของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ในสมัยต้นแห่งการครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิวัติระบบราชการไทยอย่างไม่เคยมีมาก่อน ทรงพัฒนาเศรษฐกิจ คมนาคม การปกครอง การยุติธรรม และการต่างประเทศ

ใน พ.ศ. 2416 ทรงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ ซึ่งมีหน้าที่เก็บภาษีอากรนำเข้าส่งออก อันเป็นกิจของพระคลังมหาสมบัติ ในเวลาต่อมาได้เป็นกรมศุลกากร ทรงออกกฎหมายว่าด้วยการเสียภาษียกเลิกการเก็บภาษีแบบประมูล ทรงตั้งงบประมาณแผ่นดิน และทรงตั้งธนาคารพาณิชย์เป็นครั้งแรก ทรงส่งเสริมอาชีพต่าง ๆ เป็นอันว่ามีส่วนในการผลิตเม็ดเงินสำหรับประเทศ เช่น อุตสาหกรรมข้าวไทยและเหมืองแร่ เป็นต้น

ใน พ.ศ. 2434 การคมนาคมได้พัฒนาอีกก้าวหนึ่ง ด้วยการสร้างสายรถไฟสายแรก และในช่วงเวลาเดียวกันนั้น ทรงโปรดฯ ให้สร้างคลองหลายสาย เช่น คลองรังสิตประยูรศักดิ์ ซึ่งนอกจากเป็นสายน้ำที่ใช้คมนาคมได้ ก็ยังเป็นแหล่งน้ำสำคัญสำหรับการเกษตรอีกด้วย

ใน พ.ศ. 2435 ทรงโปรดฯ ให้ยกเลิกระบบการปกครองแบบจตุสดมภ์ [ป.ศ. สี่หลัก] ซึ่งเป็นวิธีการปกครองแบบโบราณ อันประกอบด้วย เวียง วัง คลัง นา เปลี่ยนเป็นเสนาบดีใน 12 กระทรวง คือ 1. กระทรวงมหาดไทย 2. กระทรวงกลาโหม 3. กระทรวงการต่างประเทศ 4. กระทรวงนครบาล 5. กระทรวงวัง 6. กระทรวงพระคลัง 7. กระทรวงเกษตรธิการ 8. กระทรวงยุติธรรม 9. กระทรวงธรรมการ 10. กระทรวงโยธาธิการ 11. กระทรวงมรุธาธร 12. กรมยุทธนาธิการ (ยกขึ้นเสมอกรม) (สมเด็จพระเจ้า ดำรงราชานุภาพ, เทศาภิบาล, 2545: 27-8)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นความสำคัญของการยุติธรรมและการศาลในสยาม ดังจะสังเกตจากข้อความที่จารึกพระราชดำรัสในศิลาฤกษ์ อาคารศาลสถิตย์ยุติธรรม

ภาระอันยิ่งใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเผชิญในช่วงสุดท้ายของศตวรรษที่สิบเก้าก็คือ การปรับปรุงแก้ไขการยุติธรรมและระบบศาลซึ่งล้าสมัย และไม่สามารถรองรับความต้องการของประเทศที่กำลังพัฒนาอย่างรวดเร็ว จึงทรงโปรดฯ จ้าง นายโรเบิร์ต เคริกแพทริก (Robert Kirkpatrick) ทนายชาวเบลเยียม เป็นที่ปรึกษาทั่วไปในการปรับปรุงแก้ไขศาลไทย (Tips, 1998: 1.)

ใน พ.ศ. 2436 ราชกิจจานุเบกษา ฉบับ 10 เมษายน ร.ศ. 111 ลงพระราชดำรัสเกี่ยวกับ การปรับระบบการศาลอันเนื่องจากสภาพวิกฤตว่า

“ทุกวันนี้คดีของราษฎรที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกันอยู่ตาม โรงศาลต่าง ๆ ทั้งปวงนั้น มีมากขึ้นทุกวัน เพราะอาไศรยราษฎรพลเมืองมีการค้าขายเกี่ยวข้องกับพัวพันถึงมากขึ้นประการหนึ่ง ศาลที่จะพิจารณาคดีของราษฎรนั้นก็แยกย้ายอยู่หลายกระทรวง ทั้งผู้พิจารณา และผู้พิพากษาก็อยู่ในที่ต่าง ๆ กัน ผู้พิพากษาจะบังคับความชี้ขาดปรับสัดยัดตัดสิน ก็อาไศรยแต่ในถ้อยคำสำนวนที่ในกระดาษสมุด ไม่ได้เห็นด้วยจักษุในการพิจารณาเลย จึงเป็นช่องอุบายทางทุจริตของตระลาการแลคู่ความ แม้แต่อย่างต่ำก็เป็นทางที่จะชักประวิงให้ความช้าไปได้ต่าง ๆ คดีของราษฎรจึงได้ค้างค้ำทับถมอยู่ตามกระทรวง โรงศาลนั้น ๆ มากขึ้นทุกที กว่าจะแล้วได้แต่ละเรื่องก็ช้านาน เป็นการเสียเวลาทำมาหากินของราษฎร ได้รับความลำบากในเรื่องนี้เป็นอันมาก” (ริเวอร์ บู้คส์ จำกัด, 2535: 88)

ใน พ.ศ. 2434 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ (2417-2463) ทรงสอบเข้าเรียนวิชากฎหมายที่วิทยาลัยไครสต์เชิร์ช ประเทศอังกฤษ ด้วยพระชนมายุเพียง 17 ชันษา แต่เนื่องจากทางวิทยาลัยคิดว่าพระองค์ทรงพระเยาว์เกินไปจึงไม่อนุญาติเข้าศึกษา พระองค์เจ้ารพีไม่ทรงย่อท้อ มีรับสั่งว่าคนไทยเกิดง่ายตายง่าย จึงขอเข้าเรียนแม้พระชันษาน้อยก็ตาม วิทยาลัยไครสต์เชิร์ชให้สอบอีกครั้งหนึ่ง ผลก็คือพระองค์ทรงผ่านสอบเช่นเดียวกับครั้งแรก วิทยาลัยไครสต์เชิร์ชจึงอนุญาติให้เข้าเรียนวิชากฎหมายได้ (นิกร ทัสโร, 2549: 86) เมื่อพระองค์ทรงศึกษาจบ และเสด็จนิวัตกรุงเทพฯ พระองค์ทรงสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนาถ เป็นกำลังอันใหญ่หลวงในเรื่องการปรับปรุงระบบศาลของไทย จนกระทั่งได้รับสมญานามว่า พระบิดาแห่งกฎหมายไทย

การศึกษาเป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเป็นพิเศษ ดังจะสังเกตจากพระราชดำริในพระบรมราชโองการ ประกาศการเรียนหนังสือว่า “วิชาหนังสือเป็นต้น ใ้คุณค่าความเจริญของราชการบ้านเมือง ยิ่งกว่าศิลปศาสตรวิชาการอื่น ๆ ทั้งสิ้น” (สุนทรวิวัฒน์, 2555: 82) การพัฒนาการศึกษาไทยจึงเป็นสิ่งสำคัญในพระราชหฤทัยที่ทรงปฏิบัติตลอดรัชสมัย ตั้งแต่ทรงโปรดฯ ให้เปิดโรงเรียนสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ในพระบรมมหาราชวังดังกล่าวแล้ว และมีพระราชดำริตั้งโรงเรียนสำหรับลูกหลานราษฎรขึ้นภายในวัดมหรณพาราม กลายเป็นโรงเรียนแบบอย่างที่มีคนอื่นเลียนแบบ จนกระทั่งปลายปี พ.ศ. 2428 มีโรงเรียนราษฎรในวัดวาอาราม 10 แห่ง มีนักศึกษาถึง 2,044 คน (<http://www.chaiwbi.com>)

นอกจากพระราชดำริทรงโปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนราษฎรแล้ว ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาชาติ ก็ยังมีพระราชดำริทรงโปรดฯ ให้พระราชโอรสหลายพระองค์เสด็จไปทรงศึกษาในหลายประเทศในทวีปยุโรปและสหรัฐอเมริกา เมื่อพระราชโอรสทรงศึกษาจบและเสด็จนิวัตสยามแล้ว ก็รับราชการตรงกับที่ทรงศึกษา มีผลทำให้บ้านเมืองพัฒนาในหลาย ๆ ด้านอย่างรวดเร็วยิ่งมากขึ้น อาทิเช่น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามบรมราชกุมาร เสด็จไปทรงศึกษาวิชาประวัติศาสตร์และกฎหมาย ณ ประเทศอังกฤษ เมื่อนิวัตพระนครก็สนองพระเดชพระคุณ และท้ายที่สุดได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ก่อนเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ใน พ.ศ. 2453

ใน พ.ศ. 2436 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนการศึกษาพระไตรปิฎกทั่วโลก คือทรงโปรดฯ ให้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับหลวงเพื่อเป็นธรรมเนียมพระราชบรรณาการ พระราชทานสถาบันต่าง ๆ 260 แห่งทั่วโลก ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้ดูแลการส่ง (Mahasangiti Tipitaka Buddhavasse 2500, 14)

การพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับหลวงและพระราชทานประเทศต่าง ๆ ในยุโรปครานั้น เกิดขึ้นในสมัยที่ชาวยุโรปกำลังสนใจศึกษาวรรณกรรมในพระพุทธศาสนา และแสวงหาคัมภีร์ต้นฉบับจากประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาในเอเชีย เช่น สมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society) ซึ่ง โทมัส วิลเลียม ไรส เดวิดส์ (Thomas William Rhys Davids) เป็นผู้ก่อตั้งสมาคม ใน พ.ศ. 2424 ในการนี้เพื่อส่งเสริมการศึกษาวรรณกรรมภาษาบาลี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ได้บริจาคทรัพย์สนับสนุนสมาคมบาลีปกรณ์ นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังเสียดลพระราชทรัพย์เพื่อจัดพิมพ์หนังสือวินัยปิฎกในชุด หนังสือศักดิ์สิทธิ์ของชาวพุทธ (Sacred Books of the Buddhists) ซึ่ง มิสเตอร์ แมกซ์ มิลเลอร์ (Max Muller)

เป็นบรรณาธิการ โดยพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะเห็นการสอนเรื่องพระพุทธศาสนาที่ “แท้จริง” ในยุโรป (ปฐม ตาคะนานนท์, 2551: 75)

ในต้นศตวรรษที่ 19 ชาวยุโรปสนใจศึกษาพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ใน พ.ศ. 2474 วอลเทอร์ เปอร์เซียน พรรณนาถึงพระพุทธศาสนาในประเทศเยอรมนีว่า “พุทธศาสนิกชนชาวเยอรมันเกือบทั้งหมด นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท พุทธศาสนิกชนชาวเยอรมันนั้นอาจจะมีความคิดเห็นไม่ตรงกันในบางประเด็นของคำสอน แต่เป็นประเด็นเล็กน้อย เราต้องจำไว้ว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาในประเทศโดยอาศัยวรรณกรรมเป็นสื่อ ไม่ได้เกิดจากการเผยแพร่ของศาสนทูตจากเมืองพุทธในเอเชียแต่อย่างใด ที่ประเทศเยอรมนีมีวรรณกรรมหลากหลายชนิดเกี่ยวกับแนวคิดในพุทธศาสนา เป็นเหตุให้ชาวเยอรมันรู้จักพระพุทธศาสนา และสนใจในพระพุทธศาสนาทั่วไป ในช่วงต้นศตวรรษที่แล้ว อาเทอร์ โชเพนเฮาเออร์ (Arthur Schopenhauer, 2331-2403) ปกป้องพระพุทธศาสนา (ในการโต้ว่าที่) อย่างแรงกล้า จึงกลายเป็นผู้ประกาศพระพุทธศาสนาทั้งในและนอกประเทศ” (Nyanatusita, 2008: 1) การเกิดพุทธสมาคมในยุโรปก็ดี หรือสมาคมที่มุ่งศึกษาพระพุทธศาสนา เช่น สมาคมบาลีปกรณ์ก็ดี เป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมวัฒนธรรมยุโรปที่ร่วมสมัยกับการเสด็จประพาสยุโรปทั้งสองครั้งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ใน พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประเทศศรีลังกา และเสด็จต่อไปยังทวีปยุโรป เป็นการเสด็จที่เป็นทางการ มีพระราชประสงค์เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับชาติตะวันตก มุ่งประโยชน์ด้านเอกราชและความมั่นคงของชาติ (ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์, 2554: 4) เป็นพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์พระองค์แรกที่เสด็จไกลถึงทวีปยุโรป

เกาะศรีลังกานั้นถึงแม้ว่าเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา และเคยมีบทบาทสำคัญตั้งแต่โบราณกาล ในการถ่ายทอดพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทมาสู่เอเชียอาคเนย์ก็ตาม ก่อนหน้าที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยือนศรีลังกานั้น พระพุทธศาสนากำลังถูกคริสต์ศาสนาคุกคามอย่างหนัก รัฐบาลอังกฤษสนับสนุนโรงเรียนและองค์กรทางคริสต์ศาสนาอย่างเต็มกำลัง ขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาถูกทอดทิ้ง ดังนั้น สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาขณะเสด็จเยือนประเทศศรีลังกาและหลายประเทศในทวีปยุโรปนั้น คือสถานภาพพระพุทธศาสนาภายใต้การปกครองของชาวยุโรป ย่อมมีผลกับพระราชดำริซึ่งนำไปสู่พระบรมราโชบายของพระองค์สืบต่อไป

ในวันที่ 20 เมษายน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยเรือพระที่นั่งมหาจักรี ถึงท่าเมืองโคลอมโบ เซอร์ นอเอล วอกเกอร์ (Noel Walker) รับเสด็จ และนำเมเยอร์ เยนอราล ฮอบสัน (F.T. Hobson) ผู้บังคับการทหารเกาะลังกาเฟา พร้อมกันนั้นยังมีกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยอีกประมาณ 50 คน นอกจากนั้นยังมี ออนเนอร์เบอด เทลโล (The Honourable W.G.

Taylor C.M.G) เจ้ากรมคลัง ออนเนอระเบอล เลยาด (The Honourable C.P. Layard) เจ้ากรมอัยการ เป็นประธาน กับกงสุลเยอรมัน กงสุลฮอลันดา กงสุลอิตาลี มาเฝ้าที่ปลายสะพานท่า ที่ต้นสะพานมี ชาวสิงหลตำแหน่งต่าง ๆ รับเสด็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จต่อไปยังพลับพลา ที่ เคอเนล ออลคอต (Colonel Olcott) (BE 2375-2450) สร้างถวาย ตลอดทางเสด็จไปสู่พลับพลา รับรองนั้นมีพุทธศาสนิกชนชาวลังกา ร้อง สาธุ พร้อมกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นพลับพลา ทรงจุดธูปเทียน นมัสการพระพุทธรูป แล้วประทับเหนือพระราชอาสน์ พระภิกษุสิงหล 18 รูป สวดเจริญ พระ พุทธมนต์ และถวายชัยมงคลคาถา พระคุณเจ้าให้จะตัว พระภิกษุชาวลังกาถวายพวงมาลัยและ น้ำ พระพุทธมนต์ เสร็จแล้วพระคุณเจ้าญาณิสรอ่านหนังสือถวายพระพรในนามของพระภิกษุ ทัว ประเทศ มุคาลิยา กุนารัตนะ (Mudaliya Goonaratne of Galle) อ่านสุนทรพจน์ในนาม พุทธศาสนิกชนชาวศรีลังกา เมื่ออ่านถึงข้อความเกี่ยวกับธงฉัพพรณรังสี เคอเนล ออลคอต เข้าเฝ้า ทูลเกล้าฯ ถวายธงฉัพพรณรังสีหนึ่งผืน ขนาด 2.7 ม. x 1.8 ม. (ศรีสทเทพ, 2553: 58-9)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบันทึกความรู้สึกและบรรยากาศในวันนั้น ในพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง ความตอนหนึ่งว่า

“เวลา 4 โมง ขึ้นบก เขาเอาเรือมาลากเรือเราขึ้นไป ที่ท่าสะพานเป็น โรงสังกะสีคร่ำคร่า การ แต่งสะพานคอกเวอนเมนต์ทำต่อขึ้นไปเป็นหลังคาท้องฉนวนยาวกว่าเส้น กั้นเชือกเป็นที่ คนนั่งสองข้างแต่งใบไม้แลธง ๆ ที่ใช้แต่งใช้หกลี ยังดูไม่ถนัด แต่ได้ความว่าเป็นธงสำหรับ พระพุทธศาสนา จะให้ใช้เป็นเครื่องหมายทั่วกัน คิดมาจากฉัพพรณรังสีที่ออกจากพระองค์ พระพุทธเจ้า การทำและตกแต่งเหล่านี้เป็นของพวกพุทธศาสนาทำ เพราะฉะนั้นจึงเป็นแต่ คนที่ถือพุทธศาสนาทั้งนั้นที่ได้นั่งในฉนวน เขาบันเป็นตอน ๆ ที่นั่งเหล่านั้นมีติดเกด ว่าขาย กันถึงที่ละ 5 รูเป็ยครึ่ง เป็นเงินหนุนทุนในการทำ ปลายฉนวนเป็น โรงสี่เหลี่ยม ยอดเป็น พระเจดีย์หุ้มเหลือง แต่หุรรามาก มียกพื้นด้านหนึ่ง ตั้งพระพุทธรูปกลาง พระสงฆ์อยู่ข้าง ขวา พราหมณ์อยู่ข้างซ้าย ที่นั่งฉนวนอยู่กลาง ลดกับที่พระนั่งหน้าหนึ่ง เมื่อถึงต้นฉนวนพวก กรรมการมารับ แต่งตัวอย่างหุตามอย่างเขา นำไปสองข้าง คนพากันร้องสาธุ ๆ ลั่นตลอด ทาง จึงถึงปลายฉนวน คอลอเนลอลคอต คนอเมริกันที่ประกาศตัวว่าเป็นคนถือศาสนา พระพุทธกับคนอื่นอีกมาต้อนรับและสาธุอย่างลังกา [...] (พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2501:33)

เคอเนลออกคอตเป็นนักคิด นักเขียน นักทดลองเกษตร นักกฎหมาย ฯลฯ และสนใจเรื่องศาสนาและปรัชญาเป็นพิเศษ ได้ร่วมกับ มาตาม บลาวัทสกี (Helena Petrovna Blavatsky) ก่อตั้งสมาคมเทวะวิทยา (Theosophical Society) ใน พ.ศ. 2418 ที่รัฐนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา จุดมุ่งหมายของสมาคมคือ เพื่อเผยแพร่ผลงานและองค์ความรู้ของนักปราชญ์ชาวกรีกโบราณ เพื่อค้นคว้าองค์ความรู้เดิมที่เป็นแก่นสารหลักของทุก ๆ ศาสนา ความเป็นเพื่อนร่วมโลก ตลอดจนถึงค้นคว้าสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติ เคอเนลออกคอตได้รับเลือกเป็นประธานของสมาคมเทวะวิทยาเป็นคนแรก สมาคมเทวะวิทยาได้รับความสนใจจากประชาชนทั่วโลก ต่อมาศูนย์กลางของเทวะวิทยาสมาคมย้ายมาตั้งอยู่ที่ใหม่ที่เมืองอัครีย์ ประเทศอินเดีย เคอเนลออกคอตเดินทางไปประเทศศรีลังกาครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2423 พบว่า สถานการณ์พระพุทธศาสนาในลังกาน่าเป็นห่วง เนื่องจากนโยบายกดขี่ของรัฐบาลอังกฤษ และการครอบงำของคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิก

เคอเนลออกคอต และมาตาม บลาวัทสกี ประกาศตนว่าเป็นพุทธมามกะ พุทธมามิการับเบญจศีลและไตรสรณคมอย่างเปิดเผยและถูกต้องที่วัดวิชานันทะ เมื่อกอลล์ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นไป ทั้งสองท่านเริ่มฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศลังกา เคอเนลออกคอตวางแผนการฟื้นฟูโดยอาศัยสมาคมและโรงเรียนเป็นสื่อ ดังที่ท่านเคยกล่าวว่า “คริสต์ศาสนิกมีสมาคมสำหรับเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับคริสต์ศาสนา ดังนั้น [พุทธศาสนิกชน] ควรมีสมาคมสำหรับเผยแพร่ความรู้ในพระพุทธศาสนา” นอกจากนั้น เคอเนลออกคอตก็ได้ตั้งโรงเรียนพุทธศาสนา (Buddhist School) ระดับประถม และโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ อยู่ในเครือข่ายของพุทธะเทวะวิทยาสมาคม ในระยะเวลาเริ่มต้นแห่งการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกาไม่มีโรงเรียนพุทธศาสนาสักแห่งเลย ต่อมาใน พ.ศ. 2431 มีโรงเรียนพุทธศาสนา 7 แห่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยือนประเทศศรีลังกาใน พ.ศ. 2440 มีโรงเรียนพุทธศาสนาจำนวนมากขึ้นถึง 18 แห่ง

ธงฉัพพรรณรังสี เป็นธงประกอบด้วยสี 6 สี มีแถบสีทั้งแนวตั้งและแนวนอน สีแนวตั้งคือ สีน้ำเงิน หมายถึง เมตตาและความสงบ สีเหลือง หมายถึง มัชฌิมาปฏิปทา สีแดง หมายถึง ความสำเร็จ ปัญญา และคุณธรรม สีขาว หมายถึง ความบริสุทธิ์ สีส้ม หมายถึง สาระแก่นสารแห่งพระพุทธศาสนา สีแนวนอน หมายถึง ความเสมอภาคเท่าเทียม และความปรองดองระหว่างทุกชาติพันธุ์ (Sunil Wimalawansa, 2011: 72)

เทวะวิทยาสมาคมได้ร่วมกับชาวพุทธศาสนิกชนท้องถิ่น และเคลื่อนไหวเพื่อทวงสิทธิ์ของพุทธศาสนิกชนชาวลังกาจากรัฐบาลอังกฤษ เช่น สามารถกำหนดวันวิสาขบูชาเป็นวันหยุดราชการ ห้ามตัดโค่นต้นโพธิ์ ได้รับอนุญาตทำการเฉลิมฉลองวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และสร้างสถาบันการเรียนการสอนของพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียง เช่น อานันทะวิทยาลัย มนินทะวิทยาลัย มาลียาเทวะวิทยาลัย ธรรมราชาวิทยาลัย และธรรมมาโสกะวิทยาลัย เทวะวิทยาสมาคม

สามารถรวมพลังทั้งฝ่ายบรรพชิตและฆราวาส ดังเช่น พระคุณเจ้าหิชะคัว สุมังกละ นายกะ
อนาคาริกะ ธรรมปาละ เซอร์ บารอน ชัยะคิเลเก และ โปลวัตเต ศรีพุทธทัตตะ

การที่เคอเนลออกคอตออกแบบทรงเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนานั้น เป็นแค่
ส่วนหนึ่งในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา แต่ได้ผลเกินคาด เนื่องจากใน พ.ศ. 2493
องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกมีมติรับธงฉัพพรรณรังสีให้เป็นธงประจำพุทธศาสนิกชน
ทั่วโลก ทั้งมหายานและเถรวาท (Sunil Wimalawansa, 2011: 54-73) เว้นเสียแต่ ประเทศไทย ซึ่ง
เลือกใช้ธงธรรมจักรสืบต่อไป

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชภารกิจ ณ ประเทศ
ศรีลังกา ก็เสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังทวีปยุโรป ตั้งแต่เดือนพฤษภาคมจนถึงเดือนตุลาคม
ศกนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสประเทศอิตาลี ประเทศ
สวิสเซอร์แลนด์ ประเทศออสเตรีย-ฮังการี ประเทศปรัสเซีย-โปแลนด์ ประเทศสวีเดน ประเทศ
เดนมาร์ก ประเทศอังกฤษ ประเทศเบลเยียม ประเทศเยอรมนี ประเทศฮอลแลนด์ ประเทศฝรั่งเศส
ประเทศสเปน ประเทศโปรตุเกส ถึงแม้ว่าการเสด็จประพาสยุโรปในครั้งนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อ
เข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์และเยี่ยมผู้นำประเทศ เป็นการสร้างมิตรภาพระหว่างประเทศแล้ว ก็ยัง
สนพระทัยที่จะศึกษาอารยธรรมตะวันตกในแง่มุมต่าง ๆ ด้วย แต่ก็เชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงโปรดการพบปะที่มีการเมืองแอบแฝงอยู่ ดังจะสังเกตจาก
พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรม
ราชินีนาถ ขณะเสด็จประทับพระราชวังเมืองบรัสเซล ความว่า

พระราชวัง เมืองปรัสเซีย

วันที่ 9 กันยายน ร.ศ. 116

ถึงแม่เล็ก

ด้วยเมื่อเช้าฉันออกจากเมืองเฮกมาถึงนี้เวลาบ่าย 4 โมง การรับรองที่นี่ก็ดี มีทหาร
รายทางตลอดเหมือนที่อิตาลี เดิมเกือบจะต้องเลิกกันแล้ว ฉันดีใจมาก แต่ไม่สำเร็จไปได้
เพราะเจ้าแผ่นดินแก่จะต้องการอัฐขึ้นมาอย่างไร กลับหวนเปนจะรับอีก เมื่อพบกันที่
สต็อกโฮมฉันออกเสียใจแล้วว่าไปนัดเข้าไว้เปล่า ๆ แต่ต้องเลยตามเลย แยกบอกว่าถ้าใน
วันที่ 14 เข้ามาเปนจะอยู่บ้าน ครั้นกำหนดวันคืนวันนี้เสนาบดีกรมท่ากลับมีโทรเลขขอเลื่อน

ไปวันที่ 6 ที่นัดที่เมืองฮอลล์แลนด์เขาแล้ว เพราะติดการมูเวอ คือซ่อมทหารนอนทุ่ง ฉันได้ทีก็บอกเลิก ครั้นเมื่อจวนจะออกจากอิงค์แลนด์ กลับรับโทรเลขไปว่าตกลงจะรับ

อะไร ๆ ก็ดีหมด แต่ฉันช่างไม่ชอบเจ้าแผ่นดินเสียจริง ๆ ยอก็ยอเป็นค้อนเป็นก้อน หยอกก็หยอกหยาบ ๆ มีท่าล้อทีลวง พุดอ้อมค้อมและไถ้ในทางที่จะหากิน ถามถึงทุนรอนเงินทองอะไรต่าง ๆ บอกว่าจัน ก็ว่าไม่เชื่อหน้า หลอกให้ละอะไรเป็นต้น วันเวียนไปมาก็พุดถึงฐานะ ตั้งพิธีเสียเป็นนาน มาส่งฉันที่ห้องทำเปนจะไป จัดการเอาเจ้านายไปส่ง ที่แท้เอาไปปล่อยพระบาท แล้วย่องกลับเข้ามากินน้ำชา พุดอยู่เป็นเกือบชั่วโมง เรื่องขอกอนเซสชันทำทางรถไฟ คือรายคอสตอนที่นิวแมนเข้าไปพุดนั่นเอง ความที่ขอนั้นว่า เบลเยี่ยมเปนชาติที่ไม่มีเรือรบไปขู่ แต่ฉันจับคำที่แกพุดก่อนว่า กรีกวิาทกับเตอร์กิแล้ว เดียวนี้ก็กลายเป็นฐานะของเมืองใหญ่ไปหมด ฉันจึงว่า ถึงเรื่องนี้ก็เหมือนกัน ถ้ามีเหตุอะไรก็คงเปนฐานะของเมืองใหญ่ เพราะเปนทุนของเขา ฉันไม่คิดว่าชาติใดภาษาใด แต่ถ้าคำขอที่ควรจะให้ได้แล้วก็จะให้ แกจับฉันไม่คิดเลยลาไป ดูก็เป็นคนประหลาด พุดอะไรว่าไม่ดีก็ไม่ได้ ดูเหมือนตั้งใจจะดี แต่กิเลสหยาบเอง

เลี้ยงใหญ่ก็เป็นการเรียบร้อยดี แต่พุดจากก็เป็นเช่นนั้นอยู่นั่นเอง พຽງนี้เต็มยศยังคำไม่มีเวลาว่างเลย ขอร้องกันก็ไม่ไหว

ศัวที่รักของแม่เล็ก

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ปร.

(Pierre A. Boussard, ม.ป.ป; 32)

ขณะเสด็จประพาสยุโรปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชภาระธุระเป็นอันมาก สร้างมิตรภาพกับประเทศมหาอำนาจทั้งหลาย โดยเฉพาะประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเกิดเหตุการณ์วิกฤตการณ์ 112 เมื่อสี่ปีก่อน เมื่อทรงว่างจากพระราชกรณียกิจ พระองค์โปรดศึกษาศิลปะวิทยาการแขนงต่าง ๆ รวมทั้งสะสมศิลปวัตถุเป็นอันมาก บางส่วนถวายเป็นพุทธบูชาในพระอารามหลวงเมื่อเสด็จนิวัตพระนคร เช่น ที่วัดบวรนิเวศวิหาร มีโคมไฟตั้งพื้นก้ำไหล่ทองสวยงามวิจิตร คู่หนึ่ง และมีกระถางศิลาสีเขียวคำ สลักลวดลายงุ่นและใบหน้าคน คู่หนึ่ง ทั้งสี่ชิ้นนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายพระพุทธรูปชินสีห์เป็นพุทธบูชา เมื่อเสด็จกลับพระนครจากยุโรป (วัดบวรนิเวศวิหาร, 2546: 17-18) บางส่วนมีพระราชดำริประดับประดาในพระบรมมหาราชวัง นอกจากนี้ยังมีที่ระลึกอีกมากมายที่พระองค์ทรงซื้อ หรือได้รับถวายขณะเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป มีกล่องพระโสมมวนทองคำ ด้านหนึ่งมีภาพเรือพระที่นั่งจักรี

และคำจารึกว่า “ที่รฤกในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป ตั้งแต่วันที่ 7 เดือนกันยายน ถึง วันที่ 16 เดือนธันวาคม รัตนโกสินทร์ศก 116” อีกด้านหนึ่งมีพระบรมสาทิสลักษณ์ ล้อมด้วยเพชร ด้านล่างมีรายพระนามและนามผู้ตามเสด็จ (ชงทอง จันทรางศุ, 2553: 40, 74)

ระหว่างวันที่ 1-12 กรกฎาคม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช พระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ เสด็จประเทศรัสเซีย ในการนี้เสด็จ เยี่ยมราชสำนักกรีซเซีย คือสมเด็จพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ 2 และพระนางเจ้าซารินา แห่งพระราชวงศ์ โรมินอฟ วันที่ 2 กรกฎาคม สมเด็จพระเจ้าซาร์จัดการเลี้ยงพระกระยาหารถวาย มีพระราชดำรัส ยกย่อง ขอบพระทัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงรับพระองค์อย่างเป็นเพื่อนสนิท เมื่อครั้งเสด็จเยือนกรุงสยาม และหลังสมเด็จพระเจ้าซาร์ดื่มถวายพระพรชัยมงคลแด่พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัส ตอบว่า

“ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้มาเฝ้าพระองค์ถึงกรุงรัสเซีย การที่พระองค์ได้เสด็จไป ยังกรุงสยามนั้น ข้าพเจ้าและคนทั้งหลายในกรุงสยามยังจำได้โดยความยินดี ข้าพเจ้าถือว่า พระองค์เป็นมิตรผู้ทรงพระเดชานุภาพ ข้าพเจ้ามีความพอใจในการที่ได้ทรงจัดต้อนรับ ข้าพเจ้าเป็นอันมาก ข้าพเจ้าขอขอบพระทัยจากดวงจิตของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอดื่มถวาย ชัยมงคลสมเด็จพระเจ้าเอมเปรอกรุงรัสเซีย” (ศรีสทเทพ, 2553: 347-350)

วันที่ 10 กรกฎาคม เป็นวันสำคัญในประวัติศาสตร์ไทยที่คนไทยต้องจดจำไว้ตลอดไป เพราะเป็นวันที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับ สมเด็จพระเจ้าซาร์ การฉายพระฉายาลักษณ์ในครั้งนั้นมีนัยสำคัญทางการเมือง คือพระเจ้าซาร์มี พระดำริที่จะฉายพระรูปคู่กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อส่งไปตีพิมพ์เผยแพร่ใน หนังสือพิมพ์ ‘แล อิลลัสเตรชัน’ (L'ILLUSTRATION) หนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ของประเทศ ฝรั่งเศส ในฉบับประจำวันที่ 11 กันยายน ค.ศ. 1897 เมื่อผู้นำฝรั่งเศสเห็นภาพดังกล่าวท่านจะได้เชื่อ ว่าประเทศสยามกับประเทศรัสเซียเป็นมิตรที่ดีต่อกัน และประเทศฝรั่งเศสจะทำการโคฟีผลลามา ไม่ได้ (ไกรฤกษ์ นานา, 2553: 136) การที่สมเด็จพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ 2 มีพระมหากรุณาธิคุณทรง ฉายพระบรมฉายาลักษณ์ในครั้งนี้อาจจะเป็นเหตุให้ประเทศสยามรอดพ้นเงื้อมมือของฝรั่งเศส ก็เป็นไปได้

นอกจากพระบรมฉายาลักษณ์ประวัติศาสตร์ดังกล่าวแล้ว ยังมีของพระราชทานที่แสดง ถึงสัมพันธภาพและความเป็นสหายระหว่างผู้นำทั้งสองพระองค์ พระเจ้าซาร์นิโคลาสถวายของพระ

โอสถทองลงยาราชาวดีสี่เหลี่ยม มีรูปมงกุฎรัศมีประดับเพชรอยู่ที่มุม ข้างในช่องมีลายพระราชหัตถเลขาของสมเด็จพระเจ้านิโคลาสเป็นภาษาอังกฤษว่า “ของเพื่อนให้ นิโคลาส ปีเตอร์ฮอฟ ค.ศ. 1897” (ชงทอง จันทรางศุ, 2553: 41)

วันที่ 7 ตุลาคม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ เสด็จยังเมืองดาร์มสตัดต์ (Darmstadt) ประเทศเยอรมนี เพื่อเฝ้าเอมเปอรอกรุสเซีย เอเปอรอกรุสเซียและแกรนด์ ดุ๊กแห่งเฮสส คอยรับเสด็จที่สถานีรถไฟ และเชิญเสด็จยังวัง ได้ทรงพบกับเอมเปรสกรุสเซีย แกรนด์ดัชเชส หรือพระภรรยาของแกรนด์ ดุ๊กแห่งเฮสส และเจ้าหญิงคริสเตียน (Princess Christian of Schleswig-Holstein, 2389-2466) พระธิดาในสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย

แกรนด์ ดุ๊กแห่งเฮสส ได้ถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชั้นลุดวิก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ชั้นมหาจักรีแก่ แกรนด์ ดุ๊กแห่งเฮสส (ศรีสหเทพ, 2553: 658-9) ทั้งสองพระองค์ทรงใกล้ชิด ดังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาว่า “.... ด้วยแกรนด์ ดุ๊ก องค์นี้อยู่ข้างจะถ่อมพระองค์มาก และเป็นคนรักใคร่พ่อกันทั้งหัวทั้งเมีย” (พระจุลจอมเกล้า, ม.ป.ป: 158)

ภาพที่ 2.12

ที่มา: อีเมลล์

ภาพที่ 2.13

ที่มา: (<http://www.laksanathai.com/book1/p352.aspx>)

แกรนด์ ค็อกแห่งเฮส (เออนีสต์ ลัตวิก คาร์ล ออัลเบิร์ต วิลเฮลม, 2414-2480) สนพระทัยในเรื่องอินเดียศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เมื่อพระองค์เสด็จกลับจากประเทศอินเดียก็ได้ให้สร้างพระพุทธรูปขนาดเท่าคนจริง [รูปภาพที่ 2.12] เป็นรูปศิลาแกะ นั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์วางบนพระเพลา ลักษณะคล้ายกับปางสมาธิของญี่ปุ่น พระวรกายมีพระมั่งสาสมจริงตามธรรมชาติ ไม่ครองจีวร มีผ้าโพกพระเศียร มีอุณาโลม เมื่อสร้างเสร็จก็ให้ตั้งไว้ในสวนแห่งปราสาทชลือสวูฟกาเดิน (Schloss Wolfsgarten) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดพระพุทธรูปที่ แกรนด์ ค็อกแห่งเฮสสร้าง จึงโปรดฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารังษิประยูรศักดิ์ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ขณะทรงศึกษาในประเทศเยอรมนี ประสานงานกับโปรเฟสเซอร์ให้ถ่ายแบบและย่อบส่วนพระพุทธรูปองค์ดังกล่าว [รูปภาพที่ 2.13] ตามความที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิศานทรว่า

“...อนึ่งพ่อลืมนึกถึงเรื่องพระที่แกรนด์ ค็อกออฟเฮส สร้างไว้ที่วูฟกาเดิน เมืองดามสตัดนั้น รังสิตได้ไปวานตาโปรเฟสเซอร์ ผู้ที่ทำตัวอย่างพระนั้นเอง ถ้าอย่างลดส่วนขนาดย่อมลงรูปหนึ่ง ได้มาที่นี่แล้ว พวกฝรั่งบ่าวตื้นตื้นกันว่าหนักเต็มที ถึงครึ่งตัน จะตั้งโต๊ะไหนมันกลัวหักเสียหาย ทำฝีมือดีมาก หน้าตา กล้ามเนื้อเป็นคนหมด เว้นไว้แต่ถ้าจะดูเป็นพระแล้ว ไม่แลเห็นว่าเป้นพระ เพราะเปลือยกาย ไม่มีผ้าห่ม กลับไปมีผ้าโพก อาการกิริยาที่นั่งสมาธิเพชร แต่เท่าทั้งสองข้างชัน ไม่ราบลงไปกับตักเหมือนกับพระเรา ๆ ... มือเอานิ้วซึ่งอข้างหลัง นิ้วชนกัน นิ้วแม่มือปลายนิ้วชนกัน เป้นพวกพระเชียงรุ่งไชบีเรีย พวกที่ถือหมอน้ำมนต์ฤาษีกรรมสมมตอกวากว่าถ้าคุณเป็นพระแล้วออกคุณ ๆ ถ้าคุณเป็นรูปตักตาแล้วงาม กรมดำรงต้องการจะเอาไปเข้าแถวพระระเบียงวัดเบญจมบพิตร แต่ครั้งเมื่อเห็นแล้ว เห็นว่าเข้ากันไม่ได้ ไม่เป้นพระอย่างไทย เขาเรียกว่าขาดผ้าพาด ถ้าจะไปถ่ายตัวอย่างที่บางกอก กดพิมพ์แล้วใช้ได้ ต้องทำขนาดเดียวกัน แต่ที่จะขยายให้ใหญ่ขึ้นนั้น เป้นพันวิไสยท่านเจ้ามา ฤาพระประสิทธิ์จะทำได้ ต้องการความรู้ผู้นั้นมาก พ่อได้สั่งให้ส่งเข้าไปตั้งห้อง บรอนซ์... (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 126) พิริยะ ไกรฤกษ์ (ผิดพลาด! การอ้างอิงการเชื่อมโยงหลายมิติไม่ถูกต้อง)

ในเดือนธันวาคมศกเดียวกันนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเรือพระที่นั่งมหาจักรีนิวัตกรุงเทพฯ นำความปลาบปลื้มปีติยินดีมาสู่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ตลอดจนถึงพสกนิกรชาวไทยทั้งปวง

ใน พ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มสถาปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามขึ้น เดิมเป็นวัดเก่า นามว่า วัดแหลม หรือวัดไทรทอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว พระบรมราชชนก เคยทรงเปลี่ยนชื่อวัดนี้ใหม่ว่า วัดเบญจมบพิตร แปลว่า วัดที่เจ้านาย 5 พระองค์ทรงปฏิสังขรณ์

ในการสร้างสวนดุสิต เขตพระราชฐานแห่งใหม่ มีการสร้างในสถานที่เคยเป็นวัดเก่าร้างมาก่อน ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริจะทรงทำผาติกรรม คือ สร้างวัดขึ้นมาใหม่เพื่อทดแทนวัดเก่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์สำคัญในการสร้างวัดเบญจมบพิตรฯ ดังนี้ คือ

- เพื่อแสดงว่าพระองค์ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก เมื่อทรงใช้ที่วัดสร้างพระราชอุทยาน ก็ทรงทำ “ผาติกรรม” สร้างวัดขึ้นทดแทนตามประเพณี โดยสร้างเพียงวัดเดียว แต่ทำให้เป็นพิเศษ วิจิตรงดงาม สมควรที่จะเป็นวัดอยู่ใกล้เขตพระราชฐาน
- เป็นที่แสดงแบบอย่างทางการช่างของสยามประเทศ โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้ออกแบบก่อสร้างพระอุโบสถพร้อมพระระเบียง วิจิตรงดงามด้วยแบบอย่างศิลปะและสถาปัตยกรรมไทยโบราณ
- เป็นพิพิธภัณฑที่รวบรวมพระพุทธรูปโบราณสมัยและปางต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นทั้งในและต่างประเทศ แสดงให้ประชาชนเห็นเป็นแบบอย่าง ภายในพระระเบียง ชุ่มมุขหลังพระอุโบสถ และชുമ้านอกพระระเบียง
- เป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมและวิชาชั้นสูง ซึ่งทรงเรียกว่า “คอลเลจ” (College) เป็นการเกื้อกูลแก่คณะสงฆ์มหานิกาย
- เป็นพระบรมราชานุสาวรีย์แห่งพระองค์ โดยเมื่อสถาปนาขึ้นแล้วพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดเบญจมบพิตร” ซึ่งหมายถึงวัดของพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 5 กับได้ทรงแสดงพระราชประสงค์ไว้ว่า เมื่อพระองค์สวรรคตและถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว ให้นำพระสรีรางคารไปบรรจุไว้ที่รัตนบัลลังก์พระพุทธรูปชินราช ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีบรรจุพระสรีรางคารตามพระราชประสงค์ (วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม, 2552: 7-9)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นสถาปนิกเขียนแบบแผนผังของวัดเบญจมบพิตรฯ พระยา ราชสงคราม (กร หงสกุล) เป็นช่างก่อสร้าง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สรรหาพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ไว้ในพระระเบียง คาร์โล อัลเลกรี (Carlo Allegri) ประสานงานตั้งซื้อหินอ่อนจากเมืองคาร์รารา ประเทศอิตาลี และ มารีโอ ตามาญโญ (Mario Tamagno) ช่วยเขียนแบบบางส่วน (ชลธีร์ ธรรมมางกูร, 2532: 11-12, 22) พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ สวยงดงามแบบไทย ๆ แต่มีบางส่วน (elements) ที่ดูแล้วรู้สึกเหมือนถอดมาจากโบสถ์คริสต์ในยุโรป เช่น

หน้าต่าง กระจกสี (stain glass) เหมือนโบสถ์คริสต์ แต่มีภาพเทพพนมอยู่ตรงกลาง หรือพื้นพระอุโบสถที่สร้างลวดลายจากหินอ่อนหลากหลายสี เป็นลายเรขาคณิต เป็นรูปดาวบ้าง เป็นรูปเพชรบ้าง สถาปัตยกรรมและการตกแต่งภายในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ มีส่วนผสมผสานระหว่างศิลปะตะวันตกกับศิลปะไทย ไม่เหมือนสถาปัตยกรรมเพดานพระอุโบสถวัดราชบพิธ สถิตมหาสีมาราม ซึ่งเป็นคอคอกล้วน ๆ

ในพระระเบียงที่เชื่อมกับพระอุโบสถมีพระพุทธรูป (และพระโพธิสัตว์ปางทศกิริยา) จำนวน 52 องค์ พระพุทธรูปเหล่านี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แสวงหามาจากที่ต่าง ๆ ตั้งแต่กรุงเทพฯ ออกไปถึงหัวเมืองต่าง ๆ ตลอดจนถึงต่างประเทศ เช่น อินเดีย พม่า ลังกา ญี่ปุ่น (วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม, 2552: 28) พระพุทธรูปพระองค์ใดที่หาต้นแบบไม่ได้ ก็ทรงโปรดฯ ให้หล่อขึ้นมาใหม่ แต่ละองค์ตั้งบนฐานมีลวดลายวิจิตรสวยงาม และมีป้ายบอกยุคสมัยและปาง ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ศาสตราจารย์คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เขียนอธิบายว่า “มีข้อสังเกตว่า พระพุทธรูป บางองค์มีพระพักตร์คล้ายกับรูปเหมือนของมนุษย์ จนอาจกล่าวได้ว่าการสร้างให้เหมือนกับผู้อุทิศถวาย เช่น พระพุทธรูปหมายเลข 2 ที่ระเบียงคต วัดเบญจมบพิตรฯ” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 362) ข้อนี้มีมูลคือเมื่อผู้วิจัยไปตรวจพระพุทธรูปในพระระเบียงวัดเบญจมบพิตรฯ วันศุกร์ที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2556 ก็ได้พบว่า มีพระพุทธรูปพระพักตร์คล้ายมนุษย์อย่างน้อยสี่องค์ คือนอกจากพระพุทธรูปหมายเลข 2 ที่กล่าวถึงแล้ว ก็ยังมี หมายเลข 10 หมายเลข 37 และหมายเลข 39 ที่น่าสังเกตคือ เป็นพระพุทธรูปปางยืนทรงเครื่อง โดยมากคล้าย ๆ กับพระพุทธรูปฉลองพระองค์

ต่อมาใน พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งที่สอง เป็นการเสด็จส่วนพระองค์เพื่อรักษาพระอาการพระประชวร (ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์, 2553: 4) เส้นทางเสด็จพระราชดำเนินไปยุโรปจะผ่านสิงคโปร์ ปีนัง ศรีลังกา ผ่านคลองสุเอซ อิตาลี สวิตเซอร์แลนด์ เยอรมนี ฝรั่งเศส อังกฤษ เบลเยียม เยอรมนี เดนมาร์ก และนอร์เวย์ (บริษัท ไอซีซี อินเตอร์เนชันแนล จำกัด, 2540: ปกใน)

เมื่อพิจารณากำหนดการเสด็จพระราชดำเนินสถานที่ต่าง ๆ ในยุโรป และพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงถึงพระราชนิยม ความโปรดปรานศิลปะแขนงต่าง ๆ ของพระองค์ และพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับทัศนศิลป์ที่พระองค์ทรงโปรด

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับ ณ วิลลาโนเบล ซานเรโม ประเทศอิตาลี ทรงโปรดฯ ให้ว่าจ้าง คาโรลัส คูริง นักจิตรกรชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียง มาวาดพระบรมสาทิสลักษณ์ นายคูริงรับภารกิจอันใหญ่หลวงด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ได้เข้าห้องจากนายมากอดตี ทำเป็นห้องสตูดิโอหรือห้องทำงานวาดภาพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสด็จไปที่สตูดิโออย่างน้อยสามครั้ง ตั้งแต่วันที่ 5 ถึงวันที่ 8 พฤษภาคม (บริษัท ไอซีซี อินเตอร์เนชันแนล จำกัด: 2540 14-25) เพื่อประทับนั่งเป็นแบบให้นายดุรงค์wad พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งเป็นพระราชเลขานุการกล่าวถึงนายดุรงค์ว่า

“ตามนี้เป็นพระเจ้าช่างเขียน ถึงได้ตราที่ฝรั่งเศส อายุแก่มาากแล้ว ผมชาว ต้องการดูตัวและเครื่องแต่งตัว ให้ออกไปยืนที่เฉลียงที่สว่างมาก แรกทักออกมาว่า รูปหัวพอดี เห็นจะเขียนเองานได้ คราวนี้เอาทามาให้ลองกำมือดู มองอยู่ครู่หนึ่งบอกว่ามือถึงมาใช้ได้ ดูสองแห่งเท่านั้นแล้วพอในสำหรับวันนี้ ไปคลำเครื่องแต่งตัวเรื่อยไปอีกประมาณสักครึ่งชั่วโมงแล้วเลิก” (ชงทอง จันทรางศุ, 2553: 100)

พระราชหัตถเลขาฉบับวันอาทิตย์ที่ 5 และ 6 พฤษภาคม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชมเชยนายดุรงค์ และพรรณนาเรื่องราวในวันนั้นว่า

“มองซิเออดุรงค์นี้ เป็นอาการของช่างเขียนแท้ คืออะไรจับอกจับใจเดินโลกในเวลาที่ชอบ ออกจะฉุน ๆ ในเวลาไม่ชอบ พอเลิกเสร็จก็ร้องเพลง ดิศกระจับปี ตาช่างเขียนเจ้าของที่ลุกขึ้นเดิน ที่ซึ่งมาเขียนรูปนี้ เต็มไปด้วยรูปเขียนต่าง ๆ แล้วบ้าง ค้างบ้าง กลับมาเวลาก่อนบ่าย 5 โมงหนึ่ง....” และ วันรุ่งขึ้นในวันที่ 6 “เวลาบ่ายไปที่ห้องช่างเขียนมากอดตี วันนี้แต่งตัวไปยืนตั้งทำให้เขียน เขาเขียนรูปขนาดเล็ก เพื่อจะให้เห็นท่าทางว่าเป็นอย่างไร ไม่ได้เขียนหน้าอื่น แล้วหยุดพักถึงสามทอดจึงได้เลิก ท่าทางแก็ทว่างให้งามจริง ๆ มองซิเออดุรงค์นี้มีคุณสมบัติเป็นช่างเขียนแท้ คือเลือกดูหีบที่ไหนว่างานว่องไวนัก มือซ้ายกำพู่กันสอดในกระดานน้ำยา ทั้งใหญ่ทั้งเล็กหมดด้วยกันอยู่ใน 12 เล่ม พอใช้พู่กันหมดก็พอแล้วทุกคราว ดูสนุกในเชิงเขียน เขียนแล้วถอยหลังออกไปสามก้าวมองดู แล้วกลับเข้ามาเขียนใหม่ ถ้าเห็นอะไรงาม ก็ชอบใจจะเขียนก็ยกมือขึ้นเพียงหู ถาลืมเรื่องอะไรก็เกาศีรษะ ถ้าจะไปหีบอะไรที่โต๊ะก็วิ่งไปหีบ ดูเหมือนหนึ่งว่าจะเป็นไปช้า ๆ แล้วกลับมาจะลืมนึกคิดที่เห็นงามนั้นเสีย วันนี้เขียนเสื้อครุยด้วยเข็มจิ้มน้ำยา ปลิบเสื้อครุยว่างามมาก ถ้าลงมือเขียนรูปแผ่นใหญ่อยากจะทำเอาไป แต่งตุ๊กตาตุ๊กตัมเขียนให้เหมือน จะมอบไว้ให้ก็ไม่รับกลัวหาย ถ้าจะเอาไปให้ดูก็ขอให้มีคนไปนั่งกำกับ หายไม่รู้ด้วย รูปที่เขียนครึ่งตัวทำหน้าที่นั้น เอาเข้ากรอบเดี๋ยวนั้นขึ้นตั้งดู แรกมองไปมองมาเห็นไม่งามขึ้นมากแล้ว หีบเอาไปซ่อนไว้เสียได้โต๊ะ จะเขียนใหม่ พอใกล้เกลี่ยจะเอารูปที่ลงเขียนนั้นทั้งครึ่งตัวและเต็มตัว รับว่าจะให้ แต่ไม่ยกให้อ้ายแผ่นที่ลงเขียน บอกว่าไม่งามจะเขียนให้ใหม่ แผ่นเต็มตัวก็ว่าเล็กนัก จะเขียนไม่ได้แจ่มแจ้ง

จะเขียนให้ใหม่ให้โตขึ้นกว่านั้น เป็นใจความว่าการเขียนนั้นไม่ยากอะไร ไม่กี่วันก็แล้ว การยากนั้นอยู่ที่ที่จะเขียนให้เหมือนและท่วงทีงาม แกมมานั่งคอยเขียนรูปพ่ออยู่สองวัน เขียนรูปมากอดดีเจ้าของห้องเขียนวันนั้นแล้วเสร็จ วันนี้ให้ดูเหมือนจริง ๆ งาม ถ้าหากว่าแกไม่เขียนหนังสือให้กันในรูปนั้น พ่อซื้อเสียแล้ว นี่แกให้กันเป็นค่าเช่าโรงที่เขียน ทรัพย์สินราคาถึงสองพันแฟรงค์จะซื้อ นี่ตรงกันกับมือเป็นเงินเป็นทอง เขียนเสียวันละชั่วโมง เท่ากับชั่วโมงละพันแฟรงค์ แต่ข้อสำคัญนั้นอยู่ที่พื้น ถ้าพื้นดีจึงจะเขียนได้ดี ถ้าพื้นไม่ดีก็เขียนไม่เป็นเรื่อง....” (วิบูลย์ ธีสุวรรณ, 2538: 83-5)

เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมโปรเฟสเซอร์เอदार โค เบลลี จิตรกรชาวฟลอเรนซ์ ซึ่งทรงคุ้นเคยเมื่อเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2440 ภายในร้านของโปรเฟสเซอร์ พระองค์ทรงซื้อภาพวาด ซึ่งเป็นภาพหญิงเปลือยกาย ภาพนี้พระองค์ทรงอธิบายว่า “...ความงามของเนเชอ ถึงจะเปลือยกายอยู่ก็งามได้... ว่าจะงดงามมีราคาสักเพียงใด ก็ย่อมถึงความชราและมรณะ ฝีมือเขียนดีจริง ๆ” ภาพวาดหญิงที่ทรงซื้อคราวนั้น ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต (บริษัท ไอซีซี อินเตอร์เนชันแนล จำกัด, 2540: 104-5)

หลังจากแวะร้านของโปรเฟสเซอร์เบลลีเสร็จแล้วก็เสด็จโรงสลักหินอ่อนของพันตาเคียลตี (Cesare Fantacchiotti) พันตาเคียลตีเคยแกะสลักพระบรมรูปหินอ่อนเมื่อพระองค์เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก หลังจากนั้นทรงซื้อภาพเขียนจากร้านของโคร์ดิยานี (Michele Gordigiani) เวลาบ่ายเสด็จไปที่จัตุรัสไมเกิล แอนเจโล ชมรูปหล่อเดวิด และทรงชมทัศนียภาพแห่งเมืองฟลอเรนซ์ (ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์, 2554: 188-9)

เมื่อถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระราชหฤทัยไหว้พระสวดมนต์ไม่เคยขาด ถึงแม้ว่าพระองค์เสด็จประพาสต่างประเทศก็ตาม เช่น วันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2450 ตรงกับวันอาทิตย์ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 7 เป็นวันวิสาขบูชาปุณณมี พระองค์ทรงซื้อดอกไม้เพื่อประกอบพิธีสวดมนต์ส่วนพระองค์ (บริษัท ไอซีซี อินเตอร์เนชันแนล จำกัด, 2540: 20) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นผู้ดูแลพระพุทธรูปที่ทรงใช้ในการงานพระราชพิธีขณะเสด็จประพาสยุโรป (ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์, 2554: 75)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคุ้นเคยกับศิลปกรรมตะวันตกตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทั้งประติมากรรมและจิตรกรรม แต่การที่พระองค์ทรงโปรดศิลปะหลายแขนงมิได้หมายความว่า พระองค์ทรงโปรดศิลปะทุกแขนงตามสมัยนิยมแต่อย่างใด ดังปรากฏใน

พระราชหัตถเลขา วันที่ 4 มิถุนายน อันบันทึกเรื่องราวของการเสด็จชมการจัดแสดงศิลปวัตถุ หรือที่พระองค์ทรงเรียกว่า เอกสหิภิเชน

“...เอกสหิภิเชนนั้น ได้ตั้งอยู่กลางเมือง มีหอสูงของเดิมอยู่กลางเมือง มีหอสูงของเดิมอยู่กลางแล้วทำเป็นสวนรอบ แต่งปลูกไม้สี มีปีกเขอละรี ทำขึ้นใหม่ ใช้ศิลามาก กระจาดกลาง ทำด้วยศิลาแท่งใหญ่ ๆ ที่จริงงามดี แต่ละคู่อ้วน ๆ หนัก ๆ รูปพรรณสัณฐานนั้นก็สามขา ตั้งรูปหล่อรูปศิลาและรูปภาพ มีรูปหล่อที่ดี ๆ พอดูได้อยู่บ้าง แต่รูปภาพนั้นเต็มที ที่เป็นรูปเขียนอย่างเก่าอยู่ไม่เท่าใด นอกนั้นเป็นอย่างโมเดอน ซึ่งเหลือที่จะเล่าว่ารูปอะไร เป็นอย่างไร มันหนักขึ้นไปกว่าที่เวนิส บางแผ่นน้ำยาเหมือนรูปหอยแครงหยอดเกาะกัน ไปเป็นรูปปราสาท บางแห่งเหมือนเอาเส้นแมกกาโรนีย้อมสีเขียวสีเหลืองทองไว้ตามแต่จะนึกว่ารูปอะไร ยังมีอีกอย่างหนึ่งนั้นเป็นดินสอดำเส้นเดียว ลากเหมือนกันกับเด็กมันเขียนเล่นที่เมรุญาติศาลาวัด สับเขกต์ที่เขียนนั้นคงจะหาให้น่าเกลียดที่สุดตามที่จะหาได้ ฤกษ์แก่งเขียนให้มันบ้า ๆ เช่นกับถ้าจะเขียนรูปผู้หญิง คงจะหาที่หน้าเสยะ ฟันเขยิบ ตาลึก ท้องคอด คล้าย ๆ กับเขียนรูปปรตหลัง โบสถ์ ถึงจะเขียนสีก็เลือกเอาสับเขกต์ที่เลวที่สุดที่ไม่ดี เป็นการเก๋ สีก็ใช้สีที่แปรปรำ เงามก็ไม่ต้องมี ระบายก็ไม่ต้องระบาย ป้ายลงไปเฉย ๆ เส้นก็ไม่ต้องเดิน ดู ๆ ก็เป็นที่ท้อใจ คำว่าที่อาตานั้น กลายเป็นไม่มีอาตานั้นสักนิดเดียว ถ้าจะว่าเหมือนก็ไม่เหมือน จะว่างามก็ไม่งาม ถ้าจะเขียนให้เหมือน ก็เลือกเอาเหมือนที่อย่างไม่ดีที่สุด คือหมอกมัวมืดวันตระหลบ ถ้าจะแปรก็พระอาทิตย์ก็เป็นสีทับทิม สีม่วงดั้นไม่มีสีม่วง พื้นแผ่นดินเปล่า ๆ สีเขียวอะไร โสภกกระโดดต่าง ๆ เช่นนี้ ถ้าไม่ชมฤกษ์ก็ว่าดูไม่เป็น แต่ได้ลองสนทนากับคนธรรมดาที่ไม่ได้อวดดีว่าเป็นช่าง ดูไม่ได้สักคนเดียว จนนึกวิตกว่า ถ้าช่างเขาเห็นดีกันไปแล้วเสียเช่นนี้หมดนานไปรูปเขียนจะหาซื้อไม่ได้ จะกลายเป็นแต่รูปปาฐะปะการูปปิดเท่านั้น อ้ายรูปเช่นนี้มันมีแต่เมื่อคราวก่อน 10 ปีมาแล้ว เดียวนี้มากขึ้นกว่าก่อนสักสิบเท่า นี้เกิดเล่นอะไรกันขึ้นเช่นนี้มาอันใจอยู่อย่างหนึ่ง ที่เขียนกันมาก็ถึง 10 ปีแล้ว ปีหนึ่งก็มาก ๆ มันหายไปไหนหมด ไม่เห็นใครแขวนที่แห่งไหนปะโนยตาเลยสักแผ่นเดียวว่าจะขายไม่ได้ จะเขียนมาแขวนสะลองแล้วก็เลยเจ้าของเอากลับไป ได้ยินพูดกันด้วยซ้ำไปว่า เป็นรูปชนิดที่สำหรับแขวนสะลอง ไม่ใช่แขวนเรือน จึงค้นหาดันเหตุว่ามันจะเป็นด้วยอะไร คนถึงได้นิยมมากขึ้น ได้ความว่าเพราะรูปเช่นนี้ได้รางวัลเหรียญทองที่ปารีส คนจึงได้ฮือฮาเขียนกันขึ้นบ้าง จึงนึกคาดใจว่านี่ท่านช่างเขียนครูบาอาจารย์แจะเห็นดีกันจริง ๆ ถ้าจริงได้ให้รางวัลรูปชนิดนั้นคาดว่าแรกที่จะเกิดขึ้น คงจะมีตาช่างเขียนวิเศษอะไรคนหนึ่ง ซึ่งมีชื่อเสียงดีแล้ว เขียนแผลงออกไป แต่คงจะไม่ยับเยินเหมือนอย่างนี้ ของแกลงจะดีจริง ๆ จึงได้รางวัล ไม่นะนั่นกรรมการผู้ที่มาตัดสิน

รางวัลจะเห็นรูปดี ๆ มามากคืนในสายตา เห็นรูปบ้า ๆ มันเข้าที่อยู๋บ้าง แกล้งให้รางวัล ให้เพลง เล่นเช่นนั้น แล้วพุดยกย่องสรรเสริญต่าง ๆ คราวนี้คนอยากได้รางวัลขึ้นมาเขียนตาม ท่าน ผู้ตรวจรางวัลครั้งนั้นจะไม่ให้บ้าง ก็จะไม่เป็นช่างแท้ ผู้ใดคนที่แกล้งให้ไม่ได้ ต้องพยายามหา รูปบ้า ๆ ให้รางวัลบ้าง มันจึงเลยกระพือกันใหญ่ ช่างที่เกิดขึ้นใหญ่ ๆ เขียนยังไม่ทันจะได้ ครั้งนั้นจะไปเรียนเขียนให้มันวิจิตรอย่างเก่าก็เขียนไม่ไหว เรียนอย่างใหม่มันง่าย หัดสักหน่อย หนึ่งก็ออกได้ จึงเกิดขึ้นมากและรวดเร็ว นัก คนที่ขึ้นใหม่ ๆ อยากจะอวดว่าเป็นช่าง ตาเป็น นักเลง ดูแต่أيารูปพรรณอย่างนี้จินตา หน้าเข้าก็จะเห็นงามไปได้จริง ๆ ....” (วิบูลย์ ธีสุวรรณ, 2538: 92-4)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังเสด็จประทับเมืองฟลอเรนซ์ ประเทศ อิตาลี นั้น มาร์คี เปียโตร ทอซซิจิอานี (Marquis Pietro Tozzigiani) ประธานสมาคมวิจิตรศิลป์ เมืองฟลอเรนซ์ ทูลเกล้าฯ ถวายประกาศนียบัตรสมาชิกกิตติมศักดิ์แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (สำนักพระราชวัง, 25.5: 192) ที่ประกาศนียบัตรนั้นมีลวดลายใบเทศแบบ ฝรั่งเศสเป็นกรอบ ในลวดลายนั้นมีนกระสาซ่อนอยู่สองตัว ตรงกลางบนมีตราประจำแผ่นดินสยาม และเบื้องล่างซ้ายมือมีโล่เป็นรูป Fleur-de-lis (ดอกกลีบลี) ซึ่งเป็นเครื่องหมายของตระกูล (coat of arms) ที่ปรากฏในราชสำนักหลาย ๆ แห่งทั่วทั้งยุโรป ภายในกรอบลวดลายใบเทศเป็นอักษรโรมัน บรรทัดแรกเป็นภาษาอิตาลี เขียนว่า Societa Delle Belle Arti in Firenze (สมาคมวิจิตรศิลป์ เมืองฟลอเรนซ์) บรรทัดต่อมาเขียนว่า Senator Marquis Pietro Tozzigiani President (วุฒิสมาชิก มาร์คี เปียโตร ทอซซิจิอานี ประธานของสมาคม) ข้อความต่อไปเขียนเป็นภาษาอังกฤษความว่า “Diploma of honorary Member to his Majesty Maha Chulalonkorn King of Siam” ลงวันที่ 12 มิถุนายน 1907 วันที่และ ค.ศ. เขียนเป็นเลขโรมัน มีลายเซ็นของประธานและเลขานุการสมาคม

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับเกียรติจากสมาคมวิจิตรศิลป์แห่ง เมืองฟลอเรนซ์ในครั้งนั้น เป็นหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงผลงานแห่งพระชนม์ชีพ และ พระราชอัธยาศัยส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับศิลปะยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปะแบบอิตาลี คือตั้งแต่พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ พระองค์ทรงปฏิรูป หลายอย่าง ตั้งแต่วิธีการของราชการ ตลอดจนถึงสถาปัตยกรรมต่าง ๆ แต่เป็นศิลปะประยุกต์ ระหว่างไทย-ยุโรป ในพระบรมมหาราชวัง ทรงรื้อตึกเก่า ๆ ซึ่งสร้างขึ้นในรัชสมัยก่อน ๆ และสร้าง ตึกใหม่ขึ้นแทน เช่น พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ใน พ.ศ. 2418 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงจ้าง นายจอห์น คลูนิส (John Clunis) นายช่างหลวงชาวอังกฤษเป็นผู้ออกแบบ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นตึกสามชั้น แบ่งออกเป็นพระที่นั่งองค์กลาง พระที่นั่งองค์ตะวันออก

และพระที่นั่งองค์ตะวันตก ตึกส่วนล่างเป็นสถาปัตยกรรมแบบอิตาลี กล่าวคือ มีเสาโรมัน มีลายปูนปั้นเหนือช่องหน้าต่าง แต่ส่วนหลังคาเป็นหลังคาแบบไทย (บริษัท แอทวานซ อินโพร เซอร์วิส จำกัด, 2553: 24-7) คือทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์เหนือพระที่นั่งสามองค์ดังกล่าว ตึกอาคารที่ทรงสร้างให้เจ้าจอมและพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในก็เหมือนกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกแบบตึกอาคารที่เป็นสถาปัตยกรรมอิตาลีเป็นหลัก

ตลอดเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปนั้น พระองค์เสด็จเอกศหิเบียนต่าง ๆ แทบทุกประเทศ ร้านขายภาพวาด ร้านตัดรูปด้วยกระดาษสีดำ (silhouette) ซึ่งเป็นอาร์ตชนิดหนึ่งที่โด่งดังในสมัยวิกตอเรีย เสด็จโรงหล่อโลหะและโรงแกะศิลา ทรงเพิ่มความรู้อันเรื่องเทคนิคต่าง ๆ ที่ชาวยุโรปกำลังทดลองในการสร้างศิลปวัตถุใหม่ ๆ

ศิลปะอีกอย่างหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดปรานก็คือ การถ่ายรูปภาพ เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน ขณะพระองค์ยังเสด็จประพาสประเทศเยอรมนีอยู่ พระองค์ทรงซื้อกล้องใหม่ ยี่ห้อ ปัลมอส (Palmos) ซึ่งบริษัท คาร์ล ไชส์ (Carl Zeiss) ได้ซื้อไปก่อนแล้ว ทรงทดลองถ่ายรูปภาพในสวน ในเวลาบ่ายวันเดียวกันนั้น แกรนด์ ดุ๊ก ให้รถมารับไปที่วัง ขณะประทับที่วังนั้น พระองค์ทรงถ่ายรูปแกรนด์ ดุ๊ก ด้วยกล้องใหม่และกล้องเก่า (ไอซีซี อินเตอร์เนชันแนล, 2540: 22) การนิยมเล่นกล้องในสยามยุคแรก ๆ ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง พระองค์ทรงซื้อกล้องพระราชนิพนธ์พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกเธอ ข้าราชการ และผู้ใกล้ชิดอื่น ๆ ตอนกลางรัชกาลมีร้านล้างภาพเพิ่มมากขึ้นถึง 50 แห่งในกรุงเทพฯ (กิตติพงษ์ วิโรจน์ธรรมากูร, 2548: 15) นอกจากพระองค์จะทรงเป็นตากล้องสมัครเล่นแล้ว ก็ยังอาศัยกล้องสร้างรายได้สำหรับสาธารณกุศล เช่น ในงานวัดที่วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ในงานไหว้พระพุทธรชินราชประจำปี ร.ศ. 123 คือสามปีก่อนเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่สอง ทรงมีพระกระแสรับสั่งให้จัดการประกวดภาพถ่าย ซึ่งสมัยนั้นคงเรียกว่าการอวดรูปถ่าย ดังในประกาศต่อไปนี้

“สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์ดิวงษ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแจ้งความแก่บรรดาผู้ที่เล่นถ่ายรูปให้ทราบทั่วกันว่า ในการไหว้พระวัดเบญจมบพิตร กลางเดือนอ้ายปีนี้ จะโปรดให้มีการอวดรูปซึ่งเปนของผู้ถ่ายเล่น และจะโปรดให้มีกรรมการตรวจตัดสินว่ารูปใดดี ควรได้รับพระราชทานเหรียญทอง เหรียญเงิน หรือเหรียญทองแดงอย่างใด ก็จะมีโปรดเกล้าฯ พระราชทานเหรียญอย่างนั้น ๆ เปนรางวัลตามสมควร” (เรื่องเดียวกัน, ภาคผนวก หมายเลข 6, 113)

อนึ่ง เงินรายได้ที่เกิดจากการประกวดรูปภาพในครั้งนั้น 1 ใน 4 ส่วนเอาไปบำรุงวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ประเทศเยอรมนี นอกจากทรงรักษาพระองค์ด้วยการสรงน้ำแร่และเสวยน้ำแร่ที่เมืองบาเดิน-บาเดินแล้ว ยังทรงประทับให้ช่างเขียนพระบรมสาทิสลักษณ์อีกด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จถึงกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ประทับที่สถานทูตไทย ซึ่งตั้งอยู่ที่ 14 เคโล อาเวนิว ขณะที่ประทับที่สถานทูตไทยนั้น พระองค์ทรงโปรดฯ ให้นายช่างจาก โมแนเน่ เด ปารีส (Monnaie De Paris) บริษัทหล่อกษาปณ์เก่าแก่ เข้าเฝ้าเพื่อแก้ไขเหรียญเสมาและเหรียญครองราชย์สมบัติเสมอสมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา (ไอซีซี อินเทอร์เน็ตเนชันแนล, 2540: 23)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังเสด็จประทับในกรุงปารีส และตกลงกับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครว่าจะสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ในโอกาสพระราชพิธีรัชมิ่งกาลิกนั้น ขณะที่เสด็จชมพระราชวังแวร์ซายส์ ทรงทอดพระเนตรพระรูปพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงม้า ก็ทรงมีพระราชดำริสร้างในกรุงเทพมหานคร ดังที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล ว่า

“เวลาบ่าย 5 โมง จึงได้ออกจากเรือนไปดูรูปม้าที่ช่างปั้นจะทำรูป ทางอยู่ข้างจะไกล ไปด้วยรถโมเตอร์คาร์ ทางแขวงมงต์ปาร์นัสส์ ซึ่งเป็นตอนที่คนจนอยู่ที่ซึ่งข้างป็นนั้นอยู่เขาเรียกกันว่า ถนนช่าง เขาปั้นม้างาม แต่รูปข้างบนนั้นใช้ไม่ได้ ผอม ด้วยเอารูปคิงออฟ สเปนมาเป็นตัวอย่าง ในเรื่องปั้นรูปยังไม่เป็นการเลย ทั้งรูปที่สำหรับจะขี่ม้า และรูปสำหรับจะหล่อเล็ก ๆ เรื่องปั้นรูปนี้จะทำตามรูปถ่ายไม่ได้เป็นอันขาด เพราะเงารูปมันสูงขึ้นมาไม่พอ รูปเล็กที่ทำไว้เบนไปหมด รูปใหญ่แก้มตอบแลเห็นหัวเห็นก้น ๆ ปากคุด ๆ แต่ช่างปั้นมันดีเสียจริง ๆ พอพอลงไปนั่ง ฉวยดินปั้น ก็ตะหั่วก่อน แก้วเสร็จแล้วจึงหันมาแก้หน้า ถมแก้มที่ลึกให้ตื้น ปะขมับที่รัดไว้ให้สูงขึ้น ลดก้นหน้า แก้วที่ประดับประดาประเดิดมากอยู่ที่ปาก เมื่อแรกพอออกจะจูน ๆ ว่าต้องไปนั่ง แต่พอมันตะเข้าสองสามตะ รู้ทีเดียวว่ามันดี เลยหายจูน นั่งดูเสียเพลิน เขาขอชั่วโมงเดียว พอ นั่งให้กว่า 2 ชั่วโมง แต่ถึงกระนั้นก็ยังเอาไม่ได้ เวลาไม่พอต้องมาทำที่ส้อมเบ็คต่อไปอีก แต่รูปม้านั้นที่เดียวได้ เพราะมีตัวอย่างรูปปั้น พอออกจะยอมเสียแล้วว่าฝรั่งเศส วกว่าอิตาลีเสียมาก ฝีมือที่ทำมันเล่นข้างเหมือนมากกว่าอิตาลีเสีย อิตาลีเล่นข้างขาดจริต ชั่วโมงตรงไปที่ช่างปั้นแล้วก็กลับเท่านั้น”

ท้ายที่สุดพระบรมรูปทรงม้าสร้างเสร็จ และส่งเข้ากรุงเทพมหานครทันพระราชพิธี
รัชมิ่งกลาภิเษก เป็นของประชาชนชาวสยามสร้างถวายพระเจ้าแผ่นดิน ในราคา 200,000 บาท
(ชงทอง จันทรางศุ, 2553: 155-6)

เมื่อสำรวจพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเห็นว่า
เวลาที่เหลือในการเสด็จประพาสยุโรปมีพระราชกรณียกิจหลัก ๆ คือ เสด็จร้านขายโปสการ์ด
ชมพิพิธภัณฑ์สถาน ทรงถ่ายรูป เสด็จร้านขายภาพเขียนภาพวาด และเสด็จชมนิทรรศการ ขณะที่
พระองค์เสด็จประทับในหลายประเทศในยุโรป พระองค์ทรงเพิ่มความรู้ส่วนพระองค์เกี่ยวกับ
ศิลปกรรมทุกแขนง แล้วนำความรู้ที่นั่นมาพัฒนาประเทศ และพระราชนิยามอาจเป็นองค์ประกอบ
ส่วนหนึ่งที่ทำให้โฉมหน้าศิลปะไทยเปลี่ยนไปในหลายมิติ จนนานอารยประเทศยกย่องประเทศ
ไทยว่าเป็นประเทศที่มีศิลปวัตถุระดับสากลมากประเทศหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากยุโรปถึงกรุงเทพมหานครใน
เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2450 (กันยายน ค.ศ. 1897: 70) และเริ่มสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคมอย่างเป็น
รูปธรรม โดยเสด็จทรงก่อสร้างพระฤกษ์ วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2451 (บริษัทแอทวานซ์ อินโฟร์
เซอร์วิส จำกัด, 2553: 94) เวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับ
พระราชวังสวนดุสิตเป็นหลัก เสด็จพระบรมมหาราชวังเพื่อประกอบพระราชพิธีเท่านั้น พระองค์มี
พระราชดำริจะสร้างพระที่นั่งคล้าย ๆ กับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยในพระบรมมหาราชวังเพื่อ
เสด็จออกสมาคม และทรงเลือกชื่อพระที่นั่งอนันตสมาคมตามชื่อพระที่นั่งในหมู่ภินาวันเวสใน
พระบรมมหาราชวังที่สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่เรือลงมาช้านานแล้ว
(Naengnoi Suksri & Michael Freeman, 1996: 221)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้สถาปนิกและวิศวกรชาวอิตาลีที่ประจำ
กรมโยธาธิการเป็นผู้ออกแบบและควบคุมการก่อสร้างพระที่นั่งองค์นี้ เช่น นายมาริโอ ตามาญโญ
(Mario Tamagno) นายอันนิบาเล ริก็อตตี (Annibale Rigotti) นายคาร์โล อัลเลกรี (Carlo Allegri)
และนายเอมิลิโอ โจวันนี กอลโล (Emilio Giovanni Gollo) พระที่นั่งอนันตสมาคมนั้นเป็นอาคาร
สูงสองชั้น สไตล์อิตาลีเลียน รินายซอนซ์ (Italian Renaissance) ทรงรูปกางเขน (cruciform) คล้าย ๆ
กับเซนต์ปีเตอร์ บาซิลิกา (St. Peter's Basilica) ในกรุงโรม ผู้ชมยื่นด้านหน้าอาคารพระที่นั่งอนันต
สมาคม ชมอาคารจากบริเวณด้านหลังพระบรมรูปทรงม้า คงเห็นว่าพระที่นั่งอนันตสมาคมมีหลังคา
รูปทรงกลมหรือโดม ใต้หลังคาทรงกลมลงมามีซุ้มประตูแบบโรมันสี่ช่อง เป็นประตูประจำทิศ
ระหว่างซุ้มประตูแต่ละช่องมีเสาโรมันรับหลังคาทรงกลมหกต้น ถัดลงมามีหลังคาทรงกลมครึ่งซีก
ทางซ้ายมือและขวามือมีเสา ที่คอเสามีลายปูนปั้นเป็นพวงหรีด และบนเสาเป็นอ่างศิลา เป็นอย่างนี้

เรื่อยไป ทางขวามือมีหลังคาทรงกลมขนาดเล็ก ไม่สูงเท่าหลังคาทรงกลมที่เป็นประธาน รอบ ๆ หลังคาทรงกลมส่วนนี้เป็นรูปเทวดาเด็ก (cherubim) เป็นคู่ ๆ เทวดาเด็กชูกลุ่มใบไม้ เป็นสายๆเชื่อมกับคู่อื่น ทางด้านซ้ายมือลดหลั่นลงมามีหลังคาทรงกลมอีกหลังหนึ่ง ถัดลงมามีสายกลุ่มใบไม้ แต่ไม่มีเทวดาเด็ก รอบนอกมีบันไดคู่เป็นทางขึ้นพระที่นั่งอนันตสมาคม

ส่วนภายในพระที่นั่งอนันตสมาคมประดับตกแต่งอย่างอลังการ มีเสาโรมันเป็นคู่รองรับหลังคาทรงกลม (arch) เป็นเสาแบบโรมันคอร์ินเธียน (Roman Corinthian) มีลวดลายเป็นใบเทศและพืชพรรณต่าง ๆ ภาพวาดบนเพดานเป็นฝีมือของช่างอิตาลีหลายท่าน เช่น กาลิเลโอ ชินี (Galileo Chini) คาร์โล ริโกลี (Carlo Rigoli) เซซาร์ แฟร์โร (Cesare Ferro) (ซีดี สถาปัตยกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง, 2553: 97) ภาพวาดบนเพดานเป็นภาพเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 6 ทางทิศเหนือเป็นภาพพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จกลับจากกัมพูชา ทิศตะวันออกเป็นภาพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทิศตะวันตกเป็นภาพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับศาสนสัมพันธ์ (Naengnoi Suk Sri & Michael Freeman, 1996: 222-4)

ใน พ.ศ. 2452 ในช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องการปฏิรูปพระพุทธรูปมีรับสั่งกับนายอัลฟอนโซ โทนาเรลลี ซึ่งกำลังทำงานอยู่ที่พระที่นั่งอนันตสมาคมว่า มีพระประสงค์ให้นายอัลฟอนโซสร้างพระพุทธรูปถวายเนตร (G. Mario Frixions, 81-2) เมื่อนายอัลฟอนโซสร้างพระพุทธรูปปางถวายเนตรที่งดงาม และต้องพระราชศรัทธาแล้ว ก็มีพระกระแสรับสั่งให้สร้างพระพุทธรูปปางขอฝนต่อไป พระพุทธรูปปางขอฝนที่นายอัลฟอนโซหล่อในครั้งนั้นมีความสวยงามและต้องพระราชอัชฌาศัยไม่น้อยกว่าพระพุทธรูปปางถวายเนตร ครั้งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้นายอัลฟอนโซ ปั้นพระพุทธรูปปางถวายเนตรเป็นปูนปลาสเตอร์ เพื่อเป็นต้นแบบซึ่งเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานจะแกะเป็นศิลาขาวต่อไป (เด่นดาว ศิลปานนท์, 2549: 115)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริสร้างพระพุทธรูปถวายเนตร และสัตตมหาสถานจำลองภายในบริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระบรมศาสดาและสถานที่ 7 แห่งที่พระบรมศาสดาเสด็จประทับหลังจากทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ อาทิ พระมหาโพธิ์ รตนมจรเจดีย์ รตนจงกรมเจดีย์ อนิมิสเจดีย์ ต้นไม้อัชบาล นิโครธ ต้นไม้มูจลินท์ ต้นไม้ราชายตนะ ในการศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับสัตตมหาสถานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรึกษากับ พระเจ้าน้องยาเธอฯ กรมหลวงวชิรญาณ

วโรต พระยาศิขณานั้น (ประมวลเอกสารสำคัญเนื่องในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตร เล่ม 3: 183)

ในสถานที่สมมุติว่าเป็นสถานที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับเพ่งคูดั้นพระมหาโพธิ์ใน สตมมาสถานนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริ โปรดฯ ให้สร้าง พระพุทธรูปปางถวายเนตรองค์ใหญ่ ในการนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอฯ พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ กะขนาดพระพุทธรูปปาง ถวายเนตรพระองค์นั้น พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหารฯ มีพระหัตถเลขากราบบังคมทูลว่า ขนาดของ พระพุทธรูปปางถวายเนตรนั้นควรเป็น 1 เมตร 90 เซนติเมตร (เรื่องเดียวกัน: 171)

พระราชกิจจานุเบกษา ประจำวันที่ 23 มกราคม ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2453) ประกาศว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเททองหล่อพระพุทธรูปถวายเนตร ขนาดเล็ก 2 องค์

กลางเดือนตุลาคม พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่ม ทรงพระประชวรพระนาภี (ท้อง) และมีอาการหนักขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งคืนวันที่ 22 ตุลาคม พระบรมวงศานุวงศ์เฝ้าพระอาการอย่างใกล้ชิด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตด้วยพระอาการอันสงบ เวลา 00.45 น. พระศิริ 57 พรรษา 1 เดือน กับ 4 วัน ดำรงอยู่ ในพระราชสมบัติเป็นเวลา 42 ปี เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว พระราชดำริเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูปจึงยุติลงเพียงแค่นั้น

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำนักพระราชวัง. จิตรกรรมและประติมากรรมในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในปลายรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องพระราชประสงค์ที่จะ ทอดพระเนตรพระพุทธรูปที่แลดูดุจดั่งมนุษย์ที่มีรูปร่าง หน้าตา กล้ามเนื้อ และสัดส่วนสมจริง ทุกประการ ใน พ.ศ. 2452 จึงมีพระกระแสรับสั่งให้ อัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี ช่างประติมากร ชาวอิตาลี ที่รับราชการแกะสลักที่พระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นผู้หล่อพระพุทธรูปปางถวายเนตร

พระพุทธรูปปางถวายเนตรที่ทอร์นาเรลลีปั้นถวายนั้น เป็นพระพุทธรูปที่เลียนแบบ พระพุทธรูปในศิลปะอินเดียแบบคันธารราษฎร์ กล่าวคือ ปั้นเหมือนคนจริง ครองสังฆาฏิเป็นริ้ว ตามธรรมชาติ คลุมพระอังสาทั้งสองข้าง มีชายลูกบังพาดพระกรซ้ายไว้ เกศายาวและเกล้าเป็นมวย อยู่กลางพระเศียร จะเห็นได้ว่า ทอร์นาเรลลีได้สอดแทรกวิธีการปั้นหล่อแบบตะวันตก ที่มีลักษณะ เหมือนจริงไว้ในพระพุทธรูปองค์นี้ได้อย่างกลมกลืน

เด่นดาว ศิลปานนท์ พระพุทธรูปต้นแบบฝีมือนายอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี, 114-117 (2549).

พระพุทธรูปต้นแบบหล่อด้วยปูนปลาสเตอร์ และระบายสี มีความสูง 222 เซนติเมตร นายอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี นักประติมากรรมจากเมืองตูรินในประเทศอิตาลี มารับราชการในประเทศไทย โดยเป็นช่างฝีมือทำงานปูนปั้นในพระที่นั่งอนันตสมาคม ท่านเป็นผู้ปั้นพระพุทธรูปตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ใน ค.ศ. 1909 (พ.ศ. 2452) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์สร้างพระพุทธรูปที่จะสะท้อนความเป็นบุรุษผู้มีปัญญา นายอัลฟอนโซสามารถปั้นพระพุทธรูปถูกพระราชศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง

พระพุทธรูปดังกล่าวสร้างปางประทับยืนบนบัวคว่ำ ตามแบบอย่างศิลปะคันธาระในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศอินเดีย ในศิลปะแบบกรีก-โรมันดังกล่าว พระพักตร์ พระวรกาย พระมั่งสา สมจริง ห่มคลุมพระอุตราสงค์ปิดทั้งสองอังสา ปัจจุบันประดิษฐานพระพุทธรูปต้นแบบปูนปลาสเตอร์ ณ อาคารประพาสพิพิธภัณฑน์ พิพิธภัณฑน์สถานแห่งชาติ พระนคร

จากข้อมูลการขึ้นทะเบียนศิลปวัตถุและ โบราณวัตถุ มีบุคคลเสนอว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้สร้างพระพุทธรูปปูนปลาสเตอร์ต้นแบบเพื่อสร้างพระพุทธรูปลักษณะเดียวกันเป็นศิลา แต่ยังไม่มีการค้นพบพระพุทธรูปศิลาดังกล่าว อาจเป็นไปได้ว่าพระพุทธรูปต้นแบบปูนปลาสเตอร์นี้ ซึ่งสร้างในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่แล้วเสร็จเมื่อเปลี่ยนรัชกาล ดังนั้นจึงยังไม่ดำเนินการสร้างพระพุทธรูปศิลา ใดๆ ก็ดี พระพุทธรูปลักษณะเดียวกัน ทองสัมฤทธิ์ สูง 85 เซนติเมตร ถูกค้นพบ และปัจจุบันประดิษฐาน ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต กรุงเทพฯ

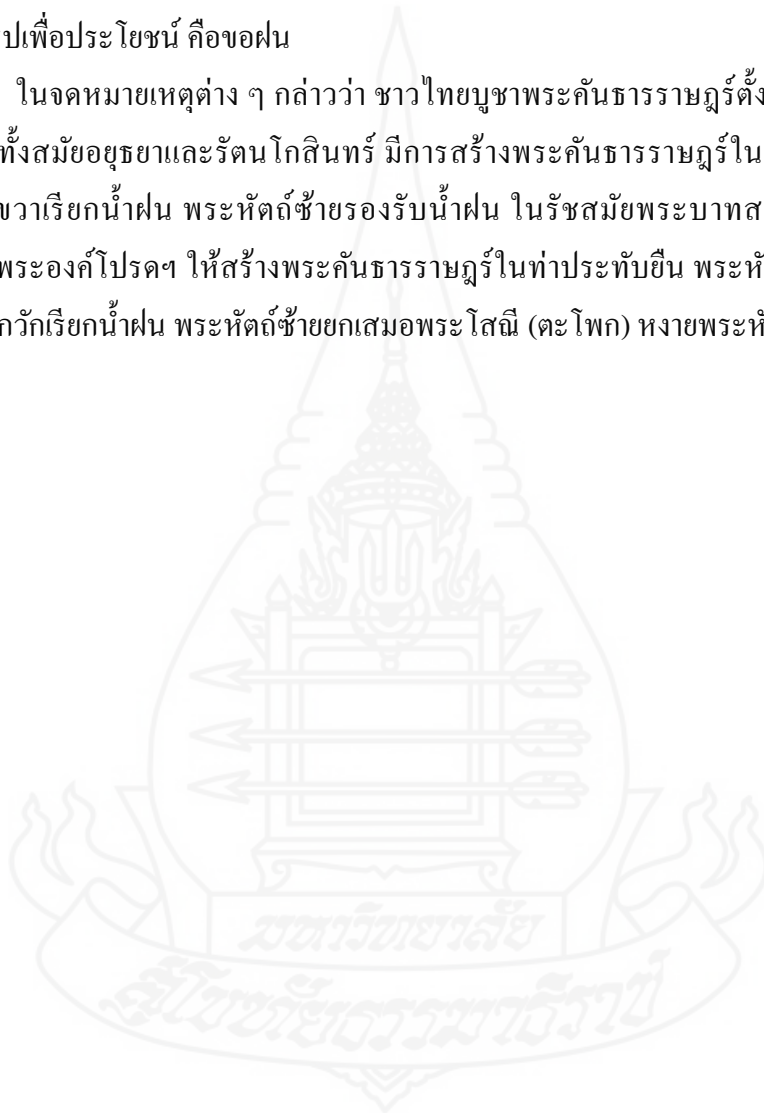
เด่นดาว ศิลปานนท์ พระพุทธรูปคันธารราษฎร์ พระปฏิมาเพื่อความอุดมสมบูรณ์, 110-126 พ.ศ. 2556

พระพุทธรูปแบบคันธารราษฎร์ เป็นพระพุทธรูปปางขอฝนที่มีความสำคัญ เนื่องจากว่าเป็นปางที่เชื่อว่าจะนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ พระพุทธรูปองค์นี้มีบทบาทสำคัญในพระราชพิธีไทย เช่น พระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีพืชมงคล (พระราชพิธีขอฝน) และพระราชพิธีไถ่น้ำ การสร้างพระพุทธรูปศิลปะคันธารราษฎร์นี้คงได้แรงบันดาลใจจากเรื่องราวที่ปรากฏในมัจฉาชาดก ความว่า ครั้งหนึ่งในชาวดัตถิ แคว้นโกศล เกิดฝนแล้ง ไม่มีน้ำอุปโภคบริโภค ต้นข้าวแห้งตาย มนุษย์ได้รับความเดือดร้อนหลายประการ สัตว์ล้มตายเป็นจำนวนมาก พระศาสดาทรงทอดพระเนตรเห็นความหายนะแห่งสัตว์ทั้งหลาย แล้วจึงทรงพระมหากรุณา

ถือนุททสาฎก (ผ้าอาบน้ํา) ประทับยืนอยู่ที่ขอบ โบกขรรณิ ทรงบันดาลให้ฝนตกด้วยพุทธานิหาร
บรรเทาความทุกข์แห่งสัตว์ทั้งหลาย

ในยุคต่อมา กษัตริย์ผู้ครองแคว้นคันธาระทรงเลื่อมใสในเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธานิหาร
ดังกล่าว จึงโปรดฯ ให้ช่างหลวงสร้างพระพุทธรูปประทับนั่ง พระหัตถ์กวั๊กเรียกน้ําฝน ชาวคันธาระ
กราบไหว้พระพุทธรูปปางขอฝน และในเวลาต่อมาประชาชนในแคว้นใกล้เคียงเริ่มจำลอง
พระพุทธรูปเพื่อประโยชน์ คือขอฝน

ในจดหมายเหตุต่าง ๆ กล่าวว่า ชาวไทยบูชาพระคันธารราษฎร์ตั้งแต่สมัยอยุธยา และ
ปรากฏว่าทั้งสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ มีการสร้างพระคันธารราษฎร์ในอิริยาบถประทับนั่ง
พระหัตถ์ขวาเรียกน้ําฝน พระหัตถ์ซ้ายรองรับน้ําฝน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดฯ ให้สร้างพระคันธารราษฎร์ในท่าประทับยืน พระหัตถ์ขวายกเสมอพระ
อุระ (อก) กวั๊กเรียกน้ําฝน พระหัตถ์ซ้ายยกเสมอพระโสณี (ตะโพก) หงายพระหัตถ์รองรับน้ําฝน

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเรื่อง พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453 เพื่อศึกษาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูป เพื่อเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริกับพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ เพื่อศึกษาผลของพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ เพื่อศึกษาผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจาก พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1. วิธีดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิจัยดังนี้

1.1 การศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) เป็นการรวบรวมข้อมูลและการค้นคว้าจากเอกสาร ได้แก่

1.1.1) เอกสาร บทความ วารสาร ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการสร้างพระพุทธรูปพระราชดำริถึงพระพุทธรูปโดยทั่วไปและพระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.1.2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยศึกษาจากวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างพระพุทธรูปในราชสำนัก การสร้างพระพุทธรูปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.2 การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้รู้เกี่ยวกับพระพุทธรูปและพระประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 6 คนซึ่งเป็นนักวิชาการ การสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 2 แบบคือ

- 1) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกแบบมีโครงสร้าง (Structured Interview)
- 2) การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview)

1.3 การสังเกต (Observation) เป็นการรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตลักษณะพระพุทธรูป ทั้งพระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ

1.4 การสำรวจ เป็นการสำรวจพระพุทธรูปตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่างปี พ.ศ. 2411-2453

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้มี 2 กลุ่ม ได้แก่ ผู้มีความรู้เกี่ยวกับพระพุทธรูป และประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งผู้มีความรู้ดังกล่าวคือ

- 1) นักวิชาการ 6 คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.1 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ได้แก่

3.1.1 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกแบบมีโครงสร้าง

3.1.2 การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง

3.1.3 แบบสังเกต

3.1.4 แบบสำรวจพระพุทธรูปในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3.2 การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.2.1 ผู้วิจัยศึกษาจากเอกสาร วารสาร บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3.2.2 กำหนดขอบข่ายการสร้างเครื่องมือให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการ

วิจัย

3.2.3 ปรีกษาผู้เชี่ยวชาญ

3.2.4 จัดสร้างแบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึก แบบมีโครงสร้างและแบบไม่มี

โครงสร้าง ทั้งนี้ โดยครอบคลุมประวัติและปรากฏการณ์การสร้างพระพุทธรูปในพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3.2.5 แบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นนั้นนำมาเสนอต่อคณะกรรมการที่ปรึกษางานวิจัย และผู้เชี่ยวชาญเพื่อตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหา และสำนวนโวหารที่ใช้ในแบบสัมภาษณ์

3.2.6 นำร่างแบบสัมภาษณ์ปรับปรุงแก้ไขตามที่คุณเชี่ยวชาญแนะนำ

3.2.7 เรียบเรียงและจัดพิมพ์แบบสัมภาษณ์ แล้วนำแบบสัมภาษณ์นั้นไปใช้ในการเก็บข้อมูล

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปฏิบัติการ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร เช่น พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือผู้ร่วมสมัย เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ หรือนายช่างชาวต่างประเทศ

4.2 ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นการรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม เช่น จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ทั้งแบบมีโครงสร้างและแบบไม่มีโครงสร้าง หรือเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้อง

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลมีวิธีดำเนินการดังนี้

1) ผู้วิจัยติดต่อกับบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช จัดทำหนังสือขอความร่วมมือในการเก็บข้อมูลไปถึงผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

- นักวิชาการ 6 คน

2) นำแบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ทั้งแบบมีโครงสร้างและแบบไม่มีโครงสร้าง ที่ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและแก้ไขเรียบร้อยแล้ว ไปเก็บข้อมูลในภาคสนาม

3) รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการสำรวจ

4) นำข้อมูลที่ได้รวบรวมไปวิเคราะห์

การจัดข้อมูล

1) นำข้อมูลที่ได้จากเอกสารทั้งปวง รวบรวมไว้แล้วจัดระบบตามขอบเขตเนื้อหา

2) ถอดความจากการสัมภาษณ์ที่บันทึกไว้ด้วยเครื่องบันทึกเสียง และสรุปสาระสำคัญ โดยแยกประเด็นต่างๆ ตามเนื้อหา

3) นำข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึก มาสรุปสาระสำคัญอีกทีหนึ่งตามขอบเขตด้านเนื้อหา

4) ตรวจสอบความบริบูรณ์ของรูปภาพ และจำแนกตามขอบเขตด้านเนื้อหา

5) นำข้อมูลที่ตรวจสอบและจัดหมวดหมู่แล้วมาศึกษาวิเคราะห์ โดยจัดประเด็นตามขอบเขตเนื้อหา

การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลเพื่อหาความน่าเชื่อถือของข้อมูล ตรวจสอบคุณภาพแห่งข้อมูลรวมทั้งผลสรุปของการวิเคราะห์ข้อมูล ทำได้โดยวิธีดำเนินการดังต่อไปนี้

1) การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) ก็คือการรวบรวมเก็บข้อมูลจากแหล่งเก่าเพื่อจัดหาข้อมูลที่เป็นเรื่องเดียวกัน โดยใช้วิธีการสังเกตควบคู่กับการซักถาม และพิจารณาข้อมูลเพิ่มเติมจากเอกสาร

2) การตรวจสอบข้อมูลสามเส้า (Data Triangulation) ก็เป็นการพิสูจน์ข้อมูลที่ผู้วิจัยรวบรวมว่าถูกต้องโดยปรกติการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจำต้องตรวจสอบที่มาของข้อมูลคือ เวลา สถานที่ และบุคคล

- ตรวจสอบทางด้านเวลานั้นหมายถึง ว่าพิจารณามติเวลาว่าข้อมูลเป็นเวลาเดียวกันหรือไม่

- ตรวจสอบสถานที่นั้นหมายถึง การตรวจสอบว่าตัวแปรในสถานที่เดียวกันหรือไม่ ถ้ามาจากสถานที่เดียวกันก็มีผลเหมือนกัน

- ตรวจสอบบุคคลนั้นหมายถึง พิจารณาผู้ให้ข้อมูล ถ้าผู้ให้ข้อมูลเปลี่ยนไปข้อมูลอาจเปลี่ยนไปได้เช่นกัน

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจักใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) โดยนำข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากเอกสารมาวิเคราะห์ ส่วนข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก แบบมีโครงสร้างและแบบไม่มีโครงสร้าง โดยใช้วิธีวิเคราะห์ด้วยการจำแนกประเภทข้อมูล เปรียบเทียบข้อมูล และการสรุปแบบอุปนัย

วิธีวิเคราะห์ข้อมูล

1) ก่อนจะเริ่มวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยต้องตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องครบถ้วน มีมากเพียงพอเพื่อทำการวิเคราะห์สืบต่อไป

2) พิจารณาแหล่งที่มาของข้อมูล เช่นข้อมูลที่เป็นภาษาไทย และข้อมูลที่เป็นภาษาต่างประเทศ

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยเรื่อง พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จำนวน 6 ราย โดยมีผลการวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งสามารถแบ่งออกได้ 3 ขั้นตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 สถานภาพของกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่

1.1 กลุ่มตัวอย่าง 6 ราย

ตอนที่ 2 การวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 สํารวจพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453

2.2 ศึกษาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระพุทธรูป

2.3 การเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริกับพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ

2.4 ศึกษาผลของพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ

2.5 ศึกษาผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตอนที่ 3 ข้อสรุปที่เกี่ยวกับการค้นพบ

3.1 สํารวจพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453

3.2 ศึกษาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระพุทธรูป

3.3 การเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริกับพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ

3.4 ศึกษาผลของพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ

3.5 ศึกษาผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตอนที่ 1 สถานภาพของกลุ่มตัวอย่าง

ประกอบด้วย

1.1 กลุ่มตัวอย่างนักวิชาการหรือผู้รู้เกี่ยวกับพุทธศิลป์

1.1.1 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 2 มกราคม 2556

1) นายยุทธนาวรากร แสงอร่าม

เพศ ชาย

อายุ 31 ปี

บ้านเลขที่ 102/252 หมู่บ้านลดาภิเษก ถนนรัตนวิเศษ ตำบลไทรมา

อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี

สถานภาพสมรส โสด

การศึกษา ปริญญาโท คณะโบราณคดี วิชาประวัติศาสตร์ศิลป์

มหาวิทยาลัยศิลปากร

อาชีพ รับราชการ ตำแหน่ง ภัณฑารักษ์ปฏิบัติการ ประสบการณ์ 5 ปี

1.1.2 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 3 มกราคม 2556

2) นางสาวเด่นดาว ศิลปานนท์

เพศ หญิง

อายุ 46 ปี

บ้านเลขที่ 91/325 ถนนบางกรวย-ไทรน้อย ตำบลบางบัวทอง อำเภอ

บางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี

สถานภาพสมรส โสด

การศึกษา ปริญญาโท คณะโบราณคดี วิชาประวัติศาสตร์ศิลป์

มหาวิทยาลัยศิลปากร

อาชีพ ภัณฑารักษ์ ประสบการณ์ในการทำงาน 20 ปี

1.1.3 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 9 มกราคม 2556

3) หม่อมราชวงศ์ จักรรถ จิตรพงศ์

เพศ ชาย

อายุ 68 ปี

บ้านเลขที่ 1/62 ถนนพระราม 4 ตำบลคลองเตย จังหวัด

กรุงเทพมหานคร

สถานภาพสมรส สมรส

การศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ BA

Hon., MA., Dip in Architecture, Hon. Ph.D. Design.

อาชีพ ศาสตราจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์

1.1.4 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 9 มกราคม 2556

4) นายพรศิลป์ รัตนชูเดช

เพศ ชาย

อายุ 61 ปี

บ้านเลขที่ 112/7 ซอย 5 ถนนวิภาวดี อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

สถานภาพสมรส โสด

การศึกษาปริญญาเอก มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร

อาชีพ ข้าราชการ (เกษียณ) อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ มหา

จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

ประสบการณ์ในการทำงาน 30 ปี

1.1.5 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 10 มกราคม 2556

5) นายสินชัย กระบวนแสง

เพศ ชาย

อายุ 69 ปี

บ้านอยู่ที่ 1/7 ซอย 43 ถนนสุขุมวิท 5 ตำบลออเงิน อำเภอสายไหม

กรุงเทพมหานคร

สถานภาพสมรส สมรส

การศึกษาปริญญาโท โบราณคดี

อาชีพ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประสบการณ์ในการทำงาน 30 ปี

1.1.6 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 20 มกราคม 2556

6) นายศักดิ์ชัย สายสิงห์

เพศ ชาย

อายุ 52 ปี

ที่ทำงาน ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย
ศิลปากร ถนนหน้าพระลาน แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร
กรุงเทพมหานคร

สถานภาพสมรส สมรส

การศึกษา Ph.D Universite de Paris Sorbonne, France

อาชีพ อาจารย์ ตำแหน่ง รองศาสตราจารย์

ประสบการณ์ในการทำงาน 27 ปี

สรุป กลุ่มตัวอย่างเป็นเพศชาย 5 ราย หญิง 1 ราย อายุระหว่าง 31-68 ปี การศึกษา
ปริญญาโท 4 ราย ปริญญาเอก 2 ราย อาชีพ ภัณฑารักษ์ 2 คน ศาสตราจารย์ 1 คน รองศาสตราจารย์
1 คน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ 1 คน อาจารย์ 1 คน ประสบการณ์ในการทำงาน ตั้งแต่ 5 ปี สูงสุด 30 ปี

ตอนที่ 2 การวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 ตำราจพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้ สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453

จากการสัมภาษณ์พบว่า มีพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
โปรดฯ ให้สร้าง ดังนี้

1. นายพรศิลป์ รัตนชูเดช (2556, 9 มกราคม)

พระพุทธรูปประจำรัชกาล พระชัยนวลโลหะ พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร
พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา 58 องค์ ทั้งหมดประดิษฐานในพระสุลาลัยพิมาน
ในพระบรมมหาราชวัง พระพุทธรูปมณฑลรัตนโกสินทร์ วัดนิเวศธรรมประวัติ พระสัมพุทธพรรณี วัด
ราชาธิวาส พระพุทธชิวโรดม วัดบวรนิเวศวิหาร พระมหาพุทธพิมพ์ วัดไชโย อ่างทอง พระพุทธ
ชินราชจำลอง จัดเบญจมาศพิตรฯ กรุงเทพมหานคร

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสาร พบว่าพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453 มีดังนี้

1. พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล สร้าง พ.ศ. 2412 ปางประทับนั่งขัดสมาธิเพชรเหนือ
ฐานบัวคว่ำบัวหงาย พระหัตถ์ขวาวางคว่ำบนพระชานุ (เข้า) พระหัตถ์ซ้ายถือตาลปัตร (คล้าย ๆ
พัดยศพระราชกณะ) ประดับเพชรพลอย มีรั้วจีวรเหมือนจริง พระพักตร์กลม พระเนตรเหลือบต่ำ
พระนลาฏแคบ พระขนงโค้ง ระหว่างพระขนงทั้งสองมีพระอุณาโลม พระกรรณไม่ยาว พระเกศา

เป็นก้นหอยขนาดเล็ก ไม่มีพระเกตุมาลา มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ ขนาดหน้าตักกว้าง 16.20 เซนติเมตร สูงจากฐานถึงพระรัศมี 28 เซนติเมตร

อนึ่ง ภายในฐานพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล ยังมีพระกริ่งขนาดเล็กองค์หนึ่งประดิษฐานอยู่ ลักษณะพระกริ่งมีพระพักตร์ค่อนข้างกลม ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอย มีอุณาโลมและรัศมีเป็นรูปบัวตูม ประทับนั่งแบบวัชรसनะ แสดงภูมิสถาพรสมุทรา พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลา (ตัก) พระหัตถ์ขวากว้างบนพระชานุ (เข่า) ห่มจีวรเฉียงเปิดพระอังสา (ไหล่) ขวา

พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลสืบมาจากพระชัยหลังช้างแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างเพื่อเรียกขวัญกำลังใจในคราวทำพระราชสงคราม และยังนำพระชัยหลังช้างมาประดิษฐานระหว่างกรักริชาทัพ เช่น พิธีสาบาน เป็นต้น

ประวัติ

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างพระชัยวัฒน์รัชกาลของพระองค์ตามแบบอย่างพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ทรงพระราชปรารภว่า เนื่องจากพระองค์ทรงพระราชสมภพวันอังคาร การที่จะกระทำตามอย่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เป็นหน้าตักเพียง 3 นิ้ว น่าจะเล็กเกินไป พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ได้กราบบังคมทูลว่า ควรจะทำหน้าตัก 8 นิ้ว เท่ากำลังพระอังคาร ก็โปรด ดังนั้น พระชัยประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีขนาดใกล้เคียงกับพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระชัยประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุว่า ‘ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หล่อขึ้น ณ วัน 4-6 ๗ 9 ค่ำ (จึงดูหมายเหตุ 8 ใน ภาคผนวก ก) ปีมะเส็ง เอกศกศักราช 1231 (ตรงกับวันที่ 11-13 สิงหาคม พุทธศักราช 2412) โดยตั้งโรงพระราชพิธีหน้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระสงฆ์สวดพระพุทธรูป 25 รูป เวลาเช้ารับบิณฑบาต ตั้งเตียงมณฑล พระสงฆ์สวดท่องภาณทั้ง 3 วัน ครั้น ณ วันเสาร์ ขึ้น 7 ค่ำ เดือน 9 เวลาบ่ายแล้วกับ 28 นาที [วันอาทิตย์ที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2412 (ค.ศ. 1869)] เป็นศุภวารมหามงคล ทรงเททองหล่อพระพุทธรูปไชย โปรดให้ยิงพระแสงปืน 16 นัด พร้อมเวลาพระฤกษ์ ครั้นวันอาทิตย์ ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 9 เวลาเช้า เสด็จทรงปฏิบัติพระสงฆ์ 25 รูป ฉันท้สำเร็จแล้ว ให้เวียนพระเทียนสมโภช 5 รอบ’

ปัจจุบันเก็บรักษาในหอพระสุลาลัยพิมาน พระบรมมหาราชวัง (หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2535: 372)

2. พระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ปางห้าม ไม้แก่นจันทน์) เป็นพระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นิ้วพระหัตถ์ยาวเท่ากัน พระหัตถ์ซ้ายยกเสมอพระอุระ (อก) พระหัตถ์ขวาวางแนบพระวรกาย อุตราสงค์ (จีวร) ห่มเฉียงพระอังสา มีริ้วผ้าคล้ายธรรมชาติ ต่อจากอุตราสงค์คือ อันตราสก (สบง) ถึงครึ่งพระขงฆ์ (แข้ง) พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏแคบ พระขนงโค้ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโค้ง พระโอษฐ์เรียว ขนาดสูง 25.60 เซนติเมตร สูงรวมฐาน 34.60 เซนติเมตร วัสดุเป็นทองคำ

ประวัติ

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชสมภพวันอังคาร ซึ่งมีพระพุทธรูปประจำวันเป็นพระพุทธรูปปางไสยาสน์ แต่พระองค์ทรงมีพระราชดำริเห็นว่าพระไสยาสน์ไม่เข้ากับพระพุทธรูปปางอื่น ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างพระพุทธรูปปางห้าม พระแก่นจันทน์เป็นพระพุทธรูปประจำพระชนมวารเมื่อ พ.ศ. 2413”

ปัจจุบันพระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประดิษฐานบนชั้น 3 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาททองคำกลาง (หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2535: 379-381)

3. พระพุทธรูปองค์สร้าง พ.ศ. 2415 ปางขัดสมาธิราบบนกลีบบัวหงาย ซ้อนเหนือฐานย่อมุมสองชั้น พระหัตถ์ขวาวางประสานพระหัตถ์ซ้าย มีริ้วจีวรสมจริง พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระขนงโค้ง พระเนตรเหลือบต่ำ ไม่มีอุณาโลมระหว่างพระขนง พระนาสิกไม่โค้ง พระโอษฐ์แย้ม พระเกศาเป็นก้นหอยขนาดเล็ก ไม่มีพระเกตุมาลา มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ ขนาดหน้าตัก 153 เซนติเมตร ปัจจุบันพระองค์นี้เป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร (กรมศิลปากร, 2543: 272, 274)

ประวัติ

“พระพุทธรูปเนื้อทองคำที่สร้างจากเครื่องทรงของรัชกาลที่ 5 พระพุทธรูปองค์นี้มีรูปแบบเช่นเดียวกับแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 คือ การสร้างพระพุทธรูปกึ่งสมจริงที่มีการครองจีวรเป็นริ้วแบบธรรมชาติ ไม่มีอุษณิษะ พระพักตร์มีลักษณะค่อนข้างกลม ขมวดพระเกศาเล็ก รองรับด้วยเปลวรัศมีขนาดใหญ่ ครองจีวรห่มเฉียง สังฆาฏิเป็นแผ่นยาวขนาด

ใหญ่พาดจรดพระนาคี ทำปางสมาธิ นั่งขัดสมาธิราบอยู่บนฐานสิงห์ ที่มีลายกลีบบัวหงายอยู่ ด้านบน ทั้งหมดตั้งบนแท่นที่ยกสูงขึ้น” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 345)

4. พระพุทธรูปประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ประทับนั่งแบบ วัชรसनะแสดงชยานะมูทรา) ปีสร้างไม่ปรากฏ เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิเพชร พระหัตถ์ขวาซ้อน พระหัตถ์ซ้าย พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏค่อนข้างกลม พระขนง โกง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณสั้น ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยขนาดค่อนข้างใหญ่ ไม่มี พระเกตุมาลา มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟค่อนข้างใหญ่ พระอุตราสงค์ (จีวร) เฉียงเปิดพระอังสาขวา พาดสังฆาฏียวจรดพระนาคี ผ้าจีวรมีริ้วคล้ายผ้าจริงตามธรรมชาติ อันตราวาสก (สบง) มีริ้วคล้าย กับจีวร มีพระมหามงกุฎปรากฏอยู่บนผ้าทิพย์ พระพุทธรูปประทับนั่งเหนือบัวคว่ำบัวหงาย ปีสร้างไม่ปรากฏ ขนาดหน้าตัก 7.50 เซนติเมตร ความสูงเฉพาะองค์พระ 11.20 เซนติเมตร ที่ฐานมี ตัวอักษรจารึกปีครองราชย์แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประวัติ

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างพระปางสมาธิเพชรประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถวายฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถ สยามรัชกาลที่ 38 บรมราชาภิเษก เถลิงถวัลยราชสมบัติในกรุงเทพมหานคร เมื่อจุลศักราช 1213 ปีกุน ตีศก (พุทธศักราช 2393) เสด็จดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติ 17 ปี กับ 5 เดือน สวรรคตเมื่อจุลศักราช 1230 ปีมะโรง สัมฤทธิศก (พุทธศักราช 2411)”

ปัจจุบันพระพุทธรูปประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประดิษฐาน ในหอราชพงศานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมมหาราชวัง (หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2535: 382-5)

5. พระพุทธรูปมณฑลรัตนโมกษาส สร้างเมื่อวันที่ 29 พ.ย. 2420 เป็นพระปางสมาธิ นั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ขวาซ้อนพระหัตถ์ซ้ายเหนือพระเพลา พระอุตราสงค์ (จีวร) เฉียงเปิดพระอังสาขวา พาดสังฆาฏียวจรดพระนาคี สังฆาฏีก่อนข้างใหญ่ ผ้าจีวรมีริ้วคล้ายผ้าจริงตามธรรมชาติ อันตราวาสก (สบง) ต่อจากจีวร มีริ้วคล้ายกับจีวร พระพักตร์ทรงรูปไข่ พระขนง โกง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระกรรณยาว ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยขนาดกลาง ไม่มี พระเกตุมาลา มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ พระพุทธรูปประทับเหนือฐานบัวกลีบบัวหงาย ขนาดหน้าตัก 57 เซนติเมตร สูง 91 เซนติเมตร วัสดุ โลหะกะไหล่ทอง (วรนนทน ษ์ชวาลทิพากร, 2000: 62-3)

ประวัติ

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ออกแบบปั้นหุ่นและหล่อขึ้นใน พ.ศ. 2420 ถือเป็นผลงานชิ้นเอกของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ภายหลังการหล่อแล้ว รัชกาลที่ 5 ทรงพอพระราชหฤทัยมาก ถวายพระนามว่า พระพุทธรูปมณฑลธรรมโมภาส โดยรูปแบบแล้วคงเป็นแนวคิดเดียวกับพระพุทธรูปในพระราชนิคมของรัชกาลที่ 4 คือ การทำพระพุทธรูปกึ่งสมจริงที่มีริ้วจีวรและสังฆาฏิเป็นแผ่นใหญ่แบบธรรมชาติ ที่สำคัญคือ ไม่มีอุษณิษะ เป็นพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชรแบบเดียวกับกลุ่มพระนรินทร์ราย (กลุ่มพระสัมพุทธพรรณีเป็นแบบขัดสมาธิราบ) รวมทั้งเพื่อให้สอดคล้องกับพระอุโบสถที่ออกแบบอย่างศิลปะตะวันตกแบบโกธิก” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 345, 347-8)

ปัจจุบันประดิษฐานในพระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ หน้าพระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

6. พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ขวาตั้งจีบ คล้าย ๆ อภัยมูทรา พระหัตถ์ซ้ายจีบหงาย พระอุตราสงค์ (จีวร) เฉียงเปิดพระอังสาขวา พาดสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี ผ้าจีวรมีริ้ว คล้ายผ้าจริงตามธรรมชาติ พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏค่อนข้างกลม พระขนงโค้ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณสั้น ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยขนาดค่อนข้างใหญ่ ไม่มีพระเกตุมาลา มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ พระพุทธรูปนั่งเหนือกลีบบัวคว่ำกลีบบัวหงาย ขนาดหน้าตัก 7.10 เซนติเมตร สูง 11.80 เซนติเมตร วัสดุ โลหะเงินผสมทองแดง

ประวัติ

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาในปางขอฝน ตามความที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือนว่า ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระพุทธรูปที่เหลือจาก ทรงพระราชอุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนมีอยู่สองปาง คือพระลงหนาว และพระคันธารราษฎร์ จึงได้ทรงเลือกพระคันธารราษฎร์เป็นพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษานี้มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 58 องค์ จำแนกออกเป็นสองประเภท คือ ประเภทแรก ไม่มีฉัตรทองกางกั้น จำนวน 15 องค์ เท่าพระชนมพรรษาเมื่อยังมิได้ขึ้นเสวยราชย์ ประเภทหลัง มีฉัตรลลิตองปักกั้น จำนวน 43 องค์ เท่าพระชนมพรรษาตั้งแต่เสวยราชสมบัติจนถึงเสด็จสวรรคต”

ปัจจุบันประดิษฐานในหอพระสุลาลัยพิมาน พระบรมมหาราชวัง (หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2535: 376-8)

7. พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เป็นพระพุทธรูปปางรำพึง คือยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างไขว้เหนือพระอุระ (อก) พระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้าย พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏค่อนข้างกลม พระขนงโก่ง มีอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโค้ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณสั้น พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระศกแต่ไม่ละเอียดเท่าพระพุทธรูปที่สร้างครั้งก่อน มีพระเกตุมาลาและเปลวเพลิง พระพุทธรูปห่มอุตราสงค์ (จีวร) คลุมอังสาทั้งสอง จีวรมีริ้วผ้าสมจริง (คือสมจริงมากกว่าพระพุทธรูปรุ่นก่อน) มีลูกบวบพาดพระอังสาซ้าย จีวรยาวจนปิดครึ่งพระขงฆ์ (แข้ง) มองไม่เห็นอันตรายสก (สบง) พระพุทธรูปประทับยืนบนดอกบัว กลีบบัวซ้อนสองชั้น ขนาดความสูงขององค์พระ 21.35 เซนติเมตร สูงรวมฐาน 29 เซนติเมตร วัสดุ สัมฤทธิ์กะไหล่ทอง

ปัจจุบันประดิษฐานบนชั้น 3 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์กลาง พระบรมมหาราชวัง (หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2535: 386-7)

8. พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี สร้างเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2424 เป็นพระพุทธรูปยืนปางอุ้มบาตร พระหัตถ์ซ้ายรองรับบาตรหยกสีเขียว พระหัตถ์ขวาแตะขอบบาตร นิ้วพระหัตถ์ยาวเท่ากัน พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏค่อนข้างกลม พระขนงโก่ง ไม่มีอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโค้ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณสั้น พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระศกค่อนข้างใหญ่ มีพระเกตุมาลาขนาดเล็ก มีรัศมีเป็นเปลวไฟ พระพุทธรูปห่มอุตราสงค์ (จีวร) คลุมอังสาทั้งสอง ไม่มีลูกบวบปรากฏ ต่อจากอุตราสงค์มีอันตรายสก (สบง) ปิดครึ่งแข้ง พระพุทธรูปประทับยืนบนฐานกมลาสน์ (บัว) มีกลีบบัววางเหนือฐานแข่งสิงห์แปดเหลี่ยมซึ่งซ้อนเหนือฐานเจียงแปดเหลี่ยม ขนาดความสูงขององค์พระ 21.20 เซนติเมตร สูงรวมฐาน 30 เซนติเมตร วัสดุ สัมฤทธิ์กะไหล่ทอง

ประวัติ

“พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวีพระพันวัสสา อัยิกาเจ้านี้ สร้างขึ้นเมื่อวันจันทร์ ขึ้น 5 ค่ำ เดือน 6 ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช 1243 ซึ่งตรงกับพุทธศักราช 2424 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2535: 390)

ปัจจุบันประดิษฐานบนชั้น 3 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์กลาง พระบรมมหาราชวัง (หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2535: 388-390)

9. พระสัมพุทธพรรณโณพาศ ปรมินทรมหาราชนมัสมาย เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิเพชร พระหัตถ์ขวาซ้อนพระหัตถ์ซ้ายเหนือพระเพลา พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏค่อนข้างแคบ พระขนงโก่ง มีอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรมค่อนข้างสั้น พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระศกขนาดเล็ก ไม่มีพระเกตุมาลา มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ พระพุทธรูปห่มอุตราสงค์ (จีวร) เฉวียงพระอังสาขวา พาดสังฆาฏิขนาดใหญ่ยาวจรดพระนาภี พระพุทธรูปประทับนั่งบนกมลาสน์ (บัว) มีกลีบบัวคว่ำกลีบบัวหงายบนฐานแข่งสิงห์ ซึ่งวางซ้อนเหนือฐานเชิงแปดเหลี่ยม ขนาดหน้าตักกว้าง 50 เซนติเมตร องค์พระ (ไม่รวมฐาน) สูง 58 เซนติเมตร วัสดุ สัมฤทธิ์

ประวัติ

“เชื่อกันว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างพระสัมพุทธพรรณโณพาศ ปรมินทรมหาราชนมัสมาย ขึ้น แต่ไม่ปรากฏรายละเอียดในการสร้างพระพุทธรูปองค์นี้แต่อย่างใด” (หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2535: 392)

ปัจจุบันประดิษฐานบนชั้น 3 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์กลาง พระบรมมหาราชวัง (หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2535: 391-2)

10. พระประธานในพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร หน้าตักกว้าง 1.12 เมตร สูงตั้งแต่ที่นั้งถึงพระจุฬา 1.46 เมตร หล่อด้วยสัมฤทธิ์ พระหัตถ์ขวาวางประสานพระหัตถ์ซ้าย มีรั้วจีวรสมจริง (คล้ายสมัยรัชกาลที่ 4) สังฆาฏีก่อนข้างใหญ่ พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ ไม่มีอุณาโลม พระเกศาขมวดเป็นก้นหอย มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ (<http://jayanti2600.wordpress.com/2013/09/01/พระพุทธรูปประธาน-วัด/00000-2/#main>)

ประวัติ

“ปรากฏในหมายรับสั่งว่า เพิ่งได้โปรดให้หล่อรูปพระสาวก 2 องค์ เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2427 รุ่งขึ้นปีระกา พ.ศ. 2428 เสด็จพระราชดำเนินไปทรงหล่อ พระประธานที่โรงหล่อสังกะสี ณ วันจันทร์ที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2428” (วัดเทพศิรินทราวาส, 2542: 26)

11. พระพุทธทวารวดี สร้างเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2428 พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องปางห้ามสมุทร พระพักตร์เป็นวงรี พระนลาฏค่อนข้างแคบ พระขนงโก่ง ไม่มีอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรมค่อนข้างสั้น มองไม่เห็นพระเกศา

เนื่องจากทรงพระมงกุฎ นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน ทองกรเกือบเต็ม เครื่องทรงมีกรองคอ ทับทรวง สี่งวาลเป็นเส้นคู่เฉียงพระอังสาทั้งสองข้างประดับ ปั้นเหน่ง ชายแขนขนาดใหญ่เป็นลายกนก ซ้อนกันสามชั้นประดับ ทรงฉลองพระบาทเชิงงอน พระพุทธรูปประทับนั่งบนกมลาสน์ (บัว) มี กติลียบัวหงายบนฐานแข่งสิงห์สามชั้น แต่ละชั้นมีเทวดาและนรสีห์เรียงราย ขนาดสูงจากฐานสุด ยอด พระมงกุฎ 3.06 เมตร มีฉัตรทองลายฉลุ 7 ชั้นกางกั้นถวายเป็น

ประวัติ ตามความที่ปรากฏในป้ายจารึกปรากฏว่า

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระอนุสรณ์คำนึงถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระองค์ได้ทรงประดิษฐานธรรมยุติกนิกายขึ้น ให้ปฏิบัติถูกต้องตามธรรมวินัย บำรุงพระพุทธศาสนารุ่งเรือง ขึ้นกว่าแต่ก่อน พระองค์ได้เสด็จสถิตครอง วัดบวรนิเวศวิหารนี้ตั้งแต่วันพุธ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 5 ปีกุน ยังเป็นโทศก จุลศักราช 1212 ได้ 14 ปี 2 เดือน 8 วัน เปนกำหนด จึงได้ลาผนวช ออกดำรงสิริราชสมบัติ ในเวลาเมื่อพระองค์ทรงผนวชอยู่นั้น ได้ทรงสั่งสอนธรรมวินัยให้พุทธบริษัทศึกษาปฏิบัติเป็นประโยชน์เป็นอันมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระพุทธปฏิมากร ห้ามสมุททรงเครื่องอย่างบรมจักรพรรดิราชาธิราชขึ้นองค์หนึ่ง ถวายพระนามว่า พระพุทธชิวโรดม เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นวันศุกร์ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ปีระกา สัปตศก จุลศักราช 1247 [วันศุกร์ ที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1885)] จึงโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ในพระวิหารเก๋ง วัดบวรนิเวศวิหารนี้ เพื่อเป็นที่ระลึกสืบไปสืบกาลนาน ๆ ”

ประดิษฐานในวิหารเก๋ง วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร (โครงการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหารในพระบรมราชูปถัมภ์, 2455: 102-3)

12. พระพุทธปัญญาอัคคะ สร้างเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2428 พระพุทธรูปฉลองพระองค์ พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร พระพุทธรูปห่มอุตราสงค์ (จีวร) คลุมพระอังสาทั้งสอง จีวรมีริ้วผ้าเหมือนจริง ต่อจากอุตราสงค์มีอันตราวาสก (สบง) ปิดครึ่งแข้ง พระพักตร์เป็นวงรี พระนลาฏค่อนข้างแคบ พระขนงโก่ง ไม่มีอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณค่อนข้างสั้น พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระศกขนาดเล็ก ไม่มีพระเกตุมาลา มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ พระพุทธรูปประทับนั่งบนกมลาสน์ (บัว) มีกติลียบัวหงายบนฐานแข่งสิงห์สองชั้น แต่ละชั้นมีเทพนมเรียงราย ขนาดสูงจากฐานสุดยอดพระรัศมี 2.68 เมตร มีฉัตรทองลายฉลุ 5 ชั้นกางกั้นถวายเป็น

ประวัติ ตามความที่ปรากฏในป้ายจารึกปรากฏว่า

“พระพุทธศาสนาแล้ว 2428 พรรษา พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ได้ทรงผนวชประพฤติพรหมจรรย์ ครองวัดบวรนิเวศวิหารมาตั้งแต่วันศุกร์ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 5 ปีกุน ยังเป็นโทศก จุลศักราช 1212 สืบต่อเป็น ที่สองรองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเสด็จลาผนวชออกดำรงสิริราชสมบัตินั้น มาจนบัดนี้ ได้ทรงสั่งสอนธรรมวินัยให้พุทธบริษัทศึกษาปฏิบัติเป็นประโยชน์เป็นอันมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระพุทธปฏิมากร ห้ามสมุทครองผ้าคลุมขึ้นองค์หนึ่ง ถวายพระนามว่า พระพุทธปัญญาอัคคะ เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ครั้น ณ วันศุกร์ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ปีระกา สัปตศก จุลศักราช 1247 จึงโปรดเกล้าฯ ให้เชิญมาประดิษฐานไว้ในพระวิหารแก่ง วัดบวรนิเวศวิหารนี้ เพื่อเป็นที่รูกสืบไปสิ้นกาลนาน ฯ”

ปัจจุบันประดิษฐานในวิหารแก่ง วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร (โครงการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหารในพระบรมราชูปถัมภ์, 2455: 103-4)

13. พระชัณวโลหะ

“เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งแบบวัชรานะแสดงภูมิสถาพรสมุทรา ทรงถือตาลปัตรในพระหัตถ์ซ้ายเหนือพระเพล และทรงคว่ำพระหัตถ์ขวาเหนือพระขาน พระพุทธรูปมีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏค่อนข้างแคบ พระขนงโค้ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรณสัน พระเศียรประดับด้วยขมวดพระเกศาเป็นก้นหอย มีพระรัศมีเป็นรูปเปลวไฟเหนือพระเศียร พระพุทธรูปครองพระอุตราสงค์จีบเป็นริ้วเหมือนริ้วผ้าตามธรรมชาติห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา มีสังฆาฏิขนาดใหญ่พาดบนพระอังสาซ้าย ยาวจรดพระนาภี อันตราสก ที่ทรงจีบเป็นริ้วเหมือนริ้วของอุตราสงค์ที่ทรงครองอยู่ ตาลปัตรที่ทรงถือมีลักษณะเรียวยาวแหลมคล้ายรูปใบโพจำหลักลาย และประดับด้วยอัญมณี”

หน้าตักกว้าง 4.50 เซนติเมตร สูงเฉพาะองค์พระ 8 เซนติเมตร สูงจากฐานถึงพระรัศมี 13.50 เซนติเมตร สร้างด้วยวัสดุนวโลหะ ตาลปัตรทำด้วยทองคำประดับอัญมณี พระพุทธรูปประทับเหนือปัทมาสน์ ประทับด้วยกليبบัวคว่ำและกليبบัวหงาย มีเกสรบัวประดับทั้งเบื้องบนและตอนล่าง ฐานปัทมาสน์วางซ้อนอยู่เหนือฐานเชิงแปดเหลี่ยมมีจารึกประกอบ

ประวัติ

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างพระชัณวโลหะขึ้นใหม่ ตามแบบพระชัณวโลหะที่

สร้างขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระชัชวาลโหลหองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หล่อขึ้น ณ วัดนิเวศธรรมประวัติ พร้อมด้วยพระชัชวาลโหลหองค์เล็กอีก 26 องค์ เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2436 ในจดหมายเหตุกล่าวว่า ‘วันที่ 23 เวลาเช้า 3 โมงครึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปวัดนิเวศธรรมประวัติ ประทับในพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนนมัสการ ทรงศีล แล้วเสด็จประทับในโรงหล่อหน้าพระอุโบสถ ทรงเททองหล่อพระไชยเนาวโหลหองค์ใหญ่ 1 พระไชยเนาวโหลหองค์เล็ก 1 พระชัชวาลโหลหองค์เล็กหล่อด้วย 25 องค์ พระพุทธรูปประจำ พระชนมพรรษาปีนี้องค์ 1’

พระชัชวาลโหลหองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำติดพระองค์ไปยังสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในและนอกประเทศ นอกจากนี้ยังทรงสร้างพระชัชวาลโหลหองค์เพื่อพระราชทานพระราชโอรสและพระราชธิดาเมื่อเสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ ดังเช่นได้พระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งได้มีการฉลอง ณ วัดสราญรมย์ เมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2446 พระชัชวาลโหลหองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำติดพระองค์ไปในโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินไปยังสถานที่ต่าง ๆ เช่นกัน” (หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2535: 374-5)

ปัจจุบันนี้ประดิษฐานในหอพระสุลาลัยพิมาน ในหมู่พระมหามณเฑียรพระบรมมหาราชวัง มีการอัญเชิญพระชัชวาลโหลหองค์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชพิธีสำคัญ คู่กับพระชัชวาลโหลหองค์ประจำรัชกาล (หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2535: 373-5)

14. พระพุทธรูปของ แกรนด์ คิวแห่งเอสจาลอง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2440 (iahTilab_yzarC, 2555) เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ นั่งสมาธิเพชร พระหัตถ์ซ้ายและพระหัตถ์ขวาวางบนพระเพลา แสดงปางสมาธิแบบจีนแลญี่ปุ่น ไม่ครองอุตราสงค์ (จีวร) และอันตรวาสก (สบง) ทรงเวฐนะ (ผ้าโพก) พันพระเศียร มีพระอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระพักตร์แลพระวรกายเหมือนจริงทุกส่วน (พิริยะ ไกรฤกษ์, <http://www.laksanathai.com/book1/p119.aspx>, เข้าถึงวันที่ 20 พ.ย. 2556) เนื้อสัมฤทธิ์ สูง 41 เซนติเมตร สร้างโดย กุส. บราดชเท็ดเทอร์

ประวัติ

“เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จยุโรปครั้งแรก ใน พ.ศ. 2440 ก็เสด็จยังเมืองดาร์มสตัด (Darmstadt) ประเทศเยอรมนี เพื่อเฝ้าพระเจ้าอิมเพรอกองรัฐเซีย พระเจ้าอิมเพรอกองรัฐเซียและแกรนด์ ดยุกแห่งเฮส ต้อนรับและนำเสด็จมายังปราสาท ชลือส วูฟกาเดิน (Schloss Wolfsgarten) วังในแกรนด์ ดยุกแห่งเฮส” (ศรีสทเทพ, 2553: 658)

แกรนด์ ดยุก นำเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรชมพระพุทธรูปศิลาที่ แกรนด์ ดยุก ทรงสร้าง และประดิษฐานในสวนแห่งปราสาท ชลือส วูฟกาเดิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโสมนัสปีติยินดีที่ได้ทรงทอดพระเนตรพระพุทธรูปที่มีลักษณะเป็นมนุษย์ จึง โปรดฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร เป็นธุระในการจ้างช่างเพื่อถ่ายแบบและย่อส่วน (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 126) ปัจจุบันประดิษฐาน ณ พระที่นั่งกรัณยสภา พระบรมมหาราชวัง

15. พระพุทธรุนรีห์จำลอง สร้างเมื่อวันที่ 11 พ.ศ. 2443 เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับนั่งสมาธิเพชร พระอุตราสงค์ (จีวร) เฉียงเปิดพระอังสาขวา สันมาภูษานาคเล็กพาดยาวราวนมซ้าย พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏแคบ พระขนงโค้ง ไม่มีอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโค้ง พระโอษฐ์สมบุรณ์ พระกรรณยาว พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระศกขนาดค่อนข้างใหญ่ มีพระเกตุมาลา มีดอกบัวตูมแทนพระรัศมีเปลวไฟ ขนาดหน้าตักศอกเศษ ประดิษฐานในพระวิหารสมเด็จพระ (ส.ศ.) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร (วัดเบญจมบพิตร, 2552: 36-7)

ประวัติ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริสร้างวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามนั้น ก็โปรดฯ ให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นธุระสรรหาพระพุทธรูปที่ถูกระราชประสงค์ ในเรื่องพระพุทธรูปประหลาด พระนิพนธ์ใน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบันทึกว่า “เวลา [พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว] ทรงรถไปที่สถานีรถไฟหัวลำโพง เสด็จแวะที่บ้านข้าพเจ้า ทรงพระดำเนินไปทอดพระเนตรพระพุทธรูปที่ห้องพระโรง พทอดพระเนตรเห็น [พระนรีห์] ก็โปรด ออกพระโอษฐ์ว่า “พระองค์นี้งามแปลกจริง ๆ” ครั้นเสด็จกลับแล้ว ข้าพเจ้าได้จัดยานมาศกับขบวนแห่ มีเครื่องสูงกลองชนะไปรับพระองค์นั้นเข้าไปยังพระบรมมหาราชวัง แล้วทรงขนานพระนามถวายว่า “พระพุทธรุนรีห์” ก็เป็นพระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่งแต่นั้นมา เมื่อสร้างพระอุโบสถชั่วคราวที่วัดเบญจมบพิตรแล้ว โปรดให้เชิญพระพุทธรุนรีห์แห่ขบวนใหญ่ไปตั้งเป็นพระประธานอยู่จน

สร้างพระอุโบสถใหญ่แล้ว แต่พระประธานสำหรับพระอุโบสถใหญ่นั้น ให้เที่ยวตรวจพระ
โบราณตามหัวเมืองจนกระทั่งเมืองเชียงแสน ก็ไม่มีพระพุทธรูปงามถึงสมควรจะเชิญลงมา
จึงโปรดให้หล่อจำลอง พระพุทธรชินราชเมืองพิษณุโลกมาเป็นพระประธาน และโปรดให้
หล่อจำลองพระพุทธรสิห์ตั้งไว้เป็นประธาน ที่พระวิหารสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่น
หนึ่ง ส่วนองค์พระนรสีห์นั้น โปรดให้เชิญเข้าไปประดิษฐานไว้ในพระที่นั่งอัมพรสถาน ยัง
สถิตอยู่ในพระราชมณเฑียรจนถึงบัดนี้ มีคนชอบพูดกันว่าพระพุทธรสิห์นี้เป็นพระมีอภินิหาร
ให้เกิดสวัสดิมงคล อ้างว่าตัวข้าพเจ้าผู้เชิญลงมา ไม่ช้าก็ได้เลื่อนยศจากกรมหมื่น ขึ้นเป็นกรม
หลวง พระพุทธรจารย์ (มา) เมื่อยังเป็นพระมณฑลพิพูนี ผู้อำนวยการปฏิสังขรณ์ เป็นพระราชา
คณะสามัญ ก็ได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ ชั้นเทพ แม้พระภิกษุเปี่ยม ช่าง
หล่อ ผู้แต่งพระพุทธรสิห์ ต่อมาไม่ช้าก็ได้มีสมณศักดิ์เป็นที่พระครูมงคลวิจิตร เขาว่ากัน
ดังนี้” (พระพุทธรูปประหลาด [http://jayanti2600.wordpress.com/2012/06/03/พระพุทธร
สิห์/](http://jayanti2600.wordpress.com/2012/06/03/พระพุทธร
สิห์/))

16. พระพุทธรชินราชจำลอง สร้างเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2444 เป็นพระพุทธรูปปาง
มารวิชัย นั่งสมาธิราบ พระอุตราสงค์ (จีวร) เฉียงเปิดพระอังสาขวา ไม่มีริ้วจีวร สันนิษฐานขนาดเล็ก
พาดยาวถึงพระนาภี พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏแคบ พระขนง โกง มีอุณาโลมระหว่าง
พระขนงทั้งสอง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโค้ง พระโอษฐ์สมบุรณ์ พระกรณยาว พระเศียร
ประดับด้วยเม็ดพระศกขนาดค่อนข้างใหญ่ มีพระเกตุมาลาขนาดเล็ก มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ
ประทับนั่งบนกมลาสน์กลีบบัวหงายกลีบบัวคว่ำ ขนาดหน้าตัก 5 ศอก 5 นิ้ว มีเศษ ประดิษฐานใน
พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร (วัดเบญจมบพิตร, 2552: 23)

ประวัติ

ในพระราชปรารภพระพุทธรชินราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
อธิบายว่า

“ด้วยเรื่องราวอันกล่าวมาแล้วทั้งปวงนี้ แลด้วยได้ตามเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นพระพุทธรลักษณะแห่งพระพุทธรชินราชว่างามหาพระพุทธรูปองค์
ใดเปรียบมิได้ ครั้นเมื่อสร้างวัดเบญจมบพิตรขึ้น ได้พยายามหาพระพุทธรูปซึ่งจะเป็นพระ
ประธาน ทั้งในกรุงและหัวเมือง ตลอดจนจนกระทั่งถึงเมืองเชียงใหม่ เชียงแสน เชียงราย เมือง
นครลำพูน เมืองนครลำปาง เมืองน่าน พระที่ควรจะเชิญลงมาได้ก็เชิญลงมาโดยมาก ที่เชิญ
ลงมาไม่ได้ก็ให้ถ้ายรูปมาดู มีพระเจ้า 5 คือ พระเจ้า 9 คือ พระเจ้าล้านทองแผ่นดิน ก็ไม่เป็นที่
พอใจ จึงคิดเห็นว่าจะหาพระพุทธรูปองค์ใดให้งามเสมอพระพุทธรชินราชไม่มีแล้ว ครั้นจะ

เชิญ พระพุทธชินราชลงมา ก็เห็นว่าเป็นหลักเป็นศิริของเมืองพิษณุโลก ประดิษฐานอยู่ในเมืองนั้นตั้งแต่สร้างเมืองมาถึง 900 ปีเศษแล้ว และพระพุทธชินสีห์ซึ่งเชิญมาแต่ก่อนก็ไม่เป็นที่ชอบใจของชาวเมืองพิษณุโลกเป็นอันมาก ยังมีคำเล่ากันจนทุกวันนี้ว่า เมื่อเชิญออกจากพระวิหารนั้น ราษฎรพากันมีความเศร้าโศกร้องไห้เป็นอันมาก เจียบเหงาส่งดังไปทั้งเมืองเหมือนศพลงเรือ แลแต่ขึ้นมาฝนก็แล้งไปถึง 3 ปี ชาวเมืองพิษณุโลกได้ความยากยับไปเป็นอันมาก ตั้งแต่พระพุทธชินสีห์ลงมาถึง กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ก็ทรงพระประชวรพระโรคมาน้ำได้ปีเศษก็เสด็จสวรรคต ราษฎรพากันกล่าวว่า เพราะเหตุที่ท่านไปเชิญพระพุทธชินสีห์อันเป็นศิริของเมืองพิษณุโลกลงมานั้น เห็นว่าการที่ถือต่าง ๆ เช่นนี้ไม่ควรถือก็ตาม แต่ไม่ควรจะทำการกุศล ให้เป็นที่เดือดร้อนรำคาญ ไม่เป็นที่พอใจของคนเป็นอันมาก จึงได้ปรารถนาที่จะคิดหล่อขึ้นใหม่ให้เหมือน พระพุทธชินราช เพราะมีตัวอย่างอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ถ่ายพระพุทธชินสีห์หล่อเป็นพระพุทธชินสีห์น้อย ตั้งไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามองค์ 1 มีลักษณะลม้ายคล้ายคลึงมาก จำได้ถนัด ครั้งเมื่อเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไป เมืองเหนือครั้งนั้น ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้ถ่ายพระพุทธชินราช แลกกลับลงมาถ่ายพระศรีศาสดาหล่อเป็นพระน้อยขึ้นไว้อีกทั้ง 2 องค์ แต่พระน้อย 2 องค์นี้ห่างเหินจากองค์เดิมมาก [...]

ครั้งศุภมงคลฤกษ์ วันที่ 20 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 120 ตรงกับวันอาทิตย์ ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 11 ปีฉลู ตรีศก จุลศักราช 1263 เวลาเข้าข้าย่างแล้ว 38 นาที 44 วินาที พระอาทิตย์สถิตย์ราศีศูล พระอังคารสถิตย์ราศีพิจิก พระพุธสถิตย์ราศีศูล พระเสาร์สถิตย์ราศีธนู พระพฤหัสบดีสถิตย์ราศีธนู พระราหูสถิตย์ราศีศูล พระศุกร์สถิตย์ราศีพิจิก พระเกตุสถิตย์ราศีมังกรมฤตยูสถิตย์ราศีพิจิก พระจันทร์สถิตย์ราศีมังกรเสวยฤกษ์อุตราสาธ พระลักขณาสถิตย์ราศีศูล เกาะนวางค์พฤหัสบดี ตรียางค์ศุกร ได้เททองลงในพิมพ์ และในระหว่างพระราชพิธีนั้น มีพระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการราษฎรเป็นอันมาก ได้นำทองเงินนากแลเครื่องรูปพรรณมาบรรจุในเบ้า เพื่อจะให้หล่อพระพุทธรูปเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นจึงมิได้หล่อแล้วเสร็จได้ในวันเดียว ท่อนพระเพลลาได้หล่อต่อไปใน วันข้างนำ จำนวนทองที่ได้เทในพิมพ์นั้น ดังนี้ พระเศียรทอง 28 เบ้าหนัก 1120 ชั่ง พระรัศมีทอง เบ้าครึ่ง หนัก 60 ชั่ง พระองค์ทอง 25 เบ้า หนัก 1000 ชั่ง พระหัตถขวาทองเบ้า 1 พระหัตถซ้ายทองเบ้า 1 หนักรวม 80 ชั่ง พระกรขวาทอง 6 เบ้า 240 ชั่ง พระเพลลาทอง 36 เบ้า หนัก 1440 ชั่ง รวมทอง 98 เบ้าครึ่ง หนัก 3940 ชั่ง

ครั้น ณ วันที่ 27 ตุลาคม กลับลงมาถึงเมืองพระพิศณุโลก ได้เห็นพระพุทธรูปชินราช เชิญลงบรรจุในเรือเสร็จแล้ว ดวงพระพักตร์มีเค้าเหมือนพระพุทธรูปชินราช แต่สังเกตว่าใหญ่กว่าองค์เดิมเป็นอันมาก ทั้งนี้ก็ไปด้วยแลดูที่ต่ำ

ที่ซึ่งหล่อพระใหม่นั้น ได้ให้ก่อซุกชิปลูกต้นมหาโพธิ์ไว้เป็นสำคัญ เหมือนอย่างพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกทรงปลูกโพธิ์สามเส้านั้น แลได้ให้หุ้บนปั้นพระพุทธรูปขนาดพระเหลืออีกองค์หนึ่ง เพื่อจะได้เก็บทองชนวนที่เหลือจากหล่อพระ หล่อขึ้นสำเร็จแล้วจะได้เชิญไปประดิษฐานไว้ที่ ยอดเขาจำศีล อันเป็นที่ตั้งที่ว่าการเมืองลับแล เพื่อให้เป็นที่นมัสการของประชุมนั้นที่ไปเที่ยว เมืองลับแลสืบไป

ในการซึ่งจะตกแต่งพระพุทธรูปซึ่งหล่อใหม่นั้น คุณเป็นการมากมายนัก ไม่แลเห็นว่าจะแต่งแล้วได้ภายใน 6 เดือน การซึ่งกำหนดไว้ว่าจะเป็นที่เคลื่อนคลาสดมดทั้งสิ้น พระยาชลยุทธโยธินทร์ [Andrea du Plésis de Richelieu, 2395-2436] จึงได้แนะนำว่าขอให้ไปแต่งที่โรงหล่อ กรมทหารเรืออันมีเครื่องมือพร้อมจะทำได้เร็วขึ้น แลที่นั่นก็เป็นอุดมสถาน เพราะเป็นบ้านหลวงเดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ และรับอาษาว่าจะแต่งทั้งกลางวันกลางคืนให้แล้วเสร็จทันจงได้ เมื่อได้รับคำแนะนำรับรองดังนี้ มีความยินดีเชื่อว่าจะสำเร็จ จึงได้เลิกการซึ่งจะให้เรือพระแวงตามระยะเมืองให้สมโภช ดังเช่นข้าราชการและราษฎรมีความประสงค์นั้นเสีย ให้เรือกลไฟลากตรงลงมายังกรุงเทพฯ หยุดพักแต่เวลาค่ำเรือพระพุทธรูปชินราชได้ออกจากเมือง พระพิศณุโลกในวันที่ 30 ตุลาคม ร.ศก 120 ถึงกรุงเทพฯ วันที่ 2 พฤศจิกายน ร.ศก 120 แลได้เชิญขึ้นโรงหล่อ ลงมือแต่งตลอดทั้งเวลากลางวันกลางคืน 24 ชั่วโมง โดยมีช่างผลัดเปลี่ยนกันเป็นสำหรับ การที่ทำนั้นดำเนินไปโดยรวดเร็วเป็นอันมาก ตอนข้างบนซึ่งได้หล่อวันแรกไม่สู้จะเสีย แต่ตอนล่างซึ่งต้องสุ่มพิมพ์เป็นสองคราวชำรุดหลายแห่ง ต้องตกแต่งเข้าไม้เทศาม การที่ทำนั้นอยู่ข้างจะ หนักมาก เพราะเนื้อทองแข็ง ครั้นเมื่อตกแต่งสำเร็จแล้วจึงได้ลงสมุก เพื่อที่จะให้รักแห้งเร็วได้ ดังปรารถนา สมุกยังไม่หนาทถึงที่ซึ่งควรจะขัดให้เกลี้ยงกลาได้ แต่ด้วยวันกำหนดซึ่งจะเชิญไปวัดเบญจมบพิตรนั้นกระชั้น จึงได้อาบรักน้ำเกลี้ยงตกแต่งพอเรียบร้อย

ครั้งวันที่ 10 ธันวาคม รัตนโกสินทร์ ศก. 120 กำหนดปิดทองเป็นครั้งแรก มีพระสงฆ์ราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยไปช่วยเป็นอันมาก มีกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส แลสมเด็จพระวันรัต เป็น ประธาน พระบรมวงษานุวงษ์แลข้าราชการซึ่งได้ไปด้วยในเวลานั้นก็ได้ปิดทั่วกัน

ความสังเกตในการที่ได้เห็นแต่เดิมมาจนถึงเวลานี้ แต่แรกดูเหมือนว่าพระเศียรจะใหญ่เกินไปดังเช่นกล่าวแล้วแต่ก่อน แต่ครั้นเมื่อคุณคิดเข้ากับพระองค์ตอนที่ 2 คุณเล็กย่อกลงไปเป็น อันมาก ครั้งเมื่อคุณคิดเข้ากับท่อมพระเพลา จึงเห็นว่าส่วนนั้นพอสมควร งามดี แล

เมื่อแต่งเนื้อทองเกลี้ยงเกล้าเปนเงาขึ้น ก็แลเห็นเหมือนพระพุทธรูปที่พิศณุโลกมากขึ้นทุกที แต่ไม่เหมือนอย่างวันซึ่งปิดทองแล้วนี้ เมื่อเวลาปิดแล้วสำเร็จเปนที่โสมนัสเบิกบานใจด้วยได้เห็นพิมพ์พระพุทธรูปฎิมากรอันโอกาสส่องใสเหมือนที่ได้เห็นเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม ร.ศก 120 อีกครั้งหนึ่ง ฉะนั้น ครั้นเมื่อปิดทองคำแต่รูปพระอุณาโลมนั้น เห็นว่าพระอุณาโลมพระพุทธรูปราชที่เมืองพิศณุโลกซึ่งเป็นของทำขึ้นใหม่ เพราะของเดิมหายนั้นไม่งาม จึงได้ถ่ายอย่างพระอุณาโลมพระพุทธรูปใหญ่ใน กรุงเก่าองค์หนึ่งซึ่งมีเหลืออยู่แต่พระเศียร เชิญลงมาไว้ที่วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ลดขนาดให้ได้กับพระพุทธรูปราช งามดีกว่าของเดิมเปนอันมาก

ครั้นวันที่ 11 ธันวาคม เวลาจวนย่ำรุ่ง ได้เชิญพระพุทธรูปราชซึ่งคุมขึ้นบนแท่นรถอันทำเฉพาะตั้งบนรางเคลื่อนออกจากโรง ต้องรื้อประตูโรงหล่อ เดือนมาตามรางถึงที่สุดตะพาน เสาบันจัน แล้วโยงบันจันช่วยชักให้ลอยเลื่อนลงไปตั้งในท่ามกลางเรืออันได้ต่อขึ้นไว้เฉพาะที่จะเชิญพระนั้น แล้วได้จัดการคุมมณฑปอย่างที่ทรงพระกระยาसनานประกอบด้วยเสวตฉัตร 7 ชั้น อยู่เบื้องบน แล้วเลื่อนไปจอดประจำท่าซึ่งได้ทำขึ้นได้ตะพานบันจันลงไปตรงนำพลับพลาแล โรงพิธีซึ่งปลูกขึ้นใหม่หน้าโรงหล่อนั้น และจัดตั้งเครื่องสูง 2 แฉกทั้งนำหลัง ตรงนำพระพุทธรูปราชตั้งมยุรฉัตรดอกไม้เงินทองนาครเวกแทนพระกรรณียอย่างโสกันต์ มีพระกลดบังสุรย์พัดโบกที่มุมสี่ศะ แลท้ายเรือมีราชวัตรปักฉัตรก้ามลอทั้ง 4 ทิศ

ครั้นวันที่ 12 เวลาบ่าย พระสงฆ์ราชาคณะผู้ใหญ่ 20 รูป มีกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเปนประธานสวดพระพุทธรูปที่พลับพลาหน้าโรงหล่อ พระสงฆ์สวดพระพุทธรูปใน พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร 20 รูป แล้วมีการเล่นมหรสพต่าง ๆ ทั้งบนบกแลในแม่น้ำ มีดอกไม้เพลิง เลี้ยงพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการเปนการสมโภชคืน 1

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ 13 ธันวาคม เวลาเช้าโมงครึ่ง ได้ดำเนินกระบวนแห่จากโรงหล่อขึ้นโดยทิศอุดร กระบวนนำมีเรือประตู่ เรือทหารปืนใหญ่ เรือเสือแลเรือตั้ง เรือกลอง เรือคู่ชัก ซึ่งเปน กระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินเต็มตามแบบอย่างทุกประการ กระบวนหลังมีเรือกราบคายสี กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เรือกราบม่านทองแยงสมเด็จพระราชอาคันและพระราชอาคันสุวรรณบัตรหิรัญบัตร ต่อไปเรือพระราชอาคันผู้ใหญ่ผู้น้อย พระครุถานานุกรมบาเรียนพร้อมกันทุกคณะ แล้วจึงถึงเรือแห่ซึ่งพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการจัดมาเข้าเปนกระบวนประมาณเรือทั้งสิ้นไม่ น้อยกว่า 1000 ลำ แลผู้ซึ่งได้เข้าในกระบวนแห่นั้นไม่น้อยกว่า 1000 คน ได้ดำเนินขบวนขึ้น เดินไปตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา เลี้ยวคลองสามเสนอันได้เปิดตะพานเหล็กไว้สำหรับแห่พระพุทธรูปราชนี้ เมื่อกระบวนแห่ไปถึงปากคลองเปรมประชากร ได้

แบ่งกระบวนเพียงแต่เรือตั้ง 4 คู่เกี่ยวเข้า คลองเปรมประชากร นอกนั้นพายต่อขึ้นไปใน คลองสามเสน กระบวนพระสงฆ์ตามเข้าไปใน คลองเปรมประชากร แล้วไปฉันทวัดเบญจมบพิตร พระราชาคณะตั้งแต่ผู้ใหญ่ลงมาจนเสมอเทพฉันสำหรับในพลับพลาการเปรียญ นอกนั้นฉันทศาลาบรรณรักษาก ศาลาเบญจพิศภาค แลร้านซึ่งได้ปลูกขึ้นสำหรับงานฉลอง เปนจำนวนพระสงฆ์ที่ได้ฉันทเข้ากระทง 500 หยอน 16 รูป

ครั้นเมื่อพระพุทธชินราชถึงท่านำวัดแล้ว ได้เชิญขึ้นจากเรือเวลา 5 โมงครึ่ง ได้ดำเนินรถขึ้นตามรางประดิษฐานพระพุทธชินราชบนแท่นฐานในพระอุโบสถ เป็นการสำเร็จโดยความ สะดวกดี หามีเหตุการณ์อย่างหนึ่งอย่างใดไม่ เปนที่ชื่นชมยินดี ด้วยมีความวิตกอยู่ว่าการตั้ง ปวงตั้งแต่ปั้นแลหล่อพระพุทธชินราชมา ถ้าหากว่าไม่งามดีได้ตั้งประสงค์ ฤามีเหตุการณ์ อย่างหนึ่ง อย่างใดให้เป็นอันตรายแก่ผู้หนึ่งผู้ใดขึ้น ก็จะเป็นที่โทมนัสเสียใจ แลเปนที่ รังเกียจของประมุขชนสืบภายหน้า การซึ่งเปนไปดังเช่นกล่าวมานี้ ย่อมให้เป็นที่เกิดความปีติ โสมนัสเปนอันมาก” (โครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหารในพระบรมราชูปถัมภ์, 2455: 51-61)

17. พระสัมพุทธพรรณีจำลอง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2452 เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ นั่งสมาธิราบ พระอุตราสงค์ (จีวร) เนียงเปิดพระอังสาขวา พระหัตถ์ขวาซ้อนพระหัตถ์ซ้าย สังฆาฏิ ขนาดเล็กพาดยาวถึงพระนาภี พระอุตราสงค์ (จีวร) มีริ้วเล็กน้อย ยาวปิดพระชานุ (เข่า) ต่อจาก พระอุตราสงค์ (จีวร) มีอันตราวาสก (สบง) ปิดเกือบถึงข้อพระบาท อันตราวาสก (สบง) มีตะเข็บที่ ชายผ้า พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏแคบ พระขนงโก่ง มีอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระเนตรทอดพระเนตรตรง พระนาสิกโด่ง พระกรรณยาว พระโอษฐ์บางเรียว พระเศียรประดับ ด้วยเม็ดพระศกขนาดเล็ก ไม่มีพระเกตุมาลา มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ พระพุทธรูปประทับนั่งเหนือ ฐานแข่งสิงห์ ขนาดหน้าตักกว้าง 40 เซนติเมตร สูง 54 เซนติเมตร ประดิษฐานในพระอุโบสถ วัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร (<http://jayanti2600.wordpress.com/2012/06/20/พระสัมพุทธพรรณีจำลอง> วัน เข้าถึงเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2556)

ประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า

“เพราะเหตุที่พระสัมพุทธพรรณีนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงหล่อ แล้ว และเคยประดิษฐานอยู่ในพระอารามนี้เป็นเดิมมา สมควรจะหล่อถ่ายแบบอย่างพระสัมพุทธพรรณีนี้ขึ้นอีกองค์หนึ่ง เพื่อจะได้ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ ณ พระอารามนี้ ซึ่งเป็นที่หล่อองค์เดิม เป็นที่ทรงนมัสการระลึกถึงพระเดชพระคุณ และทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลอันนี้ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการสนองพระเดชพระคุณ

ต่อไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างปั้นหุ่นถ่ายแบบอย่างพระสัมพุทธพรรณีองค์นี้ ขึ้นใหม่ เหมือนกันกับพระสัมพุทธพรรณีเดิมแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างหล่อเตรียมการที่จะหล่อ ณ วัดราชาธิวาสวิหารนี้ กำหนดเททองวันที่ 9 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 127 อันเป็นดิถีคล้ายกับวันพระบรมราชประสูติกาล แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (พระราชกวี, 2543: 226)

18. พระพุทธรูปปางถวายเนตร สร้างเมื่อ พ.ศ. 2452 หล่อด้วยสัมฤทธิ์ มีความสูง 59 เซนติเมตร ลักษณะพระอิริยาบถทรงประทับยืนบนฐานบัวคว่ำ หน้าพระหัตถ์ขวาประสานกับหลังพระหัตถ์ซ้าย พระองค์ยืนตรง พระชานูขวางอเล็กน้อย ทรงครองจีวรคล้ายกับพระสงฆ์ในธรรมยุติกนิกาย เว้นเสียแต่เอาพระหัตถ์ขวารอดได้ชายผ้าอุตราสงค์ (จีวร) แทนที่จะเอามือแวกผ้าที่ลูกบวบ การเอามือรอดได้ชายผ้าจีวรเป็นวิจิตรของผ้าของพระสงฆ์ในมหานิกาย ทำให้มองเห็นผ้าอันตราวาสก (สบง) พระเศียรทรงรูปไข่ พระกรรณ (หู) เล็ก พระกรรณไม่ยาน เส้นพระเกศาหยักศก และมีพระเมลาลี ริมพระโอษฐ์เล็ก พระนาสิกโค้ง มีพระอุณาโลม

ประวัติ

เมื่อ พ.ศ. 2452 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระกระแสรับสั่งถึงพระราชดำริที่จะปฏิรูปพระพุทธรูปกับนายอัลฟอนโซ โทนาเรลลี [Alfonso Tonarelli] ซึ่งเป็น นายช่างชาวอิตาลี รับราชการเป็นนายช่างอยู่ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต และต้องการจ้างนายอัลฟอนโซ ให้ปั้นพระพุทธรูปตามพระราชดำริ (G. Mario Frixione, ม.ป.ป: 81-2)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส อธิบายเหตุผลของพระองค์ในการสร้างพระพุทธรูปถวายเนตรว่า

“เรื่องคิดปั้นพระพุทธรูปนี้ คงจะได้ทรงทราบ เมื่อครั้งรังสิตเข้ามาบ้าง เป็นเรื่องที่ติดตั้งอยู่ในใจหม่อมฉันกับรังสิตมานาน แต่หากคนปั้นไม่ได้ตั้งใจ อยากเห็นพระเป็นคน อยากให้เห็นหน้าเป็นคนฉลาดอดทน มีความคิดมาก ไม่ใช่ทำหน้าที่ ไม่ใช่นั่งยิ้มกริม ไม่ใช่นั่งหลับไหล ให้เต็มอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ หน้าตาพระพุทธรเจ้าของหม่อมฉันเป็นเช่นนี้” (สำนักพระราชวัง 2535: 192-3)

ในปีเดียวกันนั้น นายอัลฟอนโซ สามารถปั้นพระพุทธรูปปางถวายเนตรถูกพระราชหฤทัยอย่างมาก “ตาคนนี่ (ช่างปั้นอิตาเลียน ชื่อ ทอราเรลลี (Tomarelli) เป็นผู้ที่เข้าใจดีกว่าช่างทั้งปวง ที่เคยเข้าใจด้วยคำหม่อมฉัน” (เรื่องเดียวกัน, 193)

19. พระพุทธรูปปางขอฝน สร้างเมื่อ พ.ศ. 2452 วัสดุสัมฤทธิ์ กะไหล่ทอง สูงพร้อมฐาน 73 เซนติเมตร ฐานกว้าง 23.5 x 23.5 เซนติเมตร แยกได้เป็นสามชั้น คือ บันได พระบาท และ

ล้าองค์ ลักษณะพระพุทธรูปมีพระอิริยาบถทรงประทับยืนบนฐานบัวหงาย ซึ่งตั้งอยู่บนชั้นบันได โบกขรณ์ พระวรกายตั้งตรง ยกพระหัตถ์ขวาเสมอกับพระอุระกวัก็เรียกฝน พระหัตถ์ซ้ายเสมอพระกฤษฎี (เอว) พระหัตถ์หงายรองรับน้ำฝน การห่มพระอุตราสงค์ (จีวร) มีลักษณะผาด ไม่มีลูกบวบ พระอุตราสงค์และอันตราวาสก (สบง) มีริ้วผ้าสมจริงทุกประการ (เด่นดาว ศิลปานนท์, 2556: 111-127)

20. พระพุทธรูปปางถวายเนตรปูนปลาสเตอร์ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2453 เป็นพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งที่เกิดขึ้นจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ พระพุทธรูปปางถวายเนตร ต้นแบบ (model) ปูนปลาสเตอร์ และระบายสี ปัจจุบันเก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (เด่นดาว ศิลปานนท์, 2549: 114-17) มีป้ายติดฐานพระพุทธรูปเขียนว่า “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริให้สร้างขึ้นแบบอย่างทรงเจดนาจะสร้างด้วยศิลาขาว”

21.-22. พระพุทธรูปปางถวายเนตร สร้างเมื่อ 16 มกราคม พ.ศ. 2453 ณ พระที่นั่งอภิเศกคฤสถิต ดังปรากฏในราชกิจจานุเบกษาว่า

“ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริที่จะทรงสร้างพระพุทธรูปถวายเนตรประดิษฐานในเบ็องทีศอิสานของพระศรีมหาโพธิ์ วัดเบญจมบพิตร ทรงพระราชอุทิศพระราชทาน พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภช ซึ่งเสด็จสิ้นพระชนม์ล่วงดับไปแล้วนั้น แลเพื่อจะบรรจุพระอังคารของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นในฐานพระนั้นด้วยมีพระราชประสงค์จะให้ทำพระพุทธรูปให้งดงามนำดูน่าชมเป็นที่เกิดความเลื่อมใสแก่ผู้ใดมานมัสการ จึงโปรดให้ช่างกระทรวงโยธาธิการปั้นตัวอย่างพระพุทธรูปถวายทอดพระเนตรทรงแก้ไขเป็นที่พอพระราชหฤทัยแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดการที่จะสร้างพระพุทธรูปตามอย่างนั้นประดิษฐานในที่ซึ่งกล่าวแล้ว เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่แล้วโปรดเกล้าฯ ให้จัดการสร้างพระพุทธรูปอาคารอย่างเดียวกัน ขนาดเล็กเท่าตัวอย่างขึ้นอีกสององค์ สำหรับเป็นที่ทรงนมัสการ เมื่อชางนั้นพิมพ์พระพุทธรูปสององค์นี้แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดการที่จะทรงหล่อที่พระที่นั่งอภิเศกคฤสถิต [...]

วันที่ 16 มกราคม เวลาเช้า 3 โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ทรงศีลแล้ว เสด็จออกประทับมุขหน้าพระที่นั่งอภิเศกคฤสถิต เมื่อถึงพระฤกษ์เช้า 3 โมง 42 นาที หลวงไครเทพพิไสย กรมโหร ลั่นฆ้องไชยให้สัญญาณ เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์พินพาทย์ พระสงฆ์สวดพระพุทธรูปมังคลคาถา เจ้าพนักงานนำเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผสมทองคำใบในเบ้าทั้ง 2 แล้วทรงจับเชือกโยงถึงเบ้าพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษ์ เจ้าพนักงานช่างเททองลงในพิมพ์ เสร็จการหล่อพระแล้ว [...]

สรุปว่า พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้าง นับตั้งแต่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกใน พ.ศ. 2411 จนกระทั่ง พ.ศ. 2453 เท่าที่ปรากฏในเอกสารมีอยู่ 22 องค์ (ไม่รวมพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาอีก 57 องค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้หล่อทุกปีและพระครั้งที่ทรงโปรดฯ ให้หล่อในโอกาสต่างๆ) แบ่งเป็นสามปาง คือ ปางประทับนั่งสมาธิเพชร จำนวน 9 องค์ ได้แก่ พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล พระพุทธรูปประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสัมพุทธพรหมโณพาส ปรมินทรมหาราชนมัสสมัย พระประธานในพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส พระพุทธรูปมณฑลธรรมโมภาส พระพุทธรูปสี่ห้ำจำลอง พระชัยนวโลหะ พระพุทธรูปแกรนด์ คู้กแห่งเฮสจำลอง ปางสมาธิราบ จำนวน 3 องค์ ได้แก่ พระพุทธองค์ริศ พระพุทธรูปชินราชจำลอง และพระสัมพุทธพรหมนิจำลอง ปางพระประทับยืน หรือพระพุทธรูปฉลองพระองค์ 10 องค์ ได้แก่ พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร (ปางห้ามไม้แก่นจันทน์) พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพุทธชิวริญาณ พระพุทธรูปัญญาอักษะ พระพุทธรูปปางถวายเนตร พระพุทธรูปปางขอฝน พระพุทธรูปปางถวายเนตรปูนปลาสเตอร์ พระพุทธรูปปางถวายเนตร พระพุทธรูปปางถวายเนตร รวมเป็น 22 องค์ พระพุทธรูปขนาดเล็กที่สุด 16 เซนติเมตร ได้แก่ พระชัยวัฒน์ประจำราชการ ขนาดใหญ่ที่สุด หน้าตัก 5 ศอก 5 นิ้ว ได้แก่ พระพุทธรูปชินราชจำลอง

2.2 ศึกษาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูป

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารของ G. Mario Frixione. เรื่อง Italia E Thailandia Cinque Secoli Di Viaggi E Di Incontri.(อิตาลีและประเทศไทย ห้าร้อยปีแห่งการประชุมและการเดินทาง) หน้า 81-82 ระบุว่า ใน พ.ศ. 2452 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะเปลี่ยนลักษณะแห่งพระพุทธรูปบางอย่าง มีพระราชกระแสรับสั่งกับ นายอัลฟอนโซ โทนาเรลลี จากตุริน [ประเทศอิตาลี] ซึ่งขณะนั้นเป็นนายช่างอยู่ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม โปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปปางถวายเนตรถวาย ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต

จากพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ลงวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2452 (สำนักพระราชวัง, 2535: 192) กล่าวถึงพระราชดำริตอนหนึ่งว่า

“เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ในใจหม่อมฉันกับรังสิตมานาน แต่หากคนปั้นไม่ได้ตั้งใจ อยากเห็นพระเป็นคน อยากให้เห็นหน้าเป็นคนฉลาดอดทน มีความคิดมาก ไม่ใช่ทำหน้าบึ้ง ไม่ใช่ นั่งยิ้มกริ่ม ไม่ใช่ นั่งหลับผลอไผล ให้เต็มอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ หน้าตาพระพุทธรูปเจ้าของหม่อมฉันเป็นเช่นนี้ เห็นรู้จักปรากฏแก่ใจ เว้นแต่หาเมื่อทำไม่เป็น ไม่สามารถที่จะทำได้ด้วยมือตนเอง ไม่สามารถที่แนะนำให้ช่างแก้ไขให้ถึงใจได้ จึงหมดฝีมือกันอยู่เพียงเท่านั้นเอง แต่ตาคณีนี (ทอรันาเรลลี) เป็นผู้เข้าใจดีกว่าช่างทั้งปวงที่เคยเข้าใจถ้อยคำหม่อมฉัน แต่ถ้าเอามหาปุริสลักขณะเข้ายื่นแล้ว เป็นไม่ถูกทั้งนั้น เพราะพูดตามตรงได้ว่าไม่เชื่อ แต่หม่อมฉันทราบใจรังสิตว่าคงดี” (สำนักพระราชวัง, 2535: 192-3)

สรุปว่า พระราชดำรินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูปแสดงให้เห็นว่าพระองค์มีพระราชประสงค์จะสร้างพระพุทธรูปที่เป็นคน มีพระพักตร์เป็นคนฉลาดอดทน มีความคิดมาก พระพักตร์ไม่บึ้ง ไม่ใช่ นั่งยิ้มกริ่ม ไม่ใช่ นั่งหลับผลอไผล เต็มอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ

2.3 การเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริกับลักษณะพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ

จากการสัมภาษณ์พบว่า ลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริ กับลักษณะของพระพุทธรูปหลังพระราชดำริมีความแตกต่างดังนี้

1. นายยุทธนาวารากร แสงอร่าม (2556, 2 มกราคม)

สัมภาษณ์โดย พระแครอล บิลบริ กล่าวไว้ว่า ส่วนใหญ่วัดที่รัชกาลที่ 5 สร้าง มี วัดเบญจมบพิตร ก็คงต้องตัดไป เพราะว่าไปสร้างวัดเก่า วัดเทพศิรินทราวาส วัดปรมาภิไศย ส่วนใหญ่ถ้าจำไม่ผิดก็เป็น [พระพุทธรูป] รูปองค์เล็กที่ต้องอยู่ในบุษบก แล้วก็.... อันนี้ผมเข้าใจเองว่าน่าจะจะไปสัมพันธ์กับเรื่องขนาดแห่งพระสุคต คือขนาดที่สร้างพระว่าประมาณ เมตรสามสิบ หรือเมตรห้าสิบ นับหน้าตัด จะอยู่ในช่วงราว ๆ นี้ เกือบทั้งหมด คิดว่าคงยังยึดถือแบบเดิมของรัชกาลที่ 4 ก็เป็นพระแบบเริ่มห่มจีวรเป็นริ้ว ส่วนใหญ่ก็คือมีหูสั้น หูแบบปรกติ [ฐาน] จะทำเป็นกลีบบัว แล้วก็ [กลีบบัว] ยาวอย่างโบราณที่เรียกว่า บัวแฉก แต่อย่างไรก็คงต้องมีพระรัศมี แล้วก็ขมวดพระเกศาเหมือนเดิม ฉะนั้นเรื่องความสมจริงก็ยังคงเหมือนช่วงรัชกาลที่ 4 ประเด็นปัญหาคือ ส่วนใหญ่ก็ต้องหาวัดที่สร้างพระประธานองค์ใหม่ ถ้า จำไม่ผิด อย่างพระวัดนิเวศธรรมประวัติ ก็เป็นพระองค์เล็กที่รูปแบบนี้อยู่ แต่บางทีพอพูดถึงวัดช่วงรัชกาลที่ 5 บางวัด ถ้าเกิดสร้างใหม่ ซ่อมใหม่ จึงเอาพระเดิมหรือพระโบราณองค์ใหญ่ ๆ มาประดิษฐาน ส่วนใหญ่น่าจะอิง ๆ รัชกาลก่อน

ลักษณะพระพุทธรูปที่ทรงสร้างก่อนมีพระราชดำริและหลังพระราชดำริ มีความเหมือนและความแตกต่าง ดังนี้

ลักษณะพระพุทธรูปที่ทรงโปรดฯ ให้สร้างก่อนและหลังที่จะทรงมีพระราชดำริมีลักษณะเหมือนกันคือ มีการประดับอุณาโลมที่พระนลาฏ (อาจมีรายละเอียดที่ต่างกัน เช่น ประดับเพชรในรูปเปลว แต่หลังพระราชดำริจะเป็นเม็ดกลม ๆ) การแสดงปางพระพุทธรูปตามลักษณะไทยประเพณี

ลักษณะที่ต่างกันคือ พระพุทธรูปที่สร้างก่อนที่จะมีพระราชดำริ มีพระรัศมี มีพระเกศาขมวด พระวรกายไม่สมจริง (ไม่มีกระดูก) การประดับกลีบบัวที่ฐานพระตามศิลปกรรมไทย พระพุทธรูปที่ทรงสร้างหลังพระราชดำริไม่มีพระรัศมี ทรงเกล้าพระเมไล แสดงกายวิภาคสมจริง เห็นพระรากขวัญ (ไหปลาร้า) กลีบบัวที่ฐานมักเป็นบัวกลีบยาว (บัวเวง)

2. นางเด่นดาว ศิลปานนท์ (2556, 3 มกราคม) กล่าวว่า พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างหรือจำลอง ก่อนที่จะมีพระราชดำริ เป็นพระพุทธรูปแบบแผนประเพณีของไทยที่สืบมาแต่โบราณ เช่น พระพุทธรชินราช เป็นพระพุทธรูปที่มีความงามมากที่สุดและที่ประทับในพระราชหฤทัยของรัชกาลที่ 5 ถึงกับท่านมีพระราชดำริที่จะเอามาจากเมืองพิษณุโลกด้วยซ้ำ แต่พระองค์ท่านเป็นพระปิยมหาราช พระองค์ท่านทรงมีการอุปถัมภ์ต่อประชาชน เห็นว่าถ้าเอามาคนที่อยู่ทางเหนือจกโทมนัส จะเสียใจ เพราะฉะนั้นท่านจึงทรงโปรดฯ ให้ช่างขึ้นไปหล่อที่เมืองพิษณุโลกแล้วก็อันเชิญลงมา นั่นก็คือพระพุทธรูปที่ท่านทรงเห็นว่างามตามแบบโบราณ ส่วนใหญ่พระพุทธรูปที่สร้างในระยะต้นก็คือสร้างตามแบบโบราณราชประเพณีเป็นแบบเก่าตามแบบที่เคยมีสืบ ๆ มาในเมืองไทย

ลักษณะพระพุทธรูปที่ทรงโปรดฯ ให้สร้าง ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ มีลักษณะเหมือนกันคือ ลักษณะสำคัญของพระมหานุรุช คือมหาปฐิสลักขณะ เช่น อุณาโลม และมีกายทิพย์ คือพระวรกายไม่สมจริง

ลักษณะพระพุทธรูปที่ทรงโปรดฯ ให้สร้างหลังทรงมีพระราชดำริ มีลักษณะแตกต่างจากรูปแบบเดิมคือ ไม่มีเม็ดพระศก แต่เป็นเกล้ามวยแทน และพระกายทิพย์กลายเป็นพระวรกายมนุษย์ กล่าวคือมีความสมจริง

ลักษณะพระพุทธรูปก่อนพระราชดำริ	ลักษณะพระพุทธรูปหลังพระราชดำริ
พระเกศาขมวด	พระเกศาหยักศก
มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ	ไม่มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ
พระพักตร์ค่อนข้างกลม	พระพักตร์ทรงรูปไข่เหมือนคน
จีวรมีริ้วผ้าสมจริง	จีวรมีริ้วผ้าสมจริงมากกว่าครั้งก่อน
นิ้วพระหัตถ์/พระบาท ยาวเสมอกัน	นิ้วพระหัตถ์/พระบาท ยาวไม่เสมอกัน
	มีกระดูกกรากขวัญ (ไหปลาร้า)
	ฝ่ามือมีลายเส้นสมจริง

สรุปว่า ลักษณะพระพุทธรูปก่อนที่จะมีพระราชดำริยังประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ มีอุษณิยะ พระเกศาขมวด พระวรกายทิพย์ (ไม่สมจริง) แต่หลังพระราชดำริ ลักษณะพระพุทธรูปมีพระวรกายสมจริงตามกายวิภาค และฝ่าอุตราสงค์ (จีวร) และอัตราวาสก (สบง) มีความสมจริงมากยิ่งขึ้น

2.4 ศึกษาผลของพระราชดำรินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ

1. นายยุทธนาวาการ แสงอร่าม (2556, 2 มกราคม) กล่าวว่า พระพุทธรูปที่เกิดจากพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีสององค์ คือ 1) พระพุทธรูปปางถวายเนตร และ 2) พระพุทธรูปปางขอฝน หลัก ๆ ที่ทราบคือ สององค์ เพราะเคยเห็นในหนังสือ องค์นี้ [พระพุทธรูปปางขอฝน] อยู่ในหนังสือเรียน

2. นางเด่นดาว ศิลปานนท์ (2556, 3 มกราคม) กล่าวว่า เป็น 1) รูปปางขอฝน และ 2) ปางรำพึง ที่ดิฉันทราบ [พระปางรำพึง] อยู่พระราชวังดุสิต แต่ว่ามีต้นแบบที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร ที่เป็นปูนปลาสเตอร์

3. นายสินชัย กระบวนแสง (2556, 9 มกราคม) กล่าวว่า ไม่เคยเห็น ไม่เคยเห็นองค์พระพุทธรูป แต่ทราบพระราชดำริว่าอยากให้พระพุทธรูปมีรูปร่างเหมือนคน

4. นายศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2556, 20 มกราคม) กล่าวว่า อันนี้ต้องอ่านรายละเอียดบันทึกเลขนะ จะมีหมายรับสั่งที่ ถ้าให้จำก็จำไม่ได้ คือ คร่าว ๆ คือจะมีหมายรับสั่งที่ว่า อยากเห็นพระพุทธรูปที่เป็นคน มีเนื้อหนังมังสาอะไรเนี่ย ไม่อยากเห็นที่เป็น...ผ่านมา อันนี้เป็นแนวพระราชดำริที่สำคัญ แต่จริง ๆ ในช่วงรัชกาลที่ 5 จะมีสร้างพระพุทธรูปเนี่ย หลายแบบ สร้างตามแบบรัชกาลที่ 4 ก็มี สร้างแบบเหมือนคนจริงก็มี อย่างที่วัดเบญจ อันนี้เป็นส่วนสำคัญที่ว่าท่านอยาก

สร้าง คิดว่าเป็นพระราชดำรินวใหม่ที่อยากจะสร้างพระพุทธรูปให้เหมือนจริง แต่เหมือนจริงในที่นี้ก็คงให้ช่างฝรั่ง... เหมือนจริงในลักษณะไหน เพราะฉะนั้น คิดว่าชาวอิตาลี ก็คือ ย้อนไปถึง คันทารราชู ที่ว่ายุคเริ่มต้น ทำพระพุทธรูปรุ่นแรก ที่ว่าพระพุทธรูป พระพุทธรูเจ้าก็.... ก็คือ อิทธิพลกรีก กลายเป็นว่าเหมือนจริงในที่นี้คือ เหมือนพระพุทธรูปสมัยคันทารราชูของอินเดียไป

จากการค้นคว้าเอกสาร พบว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหล่อพระพุทธรูปปางถวายเนตรเพิ่ม ดังที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับวันที่ 23 มกราคม ร.ศ. 128 [พ.ศ. 2453] ว่า

“ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะทรงสร้างพระพุทธรูป ถวายเนตรประดิษฐานในเบื้องทิศอีสานของพระศรีมหาโพธิ์ วัดเบญจมบพิตร ทรงพระราชอุทิศพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภช ซึ่งเสด็จสิ้นพระชนม์ล่วงลับไปแล้วนั้น แลเพื่อจะบรรจุพระอังคารของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นในฐานพระนั้นด้วยมีพระราชประสงค์จะให้ทำพระพุทธรูปให้งดงามน่าดูน่าชม เป็นที่เกิดความเลื่อมใสแก่ผู้ที่มานมัสการ จึงโปรดให้ช่างกระทรวงโยธาธิการปั้นตัวอย่างพระพุทธรูปถวายทอดพระเนตร ทรงแก้ไขเป็นที่พอพระราชหฤทัยแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดการที่จะสร้างพระพุทธรูปตามอย่างนั้น ประดิษฐานในที่ซึ่งกล่าวแล้ว เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้จัดการสร้างพระพุทธรูปอาการอย่างเดียวกัน ขนาดเล็กเท่าตัวอย่างขึ้นอีกสององค์ [...]”

วันที่ 16 มกราคม เวลาเช้า 3 โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ทรงศีลแล้ว เสด็จออกประทับมูขนาพระที่นั่งอภิเศกคฤสิต เมื่อถึงพระฤกษ์เช้า 3 โมง 42 นาที หลวงไทรเทพพิไสยกรมโหร ลั่นฆ้องไชยให้สัญญาณเจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์พิณพาทย์ พระสงฆ์สวดพระพุทธรูมิ่งมงคลคาถา เจ้าพนักงานนำเป้ามาถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผสมทองคำใบในเป้าทั้ง 2 แล้วทรงจับเชือกโยงถึงเป้า พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าพนักงานช่างเททองลงในพิมพ์ เสร็จการหล่อพระแล้ว [...]” (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 26, 2453: 2388-9)

สรุปว่า จากการสัมภาษณ์พบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริสำเร็จเป็นจำนวน 3 องค์ อันได้แก่ 1) พระพุทธรูปปางถวายเนตร เป็นรูปหล่อ 2) พระพุทธรูปปางขอฝน และ 3) พระพุทธรูปปางถวายเนตร ต้นแบบปูนปลาสเตอร์

จากการค้นคว้าเอกสารพบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหล่อพระพุทธรูปในพระราชดำริเพิ่มอีก 2 องค์ เมื่อนำพระพุทธรูป 2 องค์นี้ไปรวมกับพระพุทธรูปในพระราชดำริ 3 องค์ ที่สร้างไว้ก่อนแล้ว ก็จะเป็นพระพุทธรูปในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 5 องค์

ผู้วิจัยค้นพบพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ที่มีลักษณะตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระพุทธรูปที่ถอดแบบมาจากพระพุทธรูปปางถวายเนตรที่ นายอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี ปั้นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 องค์ จึงนับเข้าในจำนวนพระพุทธรูปในพระราชดำริ รวมเป็น 6 องค์

2.5 ศึกษาผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการสัมภาษณ์พบว่า การสร้างพระพุทธรูปในพระราชดำริทำให้มีผลกระทบ ดังนี้

1. นายยุทธนาวารากร แสงอร่าม (2556, 2 มกราคม) กล่าวว่า ผลกระทบด้านพุทธศิลป์คือ เกิดพุทธศิลป์ลักษณะใหม่ที่มีความสมจริงมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม อาทิ กายวิภาค หรือการครองจีวร แล้วก็ส่งผลทำให้รัชกาลต่อ ๆ มา เช่น รัชกาลที่ 8 [พระเมมาลี] จะบิดเป็นเกลียว แต่อันนั้นจะเป็นอีกแบบหนึ่งซึ่งพัฒนาต่อไป ซึ่งในอินเดียจะไม่มี พัฒนาในประเทศไทยก็เป็นเหมือนรูปแบบใหม่ ๆ ได้พัฒนาการเกล้าพระเมมาลี เกิดความนิยมสร้างพระพุทธรูปที่มีพระเมมาลีมากยิ่งขึ้น ถ้าพูดถึงพระสมัยรัชกาลที่ 6 ที่ว่าเป็นหลายองค์จะมีพระเมมาลีค่อนข้างชัด ส่วนผลกระทบด้านสังคม เป็นการสร้างกระแสที่จะนิยม หรือความเหมือนจริงให้เห็นเป็นรูปธรรม มากยิ่งขึ้น

2. นางเด่นดาว ศิลปานนท์ (2556, 3 มกราคม) กล่าวว่า พุทธศิลป์ไทยไม่เคยย้อนกลับขึ้นไปอีกเลย คือ เป็นจุดเปลี่ยน แต่ก็ไม่ได้รับความนิยมต่อมา ด้านพุทธศิลป์ คือจริง ๆ แล้วพระพุทธรูปตามแนวพระราชดำริ ถามว่าเป็นที่นิยมต่อมาไหม มันเหมือนกับว่าเป็นความนิยมเฉพาะ เป็นพระราชนิยม แต่ถามว่าบุคคลธรรมดาทั่วไปสร้างต่อมาไหม ก็ไม่ได้สร้างต่อมา ก็คงยึดตามแนวโบราณประเพณีเรื่อย ๆ แต่มันทำให้งานของพุทธศิลป์ไทยเหมือนจบลง เมื่อรัชกาลที่ 6 จ้างอาจารย์ศิลป์ [Corrado Feroci] เข้ามา อาจารย์ศิลป์ก็สอนช่างศิลป์ทั้งหลายเนี่ย ให้ปั้นพระพุทธรูปตามแบบ Modern art (ศิลปะสมัยใหม่)

การสร้างพระพุทธรูปตามแนวพระราชดำริ ทำให้เกิดการหยุดชะงักในการสร้างสรรค์พระพุทธรูปแบบประเพณีสืบมาจนถึงปัจจุบัน คนปัจจุบันจะสร้างพระพุทธรูปย้อนกลับไปหารูปแบบอย่างโบราณ โดยแทบที่จะไม่ได้พัฒนารูปแบบต่อมา มันไม่เหมือนกับ [สมัย] อยุรยา

อยุธยาคิดมาจะต้องเป็นแบบนี้ รุ่นกรุงรัตนโกสินทร์คิดว่ารูปแบบจะต้องเป็นแบบนี้ พอมาเจอรูปแบบตะวันตก คือเหมือนกับว่าต่อมาทำ modern art (ศิลปะสมัยใหม่) ตอนนั้นคนไทยไม่มีความคิดว่าจะสร้างพระพุทธรูปอะไรแล้ว พอจะสร้างพระพุทธรูปก็เอาแบบพระพุทธรูปสุโขทัยมา เอาแบบพระพุทธรูปอุทอมมา เอาแบบพระพุทธรูปล้านนา มา ยังไม่รู้เลยว่าพระพุทธรูปรัตนโกสินทร์สมัยนี้จริง ๆ แล้วเป็นอย่างไร เคยเห็นมีกลุ่มเดียวที่สามารถสร้างสรรค์แนวทางพระพุทธรูปของตนเองออกมาได้ก็คือกลุ่มธรรมกาย คือกลุ่มที่จะสร้างพระพุทธรูปที่เป็นรูปแบบง่าย ๆ เรียบ ๆ โดยใช้พระพุทธรูปเป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติสมาธิตามแนวทางของวัดพระธรรมกาย [พระราชดำริ] ทำให้ด้านพุทธศิลป์หยุดชะงักไปเหมือนกัน เพราะว่าเป็นแนวทางอันนี้

ผลกระทบทางด้านสังคมคือ แสวงหาความจริงในการศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้น ผลกระทบทางวัฒนธรรมคือ มีความเปิดกว้าง มีการยอมรับในรูปแบบวัฒนธรรมที่แตกต่างมากยิ่งขึ้น

3. นายพรศิลป์ รัตนชูเดช สัมภาษณ์ (2556, 9 มกราคม) กล่าวถึงผลกระทบที่เกิดจากพระราชดำริว่า ทำให้ชาวพุทธไทย โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นสูง หันมาสนใจและชื่นชมในความงามและคุณค่าของศิลปะตะวันตก และคือนำเอาประยุกต์ใช้กับงานพุทธศิลป์ ตลอดจนหลักพุทธธรรม ในแง่สำนึกนิยม (Realistic) และมนุษยนิยม (Humanistic) มากขึ้น แทนที่จะมองในแง่ของอุดมคติ (Idealistic) แบบตะวันออกเพียงอย่างเดียวเหมือนสมัยโบราณก่อนหน้านั้น

4. หม่อมราชวงศ์ จักรรต จิตรพงศ์ (2556, 9 มกราคม) กล่าวถึง super realism (ความสมจริงอย่างยิ่ง) ว่า พระราชานิยมทางด้าน realism (ความสมจริง) มัน spill out (ล้นออกมา) ผ่านศิลปะเกี่ยวเนื่องนี้เยอะมากที่ผมรู้จัก ทั้งวัดราชาธิวาส แล้วก็ยังมีเยอะที่เดียวตรงนั้น ถึงขนาดนะคนเค้าตื่นตื่นกันมากแล้ว อย่างเช่น พระมหานกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท่านขอฝัพระหัตถ์กรมพระยานริศฯ ไป ขออนุญาต ไปพิมพ์ในหนังสือพระราชนิพนธ์ ผมรู้ถึงขนาดนี้ว่า พระมหานกที่ว่ายน้ำอยู่ในมหาสมุทรนะ คือพ่อผมท่านไถ่ลงไปว่ายน้ำอยู่ในคลอง เพื่อที่จะ sketch (วาดภาพ) ออกมา เพื่อจะเขียนรูปมา เมื่อเราศึกษาแล้วก็จะไปเจอพวกนี้แหละ เป็นเรื่องที่จะต้องเล่าขานกันไป ท่านเขียน realism (ความสมจริง) ของกรมพระยานริศฯ ได้มาจากเขียนจากของจริงทั้งนั้นนะครับ แต่พระพุทธรูปนี้ไม่มี ไม่มีอะไรที่จะพูดว่าเป็น realism แบบนี้ ก็มีอยู่อันหนึ่ง วัดราชาธิวาส พระพุทธรูปที่เขียนอยู่บนจิตรกรรมฝาผนัง หลังพระประธาน นั่นแหละ องค์นั้นที่เสด็จลงจากดาวดึงส์นะครับ นั่น super realism (ความสมจริงอย่างยิ่ง) มาก มีรูปมารผจญที่วัดโพธิ์ ศาลาแดง คณะใต้ของวัดโพธิ์ super realism แต่ไม่ได้ปรากฏชัดที่พระพุทธรูป ไปปรากฏชัดที่นางมารที่มารผจญ

หม่อมราชวงศ์ จักรรณ จิตรพงศ์กล่าวถึงผลกระทบของพระราชดำริถึงสังคม วัฒนธรรม ว่า ผลกระทบก็คือ คนสนใจและก็นิยม แต่ไม่กล้าที่จะสานต่อไปเรื่อย ๆ

5. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2556, 20 มกราคม) กล่าวถึงผลกระทบว่า เท่าที่ดู ถ้าในเรื่องของศิลปะเนี่ยนะ มันมีอิทธิพลของตะวันตกเข้ามา คือช่วงเวลานั้นคิดว่าถึงเวลาที่คนไทยเปิดได้กว้าง รับได้แล้ว ไม่ถึงกับว่าผิดประเพณี หรืออะไรอย่างนี้ พอดูก็เริ่มต้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว พอมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ถึงรัชกาลที่ 5 ท่านสร้างผลงานหลายระยะ หลาย ๆ ด้านที่มันเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ อย่างเนี่ย คิดว่านี่แค่เป็นประเด็นย่อยที่จะมีผล คงไม่ถึงกับมีใครมาคัดค้าน หรืออะไร

สรุปว่า ผลกระทบที่เกิดจากการสร้างพระพุทธรูปตามพระราชดำรินั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีทั้งที่เป็นเชิงบวกและลบ ผลกระทบในด้านพุทธศิลป์คือ ทำให้หยุดชะงักในการสร้างสรรค์พระพุทธรูปแบบประเพณีสืบมาจนถึงปัจจุบัน ทางด้านสังคมคือ ทำให้แสวงหาความจริงในการศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้น ผลกระทบทางวัฒนธรรมคือ มีความเปิดกว้าง มีการยอมรับในรูปแบบวัฒนธรรมที่แตกต่างมากยิ่งขึ้น

ตอนที่ 3 ข้อสรุปที่ได้จากการค้นพบ

3.1 ตำรวจพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453

พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้นนับตั้งแต่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกใน พ.ศ. 2411 จนกระทั่ง พ.ศ. 2453 เท่าที่ปรากฏในเอกสารมีอยู่ 22 องค์ (ไม่รวมพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาอีก 57 องค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้หล่อทุกปีและพระกริ่งที่ทรงโปรดฯ ให้หล่อในโอกาสต่าง ๆ) แบ่งเป็นสามปาง คือ ปางประทับนั่งสมาธิเพชร จำนวน 9 องค์ ได้แก่ พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล พระพุทธรูปประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระประธานในพระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาส พระพุทธรูปมณฑลรัตนโกสินทร์ พระสัมพุทธพรรณีโฆพาศ ปรมินทรมหาราชนมัสสมัย พระชัยนวโลหะ พระพุทธรูปศรีหิมาลัย พระพุทธรูปแกรนด์ ดุ๊กแห่งเฮสท์ จ้างลอง ปางสมาธิราบ จำนวน 3 องค์ ได้แก่ พระพุทธอังคีรส พระพุทธรูปชินราชจำลอง และพระสัมพุทธพรรณีจำลอง ปางพระประทับยืนหรือพระพุทธรูปฉลองพระองค์ 10 องค์ ได้แก่ พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร (ปางห้าม ไม้แก่นจันทน์) พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพุทธรูป

ประจำพระชนมวาร สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพุทธวชิรญาณ พระพุทธปัญญา
 อัครกะ พระพุทธรูปปางถวายเนตร พระพุทธรูปปางขอฝน พระพุทธรูปปางถวายเนตรปูนปลาสเตอร์
 พระพุทธรูปปางถวายเนตร (+ 1) รวมเป็น 22 องค์ พระพุทธรูปขนาดเล็กที่สุด 16 เซนติเมตร ได้แก่
 พระชัยวัฒน์ประจำราชการ ขนาดใหญ่สุด หน้าตัก 5 ศอก 5 นิ้ว ได้แก่ พระพุทธชินราชจำลอง

3.2 ศึกษาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยน รูปแบบพระพุทธรูป

พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยน
 รูปแบบพระพุทธรูป แสดงให้เห็นว่าพระองค์มีพระราชประสงค์จะสร้างพระพุทธรูปที่เป็นคน มี
 ใบหน้าเป็นคนฉลาดอดทน มีความคิดมาก ไม่ใช่ทำหน้าบึ้ง ไม่ใช่นั่งยิ้มกริ่ม ไม่ใช่นั่งหลับ มี
 สติสัมปชัญญะ

3.3 การเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริกับพระพุทธรูปที่พระองค์ ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ

ลักษณะพระพุทธรูปก่อนพระราชดำริ	ลักษณะพระพุทธรูปหลังพระราชดำริ
พระเกศาขมวด	พระเกศายกศก
มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ	ไม่มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ
พระพักตร์ค่อนข้างกลม	พระพักตร์ทรงรูปไข่เหมือนคน
จีวรมีริ้วผ้าสมจริง	จีวรมีริ้วผ้าสมจริงมากกว่าครั้งก่อน
นิ้วพระหัตถ์/พระบาท ยาวเสมอกัน	นิ้วพระหัตถ์/พระบาท ยาวไม่เสมอกัน
	มีกระดูกงูกรากขวัญ (ไผ่ปลาร้า)
	ฝ่ามือมีลายเส้นสมจริง

ลักษณะพระพุทธรูปก่อนที่จะมีพระราชดำริยังประกอบด้วยมหาปฐิธลักษณะ มี
 อุษณิษะ พระเกศาขมวด พระวรกายทิพย์ (ไม่สมจริง) แต่หลังพระราชดำริ ลักษณะพระพุทธรูปมี
 พระวรกายสมจริงตามกายวิภาค และผ้าอุตราสงค์ (จีวร) และอัคราวาสก (สบง) มีความสมจริงมาก
 ยิ่งขึ้น

3.4 ศึกษาผลของพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ

จากการสัมภาษณ์พบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริสำเร็จเป็นจำนวน 3 องค์ อันได้แก่ 1) พระพุทธรูปปางถวายเนตร เป็นรูปหล่อ 2) พระพุทธรูปปางขอฝน และ 3) พระพุทธรูปปางถวายเนตร ต้นแบบปูนปลาสเตอร์

จากการค้นคว้าเอกสารพบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหล่อพระพุทธรูปในพระราชดำริเพิ่มอีก 2 องค์ เมื่อนำพระพุทธรูป 2 องค์นี้ไปรวมกับพระพุทธรูปในพระราชดำริ 3 องค์ ที่สร้างไว้ก่อนแล้ว ก็จะเป็นพระพุทธรูปในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 5 องค์

ผู้วิจัยค้นพบพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ ที่มีลักษณะตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระพุทธรูปที่ถอดแบบมาจากพระพุทธรูปปางถวายเนตรที่ นายอัลฟอน โซ ทอร์นาเรลลี ปั้นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 องค์ จึงนับเข้าในจำนวนพระพุทธรูปในพระราชดำริ รวมเป็น 6 องค์

3.5 ศึกษาผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผลกระทบที่เกิดจากการสร้างพระพุทธรูปในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีทั้งที่เป็นเชิงบวกและลบ ผลกระทบในด้านพุทธศิลป์คือ ทำให้หยุดชะงักในการสร้างสรรค์พระพุทธรูปแบบประเพณีสืบมาจนถึงปัจจุบัน ทางด้านสังคม ทำให้มีการแสวงหาความจริงในการศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้น ผลกระทบทางวัฒนธรรม มีการเปิดกว้างด้านการยอมรับรูปแบบวัฒนธรรมที่แตกต่างกันมากยิ่งขึ้น

บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง พระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1. สรุปการวิจัย

1.1 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.1.1 เพื่อสำรวจพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453

1.1.2 เพื่อศึกษาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูป

1.1.3 เพื่อเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริกับพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ

1.1.4 เพื่อศึกษาผลของพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ

1.1.5 เพื่อศึกษาผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.2 วิธีดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการรวบรวมข้อมูลคั่นคว้าจากเอกสารวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แบบสังเกต การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกอย่างมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง

1.2.1 กลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วย

- 1) ภัณฑารักษ์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ 2 ราย
- 2) ผู้เชี่ยวชาญพุทธศิลป์ 3 ราย
- 3) นักโบราณคดี 1 ราย

1.2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

- 1) แบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
- 2) แบบสำรวจ

1.2.3 การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

นำแบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึกแบบสำรวจที่พัฒนาขึ้นส่งให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบประเมินความถูกต้องเหมาะสมสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

1.2.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษาครั้งนี้จะใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา โดยนำข้อมูลเชิงคุณภาพมาพรรณนา ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์เอกสาร ส่วนข้อมูลที่ได้จากการสำรวจและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ใช้วิธีการวิเคราะห์จำแนกประเภท การเปรียบเทียบข้อมูลและสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย

1.3 ผลการศึกษาวิจัยปรากฏผลดังนี้

1.3.1 สถานภาพของกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มเป้าหมายเป็นเพศชาย 5 ราย หญิง 1 ราย อายุระหว่าง 31-68 ปี การศึกษาปริญญาโท 4 ราย ปริญญาเอก 2 ราย อาชีพ ภัณฑารักษ์ 2 คน ศาสตราจารย์ 1 คน รองศาสตราจารย์ 1 คน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ 1 คน อาจารย์ 1 คน ประสบการณ์ในการทำงาน ตั้งแต่ 5 ปี สูงสุด 30 ปี

1.3.2 การวิเคราะห์ข้อมูลประกอบด้วยประเด็นสำคัญได้แก่

- 1) สำรวจพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่างพ.ศ. 2411-2453
- 2) ศึกษาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระพุทธรูป
- 3) การเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริกับพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ ก่อนหน้าที่จะมีพระราชดำริ
- 4) ศึกษาผลของพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ
- 5) ศึกษาผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

โดยมีการสรุปวิเคราะห์ข้อมูลที่สำคัญดังนี้

1. พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้าง นับตั้งแต่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกใน พ.ศ. 2411 จนกระทั่ง พ.ศ. 2453 (ไม่รวมพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาอีก 57 องค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้หล่อทุกปีและพระกริ่งที่ทรงโปรดฯ ให้หล่อในโอกาสต่างๆ) เท่าที่ปรากฏในเอกสารมีอยู่ 22 องค์ แบ่งเป็นสามปาง คือ ปางประทับนั่งสมาธิเพชร จำนวน 9 องค์ ได้แก่ พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล พระพุทธรูปประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสัมพุทธพรหมโณพาส ปรมินทรมหาราชนมัสมัย พระประธานในพระอุโบสถ วัดเทพศิรินทราวาส พระพุทธรูปมณฑลธรรมโมภาส พระพุทธรูปหล่อ พระชัยนวโลหะ พระพุทธรูปแกรนด์ ศึก แห่งเสตจาลอง ปางสมาธิราบ จำนวน 3 องค์ ได้แก่ พระพุทธอังคีรส พระพุทธชินราชจำลอง และพระสัมพุทธพรหมณีจำลอง ปางพระประทับยืนหรือพระพุทธรูปฉลองพระองค์ 10 องค์ ได้แก่ พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร (ปางห้าม ไม่นั่นจันทร) พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพุทธทิวชัยญาณ พระพุทธรูปปัญญาอัคคะ พระพุทธรูปปางถวายเนตร พระพุทธรูปปางขอฝน พระพุทธรูปปางถวายเนตร ปูนปลาสเตอร์ พระพุทธรูปปางถวายเนตร รวมเป็น 22 องค์ พระพุทธรูปขนาดเล็กสุด 16 เซนติเมตร ได้แก่ พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล ขนาดใหญ่สุด หน้าตัก 5 สอก 5 นิ้ว ได้แก่ พระพุทธชินราชจำลอง

2. พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูปแสดงให้เห็นว่าพระองค์มีพระราชประสงค์จะสร้างพระพุทธรูปเป็นคนมีใบหน้าเป็นคนฉลาดอดทน มีความคิดมากไม่ไข่ทำห่าบั้ง ไม่ไข่นั่งย้อมกริม ไม่ไข่นั่งหลับ มีสติสัมปชัญญะ

3. ลักษณะพระพุทธรูปก่อนที่จะมีพระราชดำริยังประกอบด้วยมหาปฐิสลักขณะมีอุษณิษะ พระเกศขมวด พระวรกายทิพย์ (ไม่สมจริง) แต่หลังมีพระราชดำริ ลักษณะพระพุทธรูปมีพระวรกายสมจริงตามกายวิภาค และผ้าอูตราสงค์ (จีวร) และอันตราวาสก (สบง) จะมีความสมจริงมากยิ่งขึ้น

ลักษณะพระพุทธรูปก่อนมีพระราชดำริ	ลักษณะพระพุทธรูปหลังมีพระราชดำริ
<ul style="list-style-type: none"> - พระเกศาขมวด - มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ - พระพักตร์ค่อนข้างกลม - จีวรมีริ้วผ้าสมจริง - นิ้วพระหัตถ์ / พระบาทยาวเสมอกัน 	<ul style="list-style-type: none"> - พระเกศาหยักศก - ไม่มีรัศมีเป็นเปลวไฟ - พระพักตร์รูปทรงไข่เหมือนคน - จีวรมีริ้วผ้าสมจริงมากกว่าครั้งก่อน - นิ้วพระหัตถ์/พระบาทยาวไม่เสมอกัน - มีกระดูกกรากขวัญ(ไหลปลาร้า) - ฝ่ามือ มีลายเส้นสมจริง

4. จากการสัมภาษณ์พบว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริสำเร็จเป็นจำนวน 3 องค์ได้แก่ 1) พระพุทธรูปปางถวายเนตร เป็นรูปหล่อ 2) พระพุทธรูปปางขอฝน และ 3) พระพุทธรูปปางถวายเนตร ดันแบบปูนปลาสเตอร์

จากการค้นคว้าเอกสารพบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงหล่อพระพุทธรูปในพระราชดำริเพิ่มอีก 2 องค์ ซึ่งปัจจุบันไม่ปรากฏว่าประดิษฐาน ณ ที่ใด เมื่อนำพระพุทธรูป 2 องค์นี้ไปรวมกับพระพุทธรูป ในพระราชดำริ 3 องค์ ที่สร้างไว้ก่อนแล้วก็นับเป็นพระพุทธรูปในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 5 องค์

ผู้วิจัยได้พบพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ ที่มีลักษณะตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระพุทธรูปที่ถอดแบบมาจากพระพุทธรูปปางถวายเนตรที่นายอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี (Alfonso Tonarelli) ปั้นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 องค์ จึงนับเข้าในจำนวนพระพุทธรูปในพระราชดำริรวมเป็น 6 องค์

5. ผลกระทบที่เกิดจากการสร้างพระพุทธรูปตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลกระทบทั้งที่เป็นเชิงบวกและลบ ผลกระทบในด้านพุทธศิลป์ คือ ทำให้หยุดชะงักในการสร้างสรรค์พระพุทธรูปแบบประเพณีสืบมาจนถึงปัจจุบัน ทางด้านสังคมคือ ทำให้แสวงหาความจริงในการศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้น ผลกระทบทางวัฒนธรรม มีการเปิดกว้างในการยอมรับรูปแบบวัฒนธรรมที่แตกต่างกันมากยิ่งขึ้น

2. อภิปรายผล

การอภิปรายผลในครั้งนี้ผู้วิจัยได้แบ่งผลการอภิปรายออกเป็น 5 ประเด็นดังนี้

2.1 สํารวจพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่างพ.ศ. 2411-2453

2.2 ศึกษาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูป

2.3 เปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริกับพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ

2.4 ศึกษาผลของพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ

2.5 ศึกษาผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยมีรายละเอียดตามหัวข้อดังนี้

2.1 สํารวจพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453 พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้าง นับตั้งแต่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกใน พ.ศ. 2411 จนกระทั่ง พ.ศ. 2453 (ไม่รวมพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาอีก 57 องค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้หล่อทุกปีและพระเครื่องที่ทรงโปรดฯ ให้หล่อในโอกาสต่างๆ) เท่าที่ปรากฏในเอกสารมีอยู่ 22 องค์ แบ่งเป็น 3 ปางคือ ปางประทับนั่งสมาธิเพชร จำนวน 9 องค์ ได้แก่ พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล พระพุทธรูปประจำรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสัมพุทธพรตมโนพาศ ปรมินทรมหาราชมนัสมัย พระประธานในพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส พระพุทธรูปมณฑลธรรมโมภาส พระพุทธรูปหล่อ พระชัยนวโลหะ พระพุทธรูปแกรนด์ คู้ก แห่งเฮสจำลอง ปางสมาธิราบ จำนวน 3 องค์ ได้แก่ พระพุทธรูปอังกีร์ส พระพุทธรูปชินราชจำลอง และพระสัมพุทธพรตมโนพาศจำลอง ปางประทับยืนหรือพระพุทธรูปฉลองพระองค์ 10 องค์ ได้แก่ พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร (ปางห้าม ไม่นั่งนั้จันท์) พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพุทธชิวชาญญาณ พระพุทธรูปัญญาอัครกะ พระพุทธรูปปางถวายเนตร พระพุทธรูปปางขอฝน พระพุทธรูปปางถวายเนตรปูนพลาสเตอร์ พระพุทธรูปปางถวายเนตร พระพุทธรูปปางถวายเนตร รวมเป็น 22 องค์

พระพุทธรูปขนาดเล็กที่สุด 16 เซนติเมตร ได้แก่ พระชัยวัฒน์ ประจำรัชกาล ขนาดใหญ่ที่สุด หน้าตัก 5 ศอก 5 นิ้ว ได้แก่พระพุทธรชินราชจำลอง

จากการศึกษาครั้งนี้สอดคล้องกับเอกสารหนังสือ พระพุทธรูปในพระบรมมหาราชวัง พ.ศ. 2535 หน้า 361-392 พระพุทธรูปสำคัญ กรมศิลปากร พ.ศ. 2543 หน้า 106, 147-9, 151-2, 156-161, 193, 195-6, 232, 234, 272, 274, 309, 311 โครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหาร ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2455: 102-3 พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน, 2556: 345, 347-8 วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม, 2552: 36-7 นักวิชาการมีแนวแบ่งพระพุทธรูปเป็นกลุ่มหรือประเภทต่างๆ ตามเกณฑ์หลากหลายแนว เช่น แบ่งตามวัสดุปางหรือพระอิริยาบถ ราชวงศ์ หรือตามยุคสมัย (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2556: <http://www.laksanathai.com/book1/p582.aspx>) ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยแบ่งพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างระหว่าง พ.ศ. 2411-2453 ออกเป็นกลุ่มใหญ่สองกลุ่มคือ 1) พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างก่อนที่จะทรงมีพระราชดำริ และ 2) พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างตามพระราชดำริ

กลุ่มที่ 1 ได้แก่

- 1) พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- 2) พระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- 3) พระพุทธรอังกฤษ
- 4) พระพุทธรูปประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- 5) พระพุทธรูปถนอมลครรรโมภาส
- 6) พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- 7) พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
- 8) พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี
- 9) พระสัมพุทธพรรณ โณพาศปรมินทรมหาราชนมัสสมัย
- 10) พระประธานในพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส
- 11) พระพุทธรูปจิรญาณ
- 12) พระพุทธรูปัญญาอัคคะ
- 13) พระชัยนวโลหะ
- 14) พระพุทธรูปสี่ห้จำลอง
- 15) พระพุทธรชินราชจำลอง

- 16) พระสัมพุทธพรรณีจำลอง
- 17) พระพุทธรูปแกรนด์คู้กแห่งเฮสจำลอง

กลุ่มที่ 2 ได้แก่

- 1) พระพุทธรูปปางถวายเนตร
- 2) พระพุทธรูปปางขอฝน
- 3) พระพุทธรูปปางถวายเนตรปูนปลาสเตอร์
- 4) พระพุทธรูปปางถวายเนตร
- 5) พระพุทธรูปปางถวายเนตร

- กลุ่มที่ 1 สามารถแบ่งปลีกย่อยได้อีกเป็น 3 หมวด คือ 1) พระพุทธรูปประทับนั่ง
2) พระพุทธรูปประทับยืน และ 3) พระพุทธรูปจำลอง

1) พระพุทธรูปประทับนั่ง ได้แก่

- พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (1)
- พระพุทธรูปองค์ (3)
- พระพุทธรูปประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (4)
- พระพุทธรูปนฤมลธรรมโมภาส (5)
- พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (6)
- พระสัมพุทธพรรณี โณพาศ ปรมินทรมหาราชนมัสชัย (9)
- พระประธานในพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส (10)
- พระชัยนวโลหะ (13)

2) พระพุทธรูปประทับยืน ได้แก่

- พระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2)
- พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ (7)
- พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี (8)
- พระพุทธรูปชิวริญาณ (11)
- พระพุทธรูปปัญญาอัคคะ (12)

3) พระพุทธรูปจำลอง ได้แก่

- พระพุทธรูปนรสีห์จำลอง (15)
- พระพุทธรูปชินราชจำลอง (16)

- พระพุทธรูปของแกรนด์ คู๊ก แห่งเฮสจำลอง (14)
- พระสัมพุทธพรรณีจำลอง (17)

กลุ่มที่ 2 พระพุทธรูปในพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้าง ได้แก่

- พระพุทธรูปปางถวายเนตร (18)
- พระพุทธรูปปางขอฝน (19)
- พระพุทธรูปปางถวายเนตรปูนปลาสเตอร์ (20)
- พระพุทธรูปปางถวายเนตร (21-22)

“พระพุทธรูป” ถือเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่มีคู่กับความเป็นบ้านเป็นเมืองในสังคมไทยมาเนิ่นนาน ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึก หลักที่ 1 หรือศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ความว่า “...กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหารมีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐจารศ มีพระพุทธรูปอัน ราม มีพิหาร อันใหญ่ มีพิหารอันราม...” (อ้างถึงใน ธิดา สาระยา, 2544: 10) ในแง่นี้ “พระพุทธรูป” จึงเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความเป็นผู้มีอารยธรรมผ่านระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาโดยมีพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์สำคัญ เช่นนี้ เมื่อเราพูดถึงความมีอารยธรรมหรือวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมในสังคมต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนาจึงมักมองผ่าน เรื่องราวเกี่ยวกับ คติ ความเชื่อ การนับถือพระพุทธรูปด้วยเช่นกัน” (ปลื้ม หงส์สุวรรณ, 2556: 176-7)

“ทฤษฎีโครงสร้างนิยมเสนอความคิดว่าเบื้องหลังทุกสิ่งมีโครงสร้างทางสังคมชุดหนึ่งที่อยู่ในระดับลึกและไม่อาจสังเกตเห็นได้โดยตรง ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ทางสังคมแตกต่างหลากหลายที่สังเกตเห็นได้” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2549: 241-2)

วัฒนธรรมไทยเกี่ยวพันกับพระพุทธรูปมาช้านาน ประชาชนมีความใกล้ชิดศรัทธากับวัดวาอารามรวมถึงพระพุทธรูปในพระอารามเหล่านั้น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมาพระพุทธรูปเป็นที่พึ่งของชาวบ้านในลักษณะต่างๆ พระพุทธรูปบางองค์มีตำนานเกี่ยวพันกับอิทธิปาฏิหาริย์และเทวดา เช่นพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) และพระพุทธรูปชินราช ถือว่าเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง เป็นพระพุทธรูปที่ได้รับการเทิดทูนและความเคารพจากพุทธศาสนิกชนทั่วไปอย่างสูงยิ่ง ในวัฒนธรรมการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปนั้นเกิดโครงสร้างชั้นเครือญาติ สังเกตจากประเพณีการเรียกนามพระพุทธรูปซึ่งประกอบด้วยคำว่า “พ่อ”

เป็นการยกย่องพระพุทธรูปองค์สำคัญที่เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง เช่น หลวงพ่อโต หลวงพ่อดำ หลวงพ่อโสธร เป็นต้น เมื่อผู้กราบไหว้ขอพรจากหลวงพ่อก็คงได้เรียกตนเองว่าลูก จึงเกิดโครงสร้าง “พ่อ” กับ “ลูก” ขึ้น ดังที่ โคลด เวลี-สเตราว์ ได้อธิบายแล้ว โครงสร้างเชิงนามธรรมที่อยู่เบื้องหลัง ส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นรูปธรรมที่สังเกตได้ เช่น พิธีการสักการะ การบนบานศาลกล่าว และการแก้บนต่างๆ

ตั้งแต่ยุคโบราณกาล ชาวไทยพุทธนำความเชื่อด้านโหราศาสตร์มาผสมผสานกับความเชื่อทางพุทธศาสตร์ในการหล่อพระพุทธรูป เช่น กำหนดปางพระพุทธรูปตามวันเกิดหรือเทวดานพเคราะห์ เพื่อบันดาลสวัสดิมงคลแก่ผู้บูชาหรือผู้เกิดในวันนั้นๆ ตามปางและวันดังต่อไปนี้

พระประจำวันอาทิตย์	ปางถวายเนตร
พระประจำวันจันทร์	ปางห้ามญาติ หรือห้ามสมุทร
พระประจำวันอังคาร	ปางไสยาสน์
พระประจำวันพุธกลางวัน	ปางอุ้มบาตร
พระประจำวันพุธกลางคืน	ปางป่าเลไลยก์
พระประจำวันพฤหัสบดี	ปางสมาธิ หรือปางตรัสรู้
พระประจำวันศุกร์	ปางรำพึง
พระประจำวันเสาร์	ปางนาคปรก (กรมศิลปากร, 2552: 25)

ในสามรัชกาลต้นรัตนโกสินทร์ คือตั้งแต่รัชการที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 พระมหากษัตริย์ยังคงสร้างพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะตามคตินิยมเดิมๆ กล่าวคือมีอุษณิษะ พระอุตราสงค์ (จีวร) แนบติดพระวรกายอย่างไม่สมจริง แต่พอถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มสร้างพระพุทธรูปให้มีพุทธลักษณะตามพระราชวินิจฉัยในพระองค์ เป็นการเปลี่ยนจากเดิมอย่างหักเห พระราชานิยมเหล่านี้ยังสืบเนื่องมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทฤษฎีปวิรรสนิยมอธิบายการแลกเปลี่ยนทางสังคมซึ่งอาจจะเป็นการแลกเปลี่ยนเชิงรูปธรรมหรือนามธรรมก็ได้ ระหว่างบุคคลสองคนขึ้นไป (wikipedia: social exchange theory) พระราชดำริการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะพระพุทธรูปของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และต่อมายังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้มีผลเชิงรูปธรรมและนามธรรม ในเชิงรูปธรรมนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนลักษณะบางอย่างที่พระองค์ทรงเห็นว่า ขัดกับเนื้อหาในพระสูตรหรืออรรถแห่งพระไตรปิฎกและทรงเปลี่ยนจีวรให้มีความสมจริงมากขึ้นในระดับหนึ่ง ส่วนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสร้างพระพุทธรูปเชิงสังคมนิยม (realism) เพื่อประโยชน์ทางสุนทรียภาพตลอดจนถึงประโยชน์ทางการเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ซึมซับพระราชานิยมเชิงพุทธศิลป์จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และนำ

พระราชนิพนธ์นั้นมาพัฒนามากยิ่งขึ้นในรูปแบบพระพุทธรูปตามพระราชดำริ ฝีมือช่างปั้นชาวต่างประเทศ

พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้าง ก่อนที่จะทรงมีพระราชดำริในพุทธศักราช 2452 นั้น สร้างด้วยคตินิยมและพระราชนิพนธ์ต่างกัน อย่างเช่นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่มีแบบมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แต่พุทธลักษณะกลับกลายเป็นพุทธลักษณะตามพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ อีกตัวอย่างหนึ่งคือทรงโปรดฯ ให้สร้างพระปางห้ามญาติเป็นพระพุทธรูปประจำพระชนมวารแทนที่จะสร้างพระปางไสยาสน์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปประจำวันอังคาร วันพระราชสมภพ ตามคติความเชื่อในโหราศาสตร์ไทย ทั้งนี้เพราะเหตุว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมี พระราชปรารภว่า ปางพระไสยาสน์ (พระนอน) ไม่เข้ากับพระพุทธรูปองค์อื่นบนพระแท่นบูชาซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางยืนหรือนั่ง แสดงให้เห็นว่าแบบและพุทธลักษณะแห่งพระพุทธรูปเปลี่ยนแปลงได้ตามพระราชวินิจฉัย และพระราชนิพนธ์แห่งพระมหากษัตริย์ผู้สร้างคงจะให้เห็นต่อไป

พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล และพระชัยนวโลหะในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความคล้ายคลึงกับ พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล และพระชัยนวโลหะในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่เหมือนกันคือ ไม่มีอุษณิษะ พระกรรมเล็ก มีนิ้วพระองคฺุฑียาวเสมอกัน พระอุตราสงค์มีริ้วตามธรรมชาติ ห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวาวยาวถึงกลางพระชงฆ์ (ข้าง) มีชายอันตราวาสก (สบง) ต่อจากอุตราสงค์ (จีวร) พระหัตถ์ซ้ายถือตาลปัตร พระพุทธรูปประทับนั่งเหนือฐานบัวคว่ำ บัวหงาย ฐานบัวคว่ำบัวหงายนี้ซ้อนอยู่เหนือฐานเชิงแปดเหลี่ยม พระพุทธรูปกางก้นด้วยฉัตร 5 ชั้น ลงยาราชาวดี

ที่ไม่เหมือนกันคือ พระรัศมีแห่งพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคล้ายรูปลายกนก พระเนตรมองตรง ตาลปัตรคล้ายใบโพธิ์จำหลักลายประดับอัญมณี ค้ำเป็นทองคำ ส่วนพระชัยวัฒน์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระรัศมีเป็นรูปเปลวไฟค่อนข้างหนา พระเนตรเหลือบต่ำ ตาลปัตรคล้ายใบโพธิ์จำหลักลายประดับอัญมณี แต่ละเอียงคกว่า ค้ำเป็นทองคำ

พระพุทธรูปประเภทนั่งและยืน ล้วนมีพุทธลักษณะตามพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพื้น “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนิมฐานราก (ฐานพระพุทธร) เป็นฐานสิงห์ เหมือน พระพุทธชินสีห์ พระพุทธรูปที่สร้างในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มักจะมีฐานสิงห์ประกอบอยู่ด้วย ต้นรัชกาลที่ 5 ก็จะ

เชื่อมโยงกับรัชกาลที่ 4 คือมีฐานสิงห์อยู่ หรือการครองจีวรอย่างธรรมเนียมที่ว่ามีสังฆาคี
ก่อนข้างหนา” ยุทธนาวารการ แสงอร่าม (2556, 2 มกราคม)

พระพุทธรูปประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูปองค์
พระนฤมลธรรโมภาส และพระสัมพุทธพรหมโณพาศ ปรมินทรมหาราชนมัสสมัย มีพุทธลักษณะที่
เหมือนและไม่เหมือนดังนี้

ที่เหมือนคือ ไม่มีอุษณิษะ พระกรรณเล็ก พระเศวตชฎเป็นก้นหอย มีนิ้วพระองคฺ
ยาวเสมอกัน พระอุตราสงค์ (จีวร) มีริ้วตามธรรมชาติ ห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวาและยาวจนปิด
พระขงฆ์ (แขน) มีปลายอันตราวาสก (สบง) ต่อจากอุตราสงค์ปิดกลางพระขงฆ์

ที่ไม่เหมือนคือ พระรัศมีของแต่ละองค์มีความกว้างใหญ่ไม่เท่ากัน พระรัศมีของ
พระพุทธรูปประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีบัวตูมอยู่ตรงกลาง ส่วนพระ-
รัศมีของพระสัมพุทธพรหมโณพาศ ปรมินทรมหาราชนมัสสมัย ลงยาราชวดีหลายสี ซึ่งน่าจะ
หมายถึงสีประจำพรหมรังษี พระพุทธรูปประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระพุทธรูปองค์พระนฤมลธรรโมภาสไม่มีอุณาโลม แต่พระสัมพุทธพรหมโณพาศ ปรมินทร-
มหาราชนมัสสมัยมีอุณาโลมประดับอัญมณี (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, 2535: 392) พระพุทธรูปประจำ
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีฐานบัวหงาย บัวคว่ำคล้ายกับบัวหงาย บัวคว่ำของ
พระชัยวัฒน์และพระนวลโหละในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ ใบบัวอวบ
และมีเกสรประดับทั้งเบื้องบนและตอนล่าง (เรื่องเดียวกัน: 392) บัวคว่ำสั้นกว่าบัวหงายในพระ
พุทธรูปองค์พระนฤมลธรรโมภาส และพระสัมพุทธพรหมโณพาศ ปรมินทรมหาราชนมัสสมัย
และซ้อนเหนือฐานแข็งสิงห์บนฐานเชิงแปดเหลี่ยม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปยืน 5 องค์
คือ พระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูปประจำ
พระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระ
ศรีสวรินทราบรมราชเทวี พระพุทธชินราช และพระพุทธรูปปางห้ามญาติ พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติเป็นพระพุทธรูปประจำ
พระชนมวารในพระองค์แทนพระพุทธรูปปางไสยาสน์ซึ่งเป็นปางประจำวันอังคารทั้งนี้เพราะ
เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าพระพุทธรูปปางไสยาสน์นั้นไม่เข้ากับ
พระพุทธรูปปางอื่นๆบนพระแท่น ไม่งามจึงมีพระราชดำริสร้างพระพุทธรูปปางห้ามญาติเป็น
พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบร-
มราชินีนาถ พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี เป็น

พระพุทธรูปปางรำพึงและปางทรงบาตร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปประจำวันพระราชสมภพในสมเด็จพระพันปีหลวงและสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าตามลำดับ

พระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีนิ้วพระหัตถ์/พระบาทยาวเสมอกัน พระหัตถ์ซ้ายยกสูงเสมอพระอุระ (อก) พระหัตถ์ขวาวางแนบพระวรกาย อุตราสงค์ (จีวร) ห่มเฉียงลักษณะพาด ไม่มีลูกบวบ มีริ้วคล้ายธรรมชาติ ต่อจากอุตราสงค์คือ อันตราวาสก (สบง) ถึงครึ่งพระขงฆ์ (แข้ง) พระพักตร์ค่อนข้างกลม ไม่มีอุษณิษะ ไม่มีอุณาโลม พระนลาฏแคบ พระขนงโก่ง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโค้ง พระโอษฐ์เรียว

พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เป็นพระพุทธรูปปางรำพึง ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างไขว้เหนือพระอุระ (อก) พระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้าย นิ้วพระหัตถ์ยาวไม่เสมอกัน พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏค่อนข้างกลม พระขนงโก่ง มีอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโค้ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณสั้น พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระศกแต่ไม่ละเอียด เท่าพระพุทธรูปที่สร้างในครั้งก่อน มีอุษณิษะ และพระรัศมีเป็นรูปเปลวไฟ พระพุทธรูปห่มอุตราสงค์ (จีวร) กลุ่มพระอังสาทั้งสองจีวรมีริ้วผ้าสมจริง (คือสมจริงมากกว่าพระพุทธรูปรุ่นก่อน) มีลูกบวบพาดพระอังสาซ้าย จีวรยาวจนปิด ครึ่งพระขงฆ์ (แข้ง) มองไม่เห็นอันตราวาสก (สบง) พระพุทธรูปประทับยืนบนดอกบัวกลีบบัวซ้อนเหนือฐานแข่งสิงห์แปดเหลี่ยมซึ่งซ้อนเหนือฐานเชิงแปดเหลี่ยม

พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี เป็นพระพุทธรูปยืนปางอุ้มบาตร พระหัตถ์ซ้ายรองรับบาตรหยกสีเขียว พระหัตถ์ซ้ายแตะขอบบาตร นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏค่อนข้างกลม พระขนงโก่ง ไม่มีอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโค้ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณสั้น พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระศกค่อนข้างใหญ่ มีพระเกตุมาลาขนาดเล็ก มีรัศมีเป็นรูปเปลวไฟ พระพุทธรูปห่มอุตราสงค์ (จีวร) กลุ่มพระอังสาทั้งสอง ไม่มีลูกบวบปรากฏ ต่อจากอุตราสงค์มีอันตราวาสก (สบง) ปิดครึ่งพระขงฆ์ (แข้ง) พระพุทธรูปประทับยืนบนฐานกลมลาสน์ (บัว) มีกลีบบัวหงายเหนือฐานแข่งสิงห์แปดเหลี่ยมซึ่งซ้อนเหนือฐานเชิงแปดเหลี่ยม ในพระพุทธรูปประจำพระชนมวารสามองค์นี้ พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถแปลกหลายข้อ 1) อุษณิษะโต 2) นิ้วยาวไม่เสมอกัน 3) ริ้วจีวรสมจริงมากกว่าพระพุทธรูปอีกสององค์ และที่ฐานแปดเหลี่ยมกลับ ไม่ได้จารึกอักษรอะไรเลย นายยุทธนากร แสงอร่าม สันนิษฐานว่า “พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถอาจหล่อในรัชกาล ต่อๆมา ไม่ใช่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ปรากฏหลักฐานยืนยัน” นายยุทธนา แสงอร่าม(2556, 2 มกราคม)

พระพุทธรูปชิวรญาณ เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องปางห้ามสมุทร พระพักตร์เป็นวงรี พระนลาฏค่อนข้างแคบ พระขนงโก่ง ไม่มีอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณค่อนข้างสั้น มองไม่เห็นพระเกศาเนื่องจากทรงพระมงกุฏ นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน ทองกรเกือบเต็ม เครื่องทรงมีกรองคอ ทับทรวง สั้ววาลเป็นเส้นคู่เจียงพระอังสาทั้งสองข้างประดับ ปั้นเหน่ง ชายแครงขนาดใหญ่เป็นลายกนกซ้อนกันสามชั้นประดับ ทรงฉลองพระบาทเชิงงอน พระพุทธรูปประทับนั่งบนกมลาสน์ (บัว) มีกลีบบัวหงายบนฐานแข่งสิงห์สามชั้น แต่ละชั้นมีเทวดาและนรสีห์เรียงราย

พระพุทธรูปัญญาอัคคะ เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) เป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร พระพุทธรูปห่มอุตราสงค์ (จีวร) คลุมพระอังสาทั้งสอง จีวรมีริ้วผ้าเหมือนจริง ต่อจากอุตราสงค์มีอัตราวาสก (สบง) ปิดครึ่งแข้ง พระพักตร์เป็นวงรี พระนลาฏค่อนข้างแคบ พระขนงโก่ง ไม่มีอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระเนตรเหลือบต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เรียว พระกรรณค่อนข้างสั้น พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระศกขนาดเล็ก ไม่มีพระเกตุมาลา มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ พระพุทธรูปประทับนั่งบนกมลาสน์ (บัว) มีกลีบบัวหงายบนฐานแข่งสิงห์สองชั้น แต่ละชั้นมีเทพนมเรียงราย หม่อมราชวงศ์แสงสุริย์ ลดาวัลย์ อธิบายว่า พระพุทธรูปฉลองพระองค์นั้น สร้างเป็นพระปางห้ามสมุทรแบบเดียวกันหมด ที่เป็นเช่นนี้เห็นจะเป็นด้วยมีความประสงค์ที่จะให้พระประยูรญาติ และบรรดาผู้ที่มีความเคารพนับถือในองค์พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ ที่เสด็จล่วงลับไปแล้วมีความสมัครสามัคคีไม่วิวาทริวฉานซึ่งกันและกัน เพราะความสามัคคีเป็นพลังอันยิ่งใหญ่สำหรับกิจการน้อยใหญ่ทั้งปวง ดังนั้นจึงได้นำพระอิริยาบถที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงยกพระยกพระหัตถ์ ห้ามพระญาติ มิให้ทะเลาะวิวาทกันนั้นมาเป็นเครื่องเตือนใจ (หม่อมราชวงศ์แสงสุริย์ ลดาวัลย์, ม.ป.ป: 86) ความแตกต่างระหว่างพระพุทธรูปชิวรญาณกับพระพุทธรูปัญญาอัคคะที่เห็นได้สะดวกคือ พระพุทธรูปชิวรญาณทรงเครื่องพระมหากษัตริย์ พระพุทธรูปัญญาอัคคะทรงจีวรองค์หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างเพื่ออุทิศพระราชกุศลแด่พระบรมชนกนาถซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ ส่วนองค์หนึ่งอุทิศพระราชกุศลแด่พระบรมวงศานุวงศ์ในสมณเพศ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 348)

เด่นดาว ศิลปานนท์ (2556, 3 มกราคม) อธิบายลักษณะพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้าง คิดว่ามี 2 หรือ 3 ลักษณะ คือ 1) สืบทอดมาจากแบบแผนประเพณีดั้งเดิม เช่น องค์ที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้หล่อเป็นแบบพระพุทธรูปจักรพรรดิเป็นรูปฉลองพระองค์อย่างหนึ่ง 2) เป็นแบบพระราชนิยมที่สืบเนื่องมาจากรัชกาลที่ 4 เป็นลักษณะ

แบบแผนประเพณีปนกับแบบที่เป็นแบบคล้ายๆ สัจนิยม เช่น สร้างพระพุทธรูปไม่มีอุษณิษะ สร้างพระพุทธรูปมีริ้วจีวรเล็กน้อย สร้างพระพุทธรูปให้มีพระกรรม (หู) สั้นไม่ใช่พระกรรมยาว มีลักษณะคล้ายๆ ใบหน้ามนุษย์อันนั้นจะเป็นแบบที่ต่อเนื่องมาจากรัชกาลที่ 4 จากรัชกาลที่ 4 นิยมมาถึงรัชกาลที่ 5 ต่อไปถึงรัชกาลที่ 6 ด้วย แล้วก็มีอีกแบบหนึ่งก็คือเป็นแบบที่เป็นฝรั่งเลย คิดว่ามีสามแบบในช่วงของรัชกาลที่ 5 คือมีแบบแผนประเพณี แบบประเพณีนิยมในรัชกาลที่ 4 แล้วก็มีแบบที่เป็นแบบยุโรปแบบตะวันตก พระพุทธรูปที่สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ที่กล่าวถึงข้างต้นอาจจะเป็นพระสมณ โคดมและพระนอนที่วัดราชาธิวาส พระพุทธรูปจำลองอีก 4 องค์ คือ พระพุทธรุนรีห์จำลอง พระพุทธรชินราชจำลอง พระพุทธรูปของแกรนด์ ดุ๊กแห่งเฮสจำลอง และพระสัมพุทธพรรณีจำลอง นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้หล่อด้วยเหตุผลต่างกัณดังที่ปรากฏในลายลักษณ์อักษร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริจะสร้างวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม มีพระกระแสน้ำสั่งกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำรงภูวณราชานุภาพ ให้แสวงหาพระพุทธรูปหลากหลายยุคและศิลปะห้าวเมืองทั่วประเทศ เพื่อมาตั้งประดิษฐานในวัดเบญจมบพิตรฯ ซึ่งเป็นพิพิธภัณท์ที่รวบรวมพระพุทธรูปโบราณสมัยและปางต่างๆ ที่สร้างทั้งในและต่างประเทศ แสดงให้ประชาชนเห็นเป็นแบบอย่าง (วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม, 2552: 7-9)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทอดพระเนตรพระพุทธรุนรีห์ที่วังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำรงภูวณราชานุภาพ และตรัสว่า “ พระองค์นี้งามแปลกจริงๆ ” โปรดฯ ให้เชิญพระพุทธรุนรีห์แห่ขบวนใหญ่ไปตั้งเป็นพระประธานอยู่จนสร้างพระอุโบสถ์ใหญ่แล้ว แต่พระประธานสำหรับพระอุโบสถ์ใหญ่นั้นให้เที่ยวตรวจพระโบราณตามหัวเมืองจนกระทั่งเมืองเชียงแสนก็ไม่มีพระพุทธรูปงามสมควรเชิญลงมา จึงทรงโปรดฯ ให้หล่อจำลองพระพุทธรชินราชเมืองพิษณุโลกมาเป็นพระประธาน และโปรดให้หล่อจำลองพระพุทธรุนรีห์ตั้งไว้เป็นประธานที่พระวิหารสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวัดเบญจมบพิตรฯ ด้วยองค์หนึ่ง

พระพุทธรชินราชจำลอง เป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย เนื่องจากพระมหากษัตริย์ไทย ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการอาทิ สมเด็จพระรามาธิบดี สมเด็จพระเอกาทศวรร สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3 (พระบรมโกศ) (วัดบวรนิเวศวิหาร, 2540 : 7-8) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระนิพนธ์ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริสรรเสริญพระพุทธรูป 3 พระองค์นี้ไว้ว่า

“ ก็แลพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ พระศรีศาสดา 3 พระองค์นี้ เปนพระพุทธรูปปฏิมากรดีล้ำเลิศ ประกอบไปด้วยพุทธลักษณะอันประเสริฐมีศิริอันเทพดาหากอภิบาล

รักษา ย่อมเป็นที่สักการบูชานับถือมาแต่โบราณ แม้พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาเก่า ที่ได้มีพระเดชานุภาพมหิพารปรากฏมาในแผ่นดิน ก็ทรงนับถือทำการสักการบูชามาหลายพระองค์” (โครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหารในพระบรมราชูปถัมภ์, 2555: 41)

พระพุทธรูปของแกรนด์ค็อกแห่งเฮสจำลอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดลว่า (พระพุทธรูปของแกรนด์ค็อกแห่งเฮสจำลอง) “ทำฝีมือดีมาก หน้าตา กล้ามเนื้อเป็นคนหมดวินไว้ แต่ถ้าจะดูเป็นพระแล้วไม่แลเห็นว่าเป็นพระ เพราะเปลือยกายไม่มีผ้าห่มกลับไปมีผ้าโพก อากาโรกิริยาที่นั่งสมาธิเพชร แต่ทำทั้งสองข้างชัน ไม่ราบลงไปกับตักเหมือนกับพระเราๆ” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 126) (พิริยะ ไกรฤกษ์ http://www.laksanathai.com/book1/p_352.aspx) ถึงแม้ว่าพระพุทธรูปของแกรนด์ค็อกแห่งเฮส ไม่ห่มผ้าอุตราสงค์และอันตราวาสกก็ตาม เป็นพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดยิ่งนัก เนื่องจากเป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะตรงตามพระราชดำริ คือมีหน้าเป็นคนฉลาดอดทน มีความคิดมาก ไม่ใช่ทำหน้าที่ ไม่ใช่นั่งยิ้มกริ่ม ไม่ใช่นั่งหลับผลอไผล เต็มอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ

พระสัมพุทธพรณีจำลอง เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ นั่งสมาธิราบ พระอุตราสงค์ (จีวร) เนียงเปิดพระอังสาขวา พระหัตถ์ขวาช้อนพระหัตถ์ซ้าย ผ้าสังฆาฏิขนาดเล็กพาดยาวถึงพระนาภี พระอุตราสงค์ (จีวร) มีริ้วเล็กน้อยยาวปิดพระชานุ (เข่า) ต่อจากพระอุตราสงค์ (จีวร) มีอันตราวาสก (สบง) ปิดเกือบถึงข้อพระบาท มีตะเข็บที่ชายผ้า พระพัศตร์ค่อนข้างกลม พระนลาฏแคบ พระขนงโก่ง มีอุณาโลมระหว่างพระขนงทั้งสอง พระเนตรทอดพระเนตรตรง พระนาสิกโค้ง พระกรรณยาว พระโอษฐ์บางเรียว พระเศียรประดับด้วยเม็ดพระศกขนาดเล็ก ไม่มีพระเกตุมาลา มีพระรัศมีเป็นรูปเปลวไฟ พระพุทธรูปประทับนั่งเหนือฐานแข่งสิงห์ ขนาดหน้าตักกว้าง 40 เซนติเมตร สูง 54 เซนติเมตร ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร (<http://jayanti2600.wordpress.com/2012/06/20> พระพุทธสัมพุทธพรณีจำลอง วันเข้าถึงเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2556)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า

“เพราะเหตุที่พระสัมพุทธพรณีนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงหล่อแล้ว และเคยประดิษฐานอยู่ในพระอารามนี้เป็นเดิมมา สมควรจะหล่อถ่ายแบบอย่างพระสัมพุทธพรณีนี้ขึ้นอีกองค์หนึ่ง เพื่อจะได้ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ ณ พระอารามนี้ซึ่งเป็นที่หล่อองค์เดิม เป็นที่ทรงนมัสการระลึกถึงพระเดชพระคุณ และทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลอันนี้ ถวายแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการสนองพระเดชพระคุณต่อไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างปั้นหุ่นถ่ายแบบอย่างพระสัมพุทธ

พรรณานี้ขึ้นใหม่เหมือนกันกับพระสัมพุทธพรรณีเดิมแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างหล่อเตรียมการที่จะหล่อ ณ วัดราชาธิวาสวิหารนี้ กำหนดเททองวันที่ 9 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 127 อันเป็นดิถีคล้ายกับวันพระบรมราชประสูติกาลแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (พระราชกวี, 2543: 226)

ด้วยเนื้อความที่ปรากฏในเอกสารที่ผู้วิจัยนำมาเสนอข้างต้นนี้ สามารถพิจารณาเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระพุทธรูปจำลองด้วยเหตุสามอย่างคือ 1) ทรงเห็นความสำคัญของพระพุทธรูปเชิงประวัติศาสตร์ 2) ทรงเห็นความสำคัญของพระพุทธรูปเชิงพุทธศิลป์ และ 3) ทรงเห็นความสำคัญของพระพุทธรูปเชิงศิลปกรรม พระพุทธรูปเป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และมีพุทธลักษณะงดงาม พระสัมพุทธพรรณีมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เนื่องจาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังทรงผนวช ทรงโปรดฯ ให้สร้างและสร้างตามพระราชนิมิตส่วนพระองค์ พระพุทธรูปที่เป็นพระพุทธรูปฝ่ายเหนือที่มีความงามในสายพระเนตรพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนพระพุทธรูปแกรนด์ตุ๊กแห่งเฮสจำลอง เป็นพระพุทธรูปในพระราชดำริ มีพระพักตร์เป็นคนที่ผู้มีสติปัญญา ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ โปรดกระหม่อม ให้สร้างพระพุทธรูปจำลองด้วยเหตุผลที่ต่างกันดังกล่าว สอดคล้องกับทฤษฎีภาวะทันสมัยเนื่องจากยุคสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระพุทธรูปนั้น กรุงสยามกำลังปรับเปลี่ยนวิธีการดำเนินชีวิตและเทคโนโลยีในการดำรงชีวิตจากแบบเรียบง่ายในสังคมจารีตไปสู่การดำรงชีวิตที่อาศัยความรู้และเทคโนโลยีระดับสูง มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากยิ่งขึ้น มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐานตลอดจนถึงการใช้กฎหมายจัดระเบียบทางสังคม (พัชรินทร์ ศิริสุนทร, 2547: 92) และสอดคล้องกับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมอีกด้วย ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนรูปแบบของโครงสร้างและพฤติกรรมทางสังคม ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม รวมถึงเครื่องมือ วัตถุอุปกรณ์ เช่น พระพุทธรูปเป็นต้น

กลุ่มที่ 2 พระพุทธรูปในพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้าง

พระพุทธรูปตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 5 องค์ คือ พระพุทธรูปปางถวายเนตร พระพุทธรูปปางขอฝน พระพุทธรูปถวายเนตรปูนพลาสเตอร์ต้นแบบ พระพุทธรูปปางถวายเนตร (+1) (และพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ) เป็นปางเดียวกันหมดคือปางถวายเนตร เว้นเสียแต่พระปางขอฝน ทั้งหมดเกิดขึ้นจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ว่า “อยากเห็นพระเป็นคน อยากให้เห็นหน้าเป็น คน

ฉลาด อุดม มีความคิดมาก ไม่ใช่ทำหน้าบึ้ง ไม่ใช่นั่งยิ้มกริ่ม ไม่ใช่นั่งหลับไหลให้ เต็ม อยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ” (สำนักพระราชวัง, 2535: 193)

พระพุทธรูปปางถวายเนตร พระพุทธรูปปางขอฝน และพระพุทธรูปปางถวายเนตร ปูนปลาสเตอร์ต้นแบบเป็นฝีมือของนายอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี ช่างปั้นชาวอิตาลี ซึ่งสามารถ ปั้นต้องตามพระราชประสงค์เป็นอย่างดีเป็นพระพุทธรูปที่เลียนแบบศิลปะคันธารราฐ (Gandhara Arts) ซึ่งเกิดขึ้นในภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย จัดเป็นพุทธศิลป์แบบกรีก-โรมัน (Graeco-Roman Buddhist) มีลักษณะรูปร่าง หน้าตา กล้ามเนื้อและสัดส่วนเหมือนคนจริง (เด่นดาว, 2549: 115)

พระพุทธรูปปางถวายเนตรที่นายอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี ปั้นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นตัวอย่างต้นแบบแห่งพระพุทธรูปปางถวายเนตรทุกองค์ พระพุทธรูปปางถวายเนตรอีกสององค์ที่เจ้าหน้าที่กรมโยธาธิการปั้นและแก้ถวายพระบาท- สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระองค์เสด็จแลตรงเททองหล่อด้วยพระองค์เองนั้น ผู้วิจัย คิดต่อสอบถามกับผู้อำนวยความสะดวกศิลปกรรมในพระบรมมหาราชวัง ขอข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธรูป ปางถวายเนตรสององค์นั้น ปรากฏว่าผู้อำนวยความสะดวกไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพในปัจจุบันแต่อย่าง ใด อาจจะเป็นไปได้ว่าพระพุทธรูปปางถวายเนตรทั้งสององค์เก็บรักษาไว้ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต หรืออาจหายสาบสูญไปแล้วก็เป็นได้

2.2 ศึกษาพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการ เปลี่ยนแปลงรูปแบบพระพุทธรูป

พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบ พระพุทธรูป แสดงให้เห็นว่าพระองค์มีพระราชประสงค์จะสร้างพระพุทธรูปที่เป็นคน มีความ ฉลาดอดทน มีความคิดไม่ใช่ทำหน้าบึ้ง ไม่ใช่ยิ้มกริ่ม ไม่ใช่หลับไหล มีสติสัมปชัญญะ

จากผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะสอดคล้องกับความคิดเห็นของ เด่นดาว ศิลปานนท์ วารสาร ศิลปากร เรื่อง ของชั้นเอกพิพิธภัณฑสถาน พระพุทธรูปต้นแบบฝีมือ อัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี ปีที่ 49 ฉบับที่ 6 หน้า 115-118

ในการสร้างพระพุทธรูปมีแนวคิดในการสร้าง การสร้างพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูป นั้นเริ่มปรากฏขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 6 โดยพระเจ้ากนิษกะ พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์กุษาณะ เป็นผู้ดำริครั้งแรก หลังจากนั้นการสร้างพระพุทธรูปจึงแพร่หลายไปทั่ว จนเกิดเป็นสกุลช่าง 3 สกุล คือ คันธาระ มถุรา และอมราวดี (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2553: 23) ยุคคันธารราฐ พระ พักตร์มักเป็นรูปไข่ งามตามแบบอย่างของกรีก พระนาสิก (จมูก) โด่ง พระโอษฐ์ (ปาก) เล็ก พระเกศาหยักศก ผ้าจีวรหนา ส่วนใหญ่ ห่มคลุมทั้งสองอังสา (บ่า) ริวผ้าเป็นริ้วสมจริง สร้างตาม

คัมภีร์มหานุรุษลักษณะ ยุคนี้มักสร้างพระพุทธรูปปางปฐมเทศนา ปางแสดงธรรม ปางประทานอภัย ปางประทานพร ปางสมาธิ และปางมารวิชัย แบบมอรา มีลักษณะแบบศิลปะอินเดียมากกว่ากรีก พระพักตร์ทรงรูปไข่หันตรง พระเกศาเรียบคือไม่มีลายเส้น อุตราสงค์ (จีวร) มีริ้วผ้าตามธรรมชาติแต่ลายเส้นน้อย ทำให้ดูเหมือนจีวรบาง พระสรีระคล้ายมนุษย์จริง คือมีรอยโค้งของพระมังสา (กล้ามเนื้อ) และพระนาภี (สะดือ) แบบอมราวาดิ ในสมัยต้นของยุค อมราวาดิมิได้สร้างพระพุทธรูป เป็นรูปมนุษย์แต่สร้างสัญลักษณ์แทน เช่นพระพุทธรบาท ต้นศรีมหาโพธิ์ หรือพระวัชรอาสน์ ในยุคอมราวาดิตอนหลังจึงสร้างพระพุทธรูปเหมือนคน คือพระพักตร์คล้ายคันธาระแต่พระเกศาขมวดเป็นก้อนหอย จีวรมีรอยริ้วไม่สมจริงคือเหมือนเป็นวงๆ หรือเส้นที่เริ่มที่พระศอก และลงไปเรื่อยๆถึงชายจีวรด้านล่างหลายปางหลายแบบ เช่น ประทับยืน ประทับนั่งขัดสมาธิ ประทับนั่งห้องพระบาทและนาคปรก เป็นต้น

พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์สำคัญ แสดงถึงผู้มีอารยธรรม และเป็นสิ่งคู่กับชาติไทยมาช้านาน ดังที่ปรากฏในหลักศิลาจารึก สมัยสุโขทัย (ปฐม หงส์สุวรรณ, 2556 : 176-7) เหตุจูงใจในการสร้างพระพุทธรูปมีหลากหลายความเชื่อ เช่นสร้างพระพุทธรูปเพื่อต่ออายุพระศาสนา และสร้างพระพุทธรูปเพื่อต่ออายุผู้สร้างพระพุทธรูป (หม่อมราชวงศ์ แสงสุรย์ อดาวัดย์, 2514: 82-3) ส่วนการสร้างพระพุทธรูปอย่างพระมหาจักรพรรดินั้นมีหลายแนวความคิด เช่น พระพุทธเจ้าเคยเป็นเจ้าชายมาก่อน พระพุทธเจ้าเป็นพระราชอาแห่งพระราชอาทั้งปวง หรือพระพุทธเจ้าเป็นพระจักรพรรดิหรือพระพุทธเจ้าสูงสุด เป็นต้น (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556 : 287-8)

ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ช่วยอธิบายพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูปเป็นอย่างดี ดังนั้นควรทบทวนสาระสำคัญของทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ก่อนที่จะพิจารณาพระราชดำริเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูปต่อไป

เซอร์เบิร์ต บลูเมอร์ ได้สรุปหลักความคิดพื้นฐานของทฤษฎีการปฏิบัติสังสรรค์เชิงสัญลักษณ์ ดังนี้

- 1) มนุษย์กระทำต่อสิ่งต่างๆ ตามความหมายที่ให้กับสิ่งเหล่านั้น
- 2) ความหมายต่างๆ อุบัติขึ้นจากกระบวนการปฏิบัติสังสรรค์ทางสังคม
- 3) ความหมายเหล่านี้ถูกจัดการและปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ทางสังคม
- 4) การกระทำทางสังคมเป็นผลมาจากการที่บุคคลปรับแนวการกระทำเข้าหากัน

ต่อไปนี้จะพรรณนาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นเหตุการณ์ร่วมสมัยกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและอาจมีส่วนในการปรับพระทัศนคติและพระราชวิจารณ์ เป็นเหตุให้มีพระราชดำริปรับเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูปในที่สุด

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ 42 ปี ในช่วงเวลานั้น พระองค์ทรงพัฒนาบ้านเมืองและสังคมไทยให้มีความทันสมัยทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ ในการขวนขวายที่จะพัฒนาประเทศของพระองค์นั้น พระองค์ทรงนำบางสิ่งบางอย่างที่เป็น ตะวันตกแท้ๆ มาใช้ในประเศสยามโดยไม่ได้ปรับเปลี่ยนแปลงเลย เช่น ระเบียบปฏิบัติใน ราชการ บางสิ่งบางอย่างที่เป็นของตะวันตกแท้ๆ ทรงนำมาดัดแปลงเพื่อให้มีความเหมาะสม สำหรับคนไทยมากยิ่งขึ้น บางสิ่งมิได้นำตัววัตถุมแต่แนวคิดของตะวันตกมาประยุกต์ใช้กับสิ่งที่เป็น ของไทยเดิมจนกำเนิดสิ่งใหม่ที่เป็นไทยและมีความเหมาะสมระดับสากล เช่น พระพุทธรูป

ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ. ศ. 2416 เมื่อพระองค์ทรงสวมพระมหาพิชัยมงกุฎที่พราหมณ์ถวายแล้วนั้น มีพระราชดำรัส สั่งว่า ตั้งแต่นี้ต่อไป การหมอบเวลาเฝ้าให้เลิก ให้ลุกขึ้นยืน ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลว่า การหมอบ คลานเวลาเข้าเฝ้าหมดยุคแล้วไม่เหมาะสมกับยุคสมัยของบ้านเมืองแล้ว (กรมศิลปากร, 2547: 11) อย่างไรก็ตามถึงแม้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความเหมาะสมที่จะปรับ วิธีการทางราชการให้ทันสมัยเป็นแนวเดียวกันกับตะวันตกก็ตาม แต่ภายในราชสำนักก็ยังคงมี ธรรมเนียมและประเพณีที่เป็นสัญลักษณ์ของพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามโบราณราช ประเพณีไทยเดิม (สาระ มีผลกิจ, 2551: 202) เช่นการหมอบ การกราบ มิได้ยกเลิกเสียทั้งหมด มิแต่ปรับราชการไทยให้ทัดเทียมกับวิธีการทางตะวันตกเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรงวิเคราะห์และเพิ่มบางสิ่งบางอย่างเพื่อให้เกิดความเหมาะสม อย่างยิ่ง ดังเช่น ดารา หรือ ตรา อันเป็นเครื่องหมายยศ มีในประเทศไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า- เจ้าอยู่หัวก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้แก่ ให้เรียกเครื่องยศเหล่านั้นว่าพระราชอิสริยาภรณ์และทรงเพิ่มสายสะพาย ([http://personnel.police7.go.th/w2%20History %20Decration1.htm](http://personnel.police7.go.th/w2%20History%20Decration1.htm))ตามตัวอย่างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ในราชสำนักยุโรปหลายสำนัก เครื่องอุปโภคอื่นๆ ในราชสำนักก็เป็นตามแนวนี้เหมือนกัน เช่น จานข้าวและแก้วน้ำที่มีรูปพระ มหา-มงกุฎภายใต้ันพปลูเสวตฉัตรปรากฏอยู่ที่ผิวจานและแก้ว (ธงทอง จันทรางศุ, 2553: 76) ตามความนิยมในยุโรปเป็นต้น

ในเรื่องเกี่ยวกับศิลปะสมัยใหม่ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ เขียนว่า

“พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ โปรดฯ ให้มีการปรับปรุงพัฒนาประเทศตามแบบอย่าง ตะวันตก มากมายหลายประการ โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ พระพุทธเจ้าหลวงนั้น ถือว่าเป็นพระเจ้าอยู่หัวที่มีพระเนตรกว้างไกล ทรงรับเอาศิลปะเข้า มาสู่ประเทศไทยอย่างมาก ทั้งรับเอามาเต็มรูปคือเอาแบบอย่างของศิลปะตะวันตกมา ทั้งหมด เช่น พระที่นั่ง อนันตสมาคม เป็นต้นและในขณะเดียวกัน ก็เอาแบบอย่างศิลปะ

ตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับศิลปะไทยก็มี เช่น พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง” (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2538: 81-2) หรือ “พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรอันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างซึ่งประกอบแนวคิดในการออกแบบถือเป็นการผสมผสานระหว่างรูปแบบที่เป็นแบบแผนประเพณีของศิลปะตะวันออกกับศิลปะไทยประเพณีผสมผสานกับศิลปะเขมร และแนวคิดในการสร้างบรรยากาศแบบตะวันตก” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 213)

พระอุโบสถ์และอาคารต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างในวัดนิเวศธรรมประวัติ ตำบลศรีบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ก็มีลักษณะและแนวคิดเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้ว

ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังทรงนำแนวคิดตะวันตก มาปฏิรูปกรุงสยามและทรงสะสมศิลปกรรมจากหลายประเทศในยุโรปนั้น ชาวตะวันตกกำลังสนใจศึกษาพระพุทธศาสนาและแปลพระไตรปิฎกอย่างขะมักเขม้น

ใน พ.ศ. 2437 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มเครือข่ายพระไตรปิฎกนานาชาติ โดยมีพระบรมราชโองการ ทรงโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ เป็นผู้ดูแลการแจกจ่ายพระไตรปิฎกปาติเป็นพระราชนิพนธ์บรรณาการแก่สถาบันต่างๆ กว่า 260 แห่งทั่วโลก (The M.L. Maniratana Bunnag Dhamma Society Fund, 2005: 14)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกใน พ.ศ. 2440 และเสด็จเยือนเกาะลังกานี้ก็ได้พบกับ เคนเนลอลคอต (Colonel Olcott) ชาวอเมริกันที่นับถือพระพุทธศาสนา เคนเนลอลคอต ทุ่มเทชีวิตกับการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาบนเกาะลังกาซึ่งตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมเนื่องจากถูกคริสต์ศาสนา อันเป็นลัทธิความเชื่อของจักรภพอังกฤษครอบงำมาช้านาน ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเกาะลังกานี้ เคนเนลอลคอตก็ได้กราบบังคมทูลถวายขณพระณรังษี ซึ่งประกอบด้วยสิทธิที่แผ่ออกจากพระวรกายพระบรมศาสดา (ศรีสทเทพ, 2553: 58-9) ซึ่ง เป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนาแจกเช่นเดียวกับพระพุทธรูป

สถานการณ์พระพุทธศาสนาอันไม่สู้ดีในหลายประเทศ ในยุคอาณานิคมนั้น เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริสอันมีพระประสงค์จะปกป้องพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในพระราชดำรัส แก่คณะสงฆ์ผู้ตรวจสอบพระไตรปิฎก

“ การซึ่งมีความประสงค์ให้ตรวจสอบพระไตรปิฎกลงพิมพ์ไว้ในครั้งนี้นั้น ด้วยเห็นว่าแต่ก่อนมา ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนายังมี อำนาจปกครองบ้านเมืองโดยลำพังตัวพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้ทำนุบำรุงอุดหนุนการศาสนาอยู่หลาย

ประเทศด้วยกัน คือ เมืองลังกา เมืองพม่า เมืองลาว เมืองเขมร แลกรุงสยาม เมื่อเกิดวิบัติอันตราย พระไตรปิฎกขาดสูญบกพร่องไปในเมืองใดก็ได้อาศัยหีบยืมกันมา ลอกคัดลงฉบับบริบูรณ์ถ่ายกันไปมาได้

แต่ในการทุกวันนี้ประเทศลังกาแลพม่าตกอยู่ในอำนาจอังกฤษ ผู้ปกครองรักษาบ้านเมืองไม่ได้ นับถือพระพุทธศาสนา ก็ทำนุบำรุงแต่อาณาประชาราษฎร์ไพร่บ้านพลเมืองหาได้อุดหนุนการพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ พระสงฆ์ซึ่งปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาที่ต่างคนต่างประพฤติตามลำพังตน คนชั่วมากกว่าคืออยู่เป็นธรรมดา ก็ชักมาให้พระปริยัติธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้าวิปริตผิดเพี้ยนไปตามอริยาคัย ส่วนเมืองเขมรนั้นเล่าก็ตกอยู่ในอำนาจฝรั่งเศส ไม่มีกำลังที่จะอุดหนุนพระพุทธศาสนาให้เป็นการมั่นคงถาวรไม่ได้ ส่วนเมืองลาวอยู่ในพระราชอาณาเขต เจ้านายแลไพร่บ้านพลเมืองก็นับถือพระพุทธศาสนาวิปริตแปรปรวนไปด้วย เจือปนผีสาบเทวดา จะเอาเป็นหลักฐานมั่นคงก็ไม่ได้ ถ้าพระไตรปิฎกวิปริตเคลื่อนคลาดไปในเวลานี้ จะหาที่สอบสวนลอกคัดเหมือนอย่างแต่ก่อนนั้นไม่ได้แล้ว” (ปฐม ตาคะนันทน์, 2551: 76-8)

นอกจากพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยเพื่อพระราชทานสถาบันการศึกษาหลายแห่งในยุโรปและอเมริกาแล้ว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงอุปถัมภ์การศึกษาพุทธธรรมเชิงวิชาการ โดยพระราชทานทรัพย์แก่ สมาคมบาลีปกรณ์ (Sacred Book of the Buddhists) ซึ่ง แมกซ์ มิลเลอร์ (Max Muller) ชาวเยอรมัน เป็นบรรณาธิการ ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะเห็นการสอนพระพุทธศาสนาที่ “แท้จริง” ในยุโรป (ปฐม ตาคะนันทน์, 2551: 75)

ใน พ.ศ. 2439 ผู้นำศาสนาคริสต์จากสหรัฐอเมริกาจัดประชุมสภาศาสนาโลก (World Parliament of Religions) ขึ้น ณ นครชิคาโก สหรัฐอเมริกา เพื่อเป็นเวทีพบปะกันระหว่างศาสนาคริสต์และศาสนาอื่นๆ ในเอเชีย เช่น พุทธ ฮินดู และซิกข์ เป็นต้น เมื่อนักสอนศาสนาคริสต์ ชาวยุโรปและอเมริกาหลังไหลเข้าสู่เอเชียเพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของตน ยังมีความประสงค์ซ่อนเงื่อนคือจะเก็บข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของศาสนาอื่น ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นอาวุธยุทธภัณฑ์ในการชิงวิญญาณ (soul) ของคนที่ยังไม่รับนับถือศาสนาคริสต์ เพราะชาวคริสต์ในสมัยนั้นมักมองศาสนิกชนในศาสนาอื่นว่าเป็นศัตรูอยู่เสมอ ดังคำพูดของหมอปรัดเลที่ว่า “พุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาก็ยอมเป็นข้าศึกกัน” (ส. พลายน้อย, 2548: 94) ถึงแม้ว่าชาวคริสต์ผู้จัดการประชุมอาจดูมองว่ามีมิตรภาพอันดีงามกับศาสนาอื่นก็ตาม แท้จริงความคิดคาใจชาวคริสต์ทั่วไปคือ “การพัฒนาจิตวิญญาณถึงจุดสูงสุดสามารถทำได้แต่ในคริสต์ศาสนาเท่านั้น” (Rick Fields, 1992: 120) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจันทรรัตน์

กรมหมื่นวิจิตรวราณปริชา พระอนุชา ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จในการประชุมครั้งนั้นเช่นกัน ทรงตรัสธรรมกถากับผู้เข้าร่วมประชุม พรรณนาถึงแนวคิดเกี่ยวกับพระธรรมในพระพุทธศาสนา (Rick Fields, 1992: 125) ซึ่งอาจจะเป็นครั้งแรกที่ชาวคริสต์บางคนจะได้ยินเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อในศาสนาอื่นก็เป็นได้

มีประเด็นปัญหาสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธรูปของพุทธศาสนิกชนกับทัศนคติต่อรูปเคารพในสามศาสนาโลกที่เกิดในตะวันออกกลาง คือ ศาสนายูดาห์ หรือยิว ศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม ทั้งสามศาสนาดังกล่าวนับถือคัมภีร์เก่าของศาสนายิวคือพันธสัญญาเดิม ชาวคริสต์มักจะวิพากษ์วิจารณ์พระพุทธรูปโดยอ้างถึงบทต่างๆ ในพันธสัญญาเดิมแห่งคัมภีร์ไบเบิล เช่น บทอพยพ 20:4 อย่ำทำรูปเคารพสลักสำหรับตนเป็นรูปสิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งมีอยู่ในฟ้าเบื้องบน หรือซึ่งมีอยู่ที่แผ่นดินเบื้องล่าง หรือซึ่งมีอยู่ในน้ำใต้แผ่นดิน (http://thajpope.org/webbible/02_020.htm) หรือในบทบัญญัติ 10 ประการที่ว่า เจ้าจงอย่าสร้างรูปเคารพสำหรับคนเป็นสัณฐานรูปใดๆ ซึ่งมีอยู่ในท้องฟ้า อากาศเบื้องบน หรือแผ่นดินเบื้องล่าง หรือในน้ำ ใต้แผ่นดิน อย่ำกราบไหว้ ปฏิบัติรูปนั้น ๆ ด้วยเราคือพระยาห์เวห์พระเจ้าเบื้องบนของเจ้า เป็นผู้ทรงหวงแหน ให้โทษของบิดา ซึ่งซึ่งเราคิดถึงลูกหลาน กระทั่ง 3-4 ชั่วโมงคน แต่แสดงกรุณาต่อผู้ที่รักเราและรักษาบัญญัติของเราหลายพันชั่วโมงคน (http://th.wikipedia.org/wiki/บัญญัติ_10_ประการ) นอกจากบทที่ปรากฏในไบเบิลโดยตรงแล้วก็ยังมีวรรณกรรมหรือกลอนสวดที่นักบวชในศาสนาคริสต์ประพันธ์ ดังที่ปรากฏในประวัติของอนาคาริกะ รัมมะปาละว่า “อนาคตแห่งพระพุทธศาสนาในเกาะลังกาช่วงทศวรรษที่หกสิบแห่งศตวรรษที่ 19 มีดมิดจริงๆ การบุกรุกของชาวโปรตุเกส ตามไปด้วยฮอลันดา และท้ายที่สุดชาวอังกฤษ เป็นเหตุให้ประเพณีวัฒนธรรมของลังกาย่อยยับเสียหายไป นักสอนศาสนาคริสต์ลงเกาะลังกา ราวกับตึกแต่นลงนาข้าวอย่างไรอย่างนั้น และเปิดโรงเรียนสอนศาสนาคริสต์ทุกรูปแบบทุกนิกาย ในโรงเรียนเหล่านี้เยาวชนที่นับถือพระพุทธศาสนา ทั้งชายหญิง ถูกบังคับให้ท่องจำบทไบเบิลต่างๆ และถูกสอนให้รู้สึกละอาย ศาสนา วัฒนธรรม ภาษาชาติพันธุ์ ตลอดจนสีผิวของตน ทัศนคติของนักสอนศาสนาคริสต์ถูกถ่ายทอดออกมาในบทกลอนสวด (hymn) ที่รู้จักดีของเฮเบอร์ (Heber) ซึ่งเป็นบิชอปที่มีชื่อเสียงแห่งโบสถ์อังกฤษ ด้วยความตรงและไม่ายเป็นกลอนสวดที่ยังสวดในโบสถ์ทั่วอังกฤษจนถึงทุกวันนี้ แต่ด้วยความเชื่อมั่นที่น้อยกว่าสมัยที่กลอนสวดนี้ออกมาใหม่ๆ

“สายลมพัดผ่าน

เหนือเกาะลังกา

ที่ซึ่งทุกอย่างเรงรมย์

มีแต่มนุษย์ที่ไร้ค่า
 ด้วยพระเมตตาการุญที่สูญเปล่า
 พระเจ้าประทานพร
 ด้วยความมีคบอด
 คนป่าเถื่อนกราบไหว้ไม้และหิน ”

ที่มา: (Anagarika Dhammapala. <http://www.bps.lk/olib/wh/wh070-p.html>)

ถึงแม้ว่าชาวคริสต์จะเรียกพระพุทธรูป สิ่งที่พุทธศาสนิกชนกราบไหว้บูชา อย่างเหยียดหยามว่า เป็นไอดอล (Idol) ขณะเดียวกันกับที่อ้างบทต่างๆ ในคัมภีร์ไบเบิลที่บัญญัติห้ามสร้างรูปเคารพก็ตาม ชาวคริสต์ ทั้งนิกายโรมันคาทอลิกและโปรเตสแตนต์ ต่างก็สร้างรูปพระเยซูและไม้กางเขนอย่างแพร่หลาย แต่รูปพระเยซูเหล่านั้นที่ชาวคริสต์สร้างอย่างแพร่หลายไม่ถือว่าเป็นไอดอลต่างๆ ที่เป็นรูปเคารพเหมือนกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสังเกตและรับสั่งถึงรูปพระเยซูที่พระองค์ทรงพบเห็น ขณะเสด็จประพาสยุโรปในพระราชหัตถเลขา ตอนหนึ่งว่า

“...วันนี้เรื่องน้อยเห็นจะพอลงได้ ตามถนนที่ไหนๆเหมาะเข้าลงมีรูปพระเยซูครึ่งไม้กางเขนตั้งอยู่ข้างถนนอยู่เฉยๆ ก็มี อยู่ที่สามแยกสี่แยกก็มี เปนเสาศิลา รูปศิลาบ้าง รูปตะกั่วทองแดงถาปูนบ้าง ที่ขาวจัวอยู่นั้นอย่างหนึ่ง ที่ดำมอลมอแกอยู่นั้นอย่างหนึ่ง คงจะทำผมดำขลับ นุ่งผ้าแดงหรือผ้าทอง ใครมีศรัทธาก็สร้าง” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ม.ป.ป: 175)

ตั้งแต่ยุคฟื้นฟู (Renaissance) ในยุโรป ชาวยุโรปหลงใหลกับความสมจริงและสุนทรียภาพแห่งศิลปกรรมที่ปรมาจารย์สร้างไว้ ปรมาจารย์ เช่น ไมเคิล แองเจโล และลีโอนาร์โด ดา วินชี เป็นศิลปกรรมต้นแบบที่มีผลกระทบต่อศิลปกรรมของชนชาติอื่นๆ ในยุโรป ศิลปะแนวความสมจริงกลายเป็นสิ่งสำคัญในยุคนั้นเป็นต้นมา และสืบต่อมาเรื่อยๆ แม้ยุคอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 18 และ 19 เจ้าอาณานิคมสามารถถ่ายทอดรสนิยมของชาวยุโรปด้านศิลปะ แจกจ่ายสู่ชนชาติอื่นในอาณานิคมของตนในคราวสถาปนาปกครองและจิตรกรรมเป็นพื้น จะด้วยเจตนาธรรมหรือความสมยอมในหมู่ชนชาติอื่นก็ตาม ภาพลักษณ์แห่งความศิวิไลซ์แบบตะวันตก กลายเป็นที่นิยมในหมู่ชนชาติอื่นซึ่งไม่ใช่ชาวตะวันตก จนพากันทิ้งศิลปกรรมแบบดั้งเดิมของตน และนิยมศิลปกรรมแบบตะวันตกแทนมากยิ่งขึ้น และเป็นบรรทัดฐานในการประเมินและตีค่าศิลปกรรมของตน

การที่พระพุทธรูปไทยแบบประเพณีจะมีส่วนสะท้อนถึงความเชื่อในมหาปุริสลักขณะ และพุทธปาฏิหาริย์บางประการ (เช่นนี้พระหัตถ์และนิ้วพระบาทยาวเสมอกัน พระเกศาขมวดเป็น ก้นหอย) ไม่เป็นสิ่งที่แปลกสำหรับชาวไทย แต่สำหรับชาวชาติอื่นๆ ที่คุ้นกับศิลปกรรมแบบ ตะวันตกเพียงอย่างเดียวอาจเป็นเหตุให้ประเมินพระพุทธรูปแบบประเพณีในเชิงลบเนื่องจาก พระพุทธรูปไทยไม่มีความสมจริงในพระวรกาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเส้นพระเกศาที่ขมวด นิ้วพระหัตถ์และพระบาทที่ยาวเสมอกัน พระพักตร์ที่กลมและพระวรกายที่ไร้พระมังสา (กล้ามเนื้อ) และพระอัฐิ (กระดูก)

พระราชหัตถ์เลขาถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กิติ สมเด็จพระ เจ้าฟ้านิมิตร์มงคล กิติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ระบุเหตุผลในการเปลี่ยนแปลง พระพุทธรูปแต่อย่างใด เพียงแต่มีรับสั่งว่า (พระพุทธรูป) “อยากเห็นหน้าเป็นคน อยากเห็นหน้า เป็นคนฉลาดอดทน มีความคิดมาก ไม่ใช่ทำหน้าบึ้ง ไม่ใช่นั่งยิ้มกริ่ม ไม่ใช่นั่งหลับผลอไพล ให้เต็มอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ หน้าตาพระพุทธเจ้าของหม่อมฉันเป็นเช่นนี้” ในพระราชหัตถ์เลขา ฉบับอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชหัตถ์เลขาเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปปางถวายเนตร และ สดุดมหาสถานในวัดเบญจมบพิตรฯ นั้น มีการเทียบเคียงกับรูปพระเยซูคริสต์หลายแห่ง เช่น ใน พระราชหัตถ์เลขาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบุความสูงของพระพุทธรูปปางถวายเนตรนั้นว่า “ขนาดใหญ่เท่าคนเช่นพระเยซู 1 กับ 90 เซนต์จะพอดี” “ประมวลเอกสารสำคัญเนื่องในการ สถาปนา วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เล่ม 3” พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในงานออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระพรหมจริยาจารย์ ในวันที่ 1 พฤษภาคม 2550 วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนา ราม (2550: 171) หรือพระราชหัตถ์เลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบทูล ปรีक्षा สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เกี่ยวกับการบรรจุพระอัฐิและอังคาร ของพระองค์เจ้าอรุณพงษ์ รัชสมโภชใต้พระพุทธรูปปางถวายเนตรและศิลาจารึกว่า “อยากจะได้ ธรรมะเช่นเขาเขียนสคริปเซอลงข้างล่างสักสองบรรทัด” คำว่า ‘สคริปเซอ’ (scripture) ที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้นั้น เป็นคำภาษาอังกฤษ หมายถึงคำสอนหรือ ภาษิตในคัมภีร์ไบเบิล เมื่อรวมความแล้วหมายความว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องการธรรมภาษิตหรือบทธรรมะจากพระไตรปิฎกมาจารึก เฉกเช่นเดียวกับที่ชาวคริสต์จารึก ภาษิตจากคัมภีร์ไบเบิลในศิลาเหนือหลุมฝังศพ การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมี รับสั่งและใช้ภาษาอังกฤษปนภาษาไทย เช่นนั้นแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงทราบดีถึงแนวคิด (concept) และแนวปฏิบัติของชาวคริสต์ ชาวตะวันตกที่นับถือคริสต์ศาสนาใช้รูปพระเยซูคริสต์

เป็นสัญลักษณ์อย่างไร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูปและทรงใช้เป็นสัญลักษณ์อย่างนั้น

ตั้งแต่ยุคโบราณชาวคริสต์รุกรานผู้รับมาพื้นและปล้นสะดม ไม่ต่างจากอนาธิชนคนป่าเถื่อนทั่วไป เมื่อถึงยุคศตวรรษที่ 19 ประเทศต่างๆ ในยุโรปมีการพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากมายจนเป็นเหตุให้ชาวตะวันตกเป็นผู้นำในศาสตร์ต่างๆ ถึงแม้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงในยุโรปช่วงศตวรรษที่ 19 และมีความเคลื่อนไหวไปสู่ความเป็นกลางทางศาสนา (secularism) (http://en.wikipedia.org/wiki/Christianity_in_the_19th_century) องค์กรทางศาสนาคริสต์ยังมีอิทธิพลกับการเมืองในประเทศของตนค่อนข้างมาก ประเทศอังกฤษและประเทศฝรั่งเศสต่างมีบาทหลวงและสาธุคุณในโบสถ์คริสต์กระจายทั่วไปในเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกาะลังกาและเอเชียอาคเนย์ ถึงแม้ว่าประวัติศาสตร์แห่งคริสต์ศาสนาจะมีหลายยุคที่มีคัมภีร์และทารุณ เช่นการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวอินเดียนแดงในอเมริกากลาง การทำลายวัฒนธรรมของชนชาติอื่นและบังคับเข้ารับของชาวพุทธในเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ก็ตาม หรือเป็นที่รู้จักกันทั่วไป เช่น กากบาทแดง และงูพันไม้เท้าซึ่งเป็นเครื่องหมายของการแพทย์ สัญลักษณ์เหล่านี้เป็นอย่างไรชาวคริสต์ในศตวรรษที่ 19 พัฒนารูปพระเยซูและไม้กางเขนเป็นสัญลักษณ์แห่งโลกศิวิไลซ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระปรีชาสามารถทั้งคดีโลกและคดียุทธศาสตร์ พระองค์ทรงทราบเรื่องการเมืองแบบตะวันตกเป็นอย่างดี ดังนั้นเพื่อเป็นการรักษาประโยชน์ในชาติไทยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระพุทธรูป

ประโยชน์ของการปรับเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูปอาจแบ่งเป็นสองประการ คือ 1) ประโยชน์ภายนอกและ 2) ประโยชน์ภายใน **ประโยชน์ภายนอก** คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูปไทยให้มีความทันสมัย มีความงดงาม มีสุนทรียภาพ ทำให้คนสนใจและชื่นชมความงามของศิลปะแบบตะวันตกเชิงสังคมนิยมและมนุษยนิยม สามารถเรียกความรู้สึกซาบซึ้งในพุทธธรรมไม่น้อยกว่าศาสนวัตถุในยุโรปและเมื่อพระพุทธรูปในพระราชดำรินี้มีลักษณะละม้ายคล้ายกับรูปพระเยซู ชาวคริสต์คงไม่สามารถเรียกพระพุทธรูปในพระราชดำรินี้อย่างเหยียดหยามว่าเป็นไอดอล (Idol) โดยสะดวก **ประโยชน์ภายใน** คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับเปลี่ยนรูปแบบพระพุทธรูปไทยเพื่อประโยชน์ของคนไทยเอง กล่าวคือสร้างความรู้สึกลงในพสกนิกรชาวไทยว่าพุทธศาสนิกชนชาวไทยมีศาสนวัตถุที่มีคุณค่าและสุนทรียภาพไม่น้อยไปกว่าชาวยุโรปเลย

พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง เป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงอารยธรรมและวัฒนธรรมอันดีงามของไทยและการปรับรูปแบบของพระพุทธรูปในครั้งนั้น

เท่ากับเป็นการให้ความหมายใหม่กับพระพุทธรูป คือพระพุทธรูปที่เป็นมนุษย์ที่มีสติปัญญา ที่ทรงสอนพระธรรมเพื่อประโยชน์แก่มวลมนุษย์ มีคุณค่าทางจิตใจ ไม่น้อยกว่าสัญลักษณ์ในประเทศตะวันตกเลย ลักษณะเช่นนี้จึงครบทั้งสี่ข้อในทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ของเฮร์เบิร์ต บลูเมอร์

2.3 การเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธรูปในพระราชดำริกับลักษณะพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างในรัชสมัยของพระองค์ ก่อนหน้าที่จะทรงมีพระราชดำริ

ลักษณะพระพุทธรูปก่อนพระราชดำริ	ลักษณะพระพุทธรูปหลังพระราชดำริ
<ul style="list-style-type: none"> - พระเกศาขมวด - มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ - พระพักตร์ค่อนข้างกลม - จีวรมีริ้วผ้าสมจริง - นิ้วพระหัตถ์/พระบาทยาวเสมอกัน 	<ul style="list-style-type: none"> - พระเกศาหยักศก - ไม่มีพระรัศมีเป็นเปลวไฟ - พระพักตร์ทรงรูปไข่เหมือนคน - จีวรมีริ้วผ้าสมจริงมากกว่าครั้งก่อน - นิ้วพระหัตถ์/พระบาทยาวไม่เสมอกัน - มีกระดูกกรากขวัญ (ไหปลาร้า) - ฝ่ามือมีลายเส้นสมจริง

ลักษณะพระพุทธรูปก่อนที่จะมีพระราชดำริยังประกอบด้วยมหาปฐิลักษณะ มีอุษณิยะ พระเกศาขมวด พระวรกายทิพย์ (ไม่สมจริง) แต่หลังพระราชดำริลักษณะพระพุทธรูปมีพระวรกายสมจริงตามกายวิภาค และผ้าอุตราสงค์ (จีวร) และอันตราวาสก (สบง) จะมีความสมจริงมากยิ่งขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปต่อเนื่องจากพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือสร้างตามคติที่สมจริง อันน่าจะเป็นแนวความคิดที่มาจากอิทธิพลของตะวันตก กล่าวคือลักษณะพระพักตร์และการแสดงปางยังคงเป็นแบบอุดมคติ ส่วนที่เปลี่ยนไปคือการครองจีวรที่ทำเป็นริ้วแบบเหมือนจริง (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 12)

พระพุทธรูปทุกองค์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างก่อนที่จะทรงมีพระราชดำรินั้น เว้นเสียแต่พระพุทธรูปจำลองสามองค์ คือ พระพุทธรูปสี่หัตถ์จำลอง พระพุทธรูปชินราชจำลอง และพระสัมพุทธพรรณีจำลอง ล้วนมีพุทธลักษณะและการครองผ้าคล้ายคลึงกัน คือ พระเกศาขมวดเป็นก้นหอย ไม่มีอุษณิยะ ไม่มีอุณาโลมโดยมาก ที่มีอุณาโลมมีเพียงสามองค์คือ พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูป

ประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และพระสัมพุทธพรรณา โณพาศ-
 ประมินทรมหาราชนมัสสมัย คงยึดถือพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเริ่มมี
 จีวรเป็นริ้ว ส่วนใหญ่ก็มีพระกรรม (หู) สั้น คือพระกรรมแบบปรกติ ฐาน ทำเป็นกลีบบัว ยาว
 อย่างโบราณ อย่างไรก็ตามต้องมีพระรัศมี แล้วก็ขมวดพระเกศาเหมือนเดิม ฉะนั้นเรื่องความสมจริงก็
 ตามพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การห่มผ้าอุตราสงค์ (จีวร) ของพระภิกษุสงฆ์ตามวินัยบัญญัติเป็นเรื่องที่พระวินัยธร
 (พระภิกษุผู้ชำนาญวินัย) ให้ความสนใจและมีความคิดเห็นต่างๆ นานาประการ และมีประเด็นทาง
 การเมืองอีก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณโณภิกขุ
 หลังจากพระองค์เสด็จมาเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว พระองค์ทรงครองผ้าแหวกตามอย่าง
 พระภิกษุรามัญ จนกระทั่งวันหนึ่งพระองค์เสด็จรับบิณฑบาตในพระบรมมหาราชวัง
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทอดพระเนตรเห็นอาการการห่มผ้าแบบรามัญนั้น มี
 รับสั่งกับพระภิกษุวชิรญาณโณว่า “เอาอย่างพระมอญทำไม” (วัดบวรนิเวศวิหาร, 2540: 17)
 พระภิกษุพระวชิรญาณโณเสด็จกลับวัดบวรนิเวศวิหารและเลิกห่มผ้าแบบมอญ ต่อมาเมื่อพระภิกษุ
 พระวชิรญาณโณทรงลาผนวชและเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 แล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีพระหัตถเลขาถวายพระพร
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงพระปริวิตกเกี่ยวกับการห่มผ้าแบบเดิมซึ่งคิดว่าเป็น
 การผิดวินัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาตอบสมเด็จพระมหาสมณ
 เจ้าฯ ว่า พระองค์ทรงลาผนวชแล้วไม่เกี่ยวข้องกับพระวินัยสิกขาบทแล้ว ขอให้พระมหาเถระ
 จงวินิจฉัยประเด็นนั้นเองตั้งแต่นั้นมา พระภิกษุในคณะสงฆ์ธรรมยุติกจึงห่มผ้าจีวรแบบมอญสืบมา

มีรูปภาพแสดงการครองผ้าแบบต่างๆ ปรากฏในวินัยมุขเล่ม 2 ซึ่งเป็นอรรถกถา
 พระวินัยในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ภาพ 3 ก แสดงวิธีห่มผ้าแบบ
 ผ้าใหญ่ห่มคลุมหนีบลูกบวบ ซึ่งการห่มลักษณะนี้คล้ายกับการครองผ้าของพระพุทธรูปปาง
 ถวายเนตร สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงพรรณนาถึงการห่มจีวรตอนหนึ่งว่า

“อาการครองจีวรอย่างไร ในบาลีไม่ได้กล่าวไว้ชัด มีในเสขียวัตถ์เพียงว่า ให้ทำความ
 สำเนียงว่า จักนุ่งจักห่มให้เป็นปริมณฑล คือเรียบร้อย ในวิภังค์แห่งสิกขาบทนี้ แก่เพียงว่า
 ฟิงนุ่งปิดสะดือและปกหัวเข้าให้เรียบร้อย ฟิงทำให้ชายทั้งสองข้างเสมอกันห่มให้เรียบร้อย.
 ในการแสดงเคารพหรือทำวินัยกรรม ให้ห่มคอง ในการเข้าบ้าน กล่าวแต่เพียงว่า ห่มสังฆาฏิ
 ทั้งหลายทำให้มีชั้นแล้วกลัดค้อม แต่กำซั้วไว้ให้ปิดกายด้วยดี ห้ามไม่ให้เปิดไม่ให้เว็กผ้าขึ้น
 อาการเหล่านี้ให้สำเร็จสันนิษฐานว่า ห่มคลุมทั้งสองป่า. โดยอาการได้เห็นตัวอย่างและ
 ชั้นสูตรได้ ได้รับความว่า ครั้งใช้จีวรเล็กนุ่งจับชายผ้าพอเท่ากันแล้ว ก็จับหรือทบเข้ามาหนีบ

ที่สะคือแล้รัดประคคเอว ประคคเอวเป็นของมีประโยชน์แท้ จึงมีห้ามว่า อย่าไม่รัดประคค
 เข้าบ้าน, ต่อมาใช้ฝ้ายยาว จึงต้องม้วนชายเข้ามา. ห่มคลุม เอาชายจีวรข้างหนึ่งพาดบ่าซ้ายทา
 ลงมาถึงอก เอาชายอีกข้างหนึ่งโอบคลุมบ่าขวาตัวคมาปกบ่าซ้าย ห้อยลงมาทางแขนซ้ายจน
 มือซ้ายยึดไว้ได้ มือขวาตลอดออกทางริมจีวรด้านล่าง ถัดคุดมที่ชายล่างจดถึงกันทางข้างซ้าย
 ห่มเช่นนี้ถูกแก่อากการรับบิณฑบาต ซึ่งกล่าวไว้ในบิณฑจาริกวัตรว่า เมื่อทนายถวายเป็นภิกขา
 พึงยกตั้งมาปฏิขึ้นด้วยมือซ้าย ยืนบาตรออกด้วยมือขวา ประคองไว้ด้วยมือทั้ง 2 รับภิกขา,
 ถัดคุดมล่างมีประโยชน์จริง ต่อมาต้องการความสะดวกมากเข้าจึงเอามือขวาแหวกออกจาก
 ริมจีวรด้านข้าง หาลอดทางล่างเหมือนอย่างก่อนไม่ พระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร มีชาย
 จีวรออก 2 ข้างด้านหลัง แสดงอาการห่มอย่างนี้เอง ครั้งใช้จีวรกว้างยาว จึงต้องม้วน
 ลูกบวบชักขึ้นเอาริมผ้าพาดบ่า หนีบลูกบวบไว้ด้วยแขนซ้าย อย่างพระมหานิกายครองอยู่
 ต่อมาจึงเอาลูกบวบพาดบ่าเสียทีเดียว ไม่ต้องหนีบแล้วคลายลูกบวบแหวกเอามือขวาออก
 อย่างพระรามัญครอง และพระธรรมยุตครองตามอย่าง. การครองผ้าธรรมดานำให้หันลงหา
 ความสะดวกเช่นนี้ ข้าพเจ้า เข้าใจว่า ความต้องการสะดวกนี้เอง พาให้เห็นว่าห่มอย่างเดิม
 เอามือเอมแขนขวาตลอดทางล่าง เมื่อยกขึ้นเป็นเว็กผ้า ผิดแบบเสกขีวัตร แต่อันที่จริงหา
 เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะมีข้ออื่นๆ บ่งให้เห็นสมว่า เดิมเป็นเช่นนั้น ยกขึ้นเกินประมาณจนเปิด
 ข้าง จึงจัดว่าเป็นอันเว็ก. ห่มครองครองยังใช้จีวรเล็ก เอาชายจีวรข้างหนึ่งลอดรักแร้วาโอบ
 หน้าอกขึ้นไปปกบ่าซ้าย เอาชายอีกข้างหนึ่งโอบหลังขึ้นไปปกบ่าซ้ายทับชายก่อนห้อยลงมา
 ทางราวมซ้าย พระพุทธรูปเชียงแสนแสดงอาการห่มอย่างนี้เอง ครั้นใช้ผ้ากว้างยาว จึง
 ต้องจับชายข้างหนึ่งไว้ และพับทบลงมาก่อนจึงห่มอย่าง พระมหานิกายห่ม ต่อมาต้องการ
 ความสะดวกมากเข้า จึงห่มลูกบวบเอาขึ้นพาดบนบ่าซ้ายอย่างพระรามัญห่ม และพระ
 ธรรมยุตห่มตามอย่าง [...]” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2535:
 20-1)

อาการครองผ้าอุตราสงค์ (จีวร) ของพระพุทธรูปปางถวายเนตรนั้นตรงกับที่
 สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงอธิบายไว้เรื่องวิธีการห่มผ้าข้างต้น กล่าวคือ ห่มคลุม ลูกบวบพาด
 พระกร (ข้อมือ) ซ้าย และมือขวาตลอดออกทางริมจีวรด้านล่าง พระหัตถ์ซ้ายทับพระหัตถ์ขวา
 หน้าพระนาภี (ท้อง) ส่วนพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ มี
 การครองอุตราสงค์ในลักษณะเดียวกันกับพระพุทธรูปปางถวายเนตร แทบทุกริ้วผ้าก็เหมือนกัน
 แต่มีความแตกต่างเล็กน้อยดังนี้ พระพุทธรูปปางถวายเนตรฝีมืออัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลิ
 นั้น สังเกตเห็นอันตราวาสก (สบง) ในช่องที่เกิดจากการเอาพระหัตถ์รอดได้ชายผ้าแล้วยกผ้าขึ้น
 ในช่องนี้ตั้งแต่พระกร (แขน) ซ้ายลงไปในแนวคิงจนถึงครึ่งพระขงฆ์ (แขน) ซักสังเกตเห็นผ้า

อันตราวาสกชัดเจน แต่พระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ นั้น มีรอยเส้นตรงกับชายจีวรด้านล่างสุด ทำให้ดูเหมือนผ้าจีวรปิดพระขงฆ์ (ขา) ทั้งสอง จากชายจีวรด้านล่างสุดมีผ้าอันตราวาสกต่อออกมาอีกเล็กน้อย

ฐานพระพุทธรูปปางถวายเนตรนั้นมักสืบบัวคว่ำและเกสรบัวรองรับบาท กลีบบัวมีลักษณะกลีบยาวๆ อันเรียกว่า บัวแวง ยุทธนาวารการ แสงอร่าม (2556, 2 มกราคม) ส่วนพระพุทธรูปปางขอฝน ถึงพระพุทธรูปประทับยืนบนบันไดก็ตามแต่ยังมีบัวรองรับพระบาท ฐานกลีบบัวของพระพุทธรูปปางขอฝนนี้แตกต่างกับกลีบบัวของพระพุทธรูปปางถวายเนตรตรงที่มีบัวคว่ำ แต่ราบกับชั้นบันไดและบัวหงายเรียกว่าและไม่มีลาย ส่วนฐานพระพุทธรูปปางถวายเนตรปูนปลาสเตอร์ มีเกสรบัวรองรับพระบาทพระพุทธรูปคล้ายบัวที่รองรับพระบาทพระพุทธรูปปางขอฝน แต่ไม่ครบสมบูรณ์เนื่องจากได้รับความเสียหายขณะขนย้าย เมื่อครั้งพระยาไชยวิชิต อธิบดีกรมราชทัณฑ์ ให้ขุนอภิบาลเชิญพระพุทธรูปปางถวายเนตรปูนปลาสเตอร์จากบ้านพระยาบรรหาร ถนนดินสอ ไปยังกอง หลุโทษ (จดหมายเหตุ: (4) ศธ. 2.1.1/ 15) หมดแล้วซึ่งยุคฐานแข่งสิงห์ และเชียงแปดเหลี่ยม ซึ่งเป็นฐานพระราชนิมสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสืบมาเป็นพระราชนิม ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

2.4 ศึกษาผลของพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริ

จากการสัมภาษณ์พบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะตามพระราชดำริสำเร็จเป็นจำนวน 3 องค์ อันได้แก่ 1) พระพุทธรูปปางถวายเนตร เป็นรูปหล่อ 2) พระพุทธรูปปางขอฝนและ 3) พระพุทธรูปปางถวายเนตร ต้นแบบปูนปลาสเตอร์

จากการค้นคว้าเอกสารพบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงหล่อพระพุทธรูปในพระราชดำริเพิ่มอีก 2 องค์ ซึ่งปัจจุบันนี้ไม่ปรากฏว่าประดิษฐาน ณ ที่ใด เมื่อนำพระพุทธรูป 2 องค์นี้ไปรวมกับพระพุทธรูปในพระราชดำริ 3 องค์ที่สร้างไว้ก่อนแล้วก็จะเป็พระพุทธรูปในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 5 องค์

ผู้วิจัยได้พบพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ ที่มีลักษณะตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระพุทธรูปที่ถอดแบบมาจากพระพุทธรูปปางถวายเนตรที่นายอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี ปั้นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 องค์ จึงนับเข้าในจำนวนพระพุทธรูปในพระราชดำริ รวมเป็น 6 องค์

จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร พระพุทธรูปที่สร้างตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฝีมืออัลฟอนโซ เทอร์นาเรลลี มี 3 องค์ด้วยกันคือ 1) พระพุทธรูปปางถวายเนตร 2) พระพุทธรูปปางขอฝน ยุทธนาวารากร แสงอร่าม (2556, 2 มกราคม) และพระพุทธรูปปางถวายเนตรปูนปลาสเตอร์ ต้นแบบ เคนดาว ศิลปานนท์, (2556, 3 มกราคม)

พระราชกิจจานุเบกษาฉบับ 23 มกราคม ร.ศ. 128 กล่าวถึงพระราชดำริและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริจะสร้างพระพุทธรูปปางถวายเนตรขนาดใหญ่ “สูงเท่าคนเช่นพระเยซู 1 เมตร 90 ” 1 องค์ เพื่อประดิษฐานเป็นอนิมิตเจดีย์ในสถมมหาสถานภายในวัดเบญจมบพิตรฯ และพระปางถวายเนตรขนาดเล็กอีกสององค์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเททองหล่อพระพุทธรูปปางถวายเนตรขนาดใหญ่ดังกล่าวแต่อย่างใด แต่ตามหลักฐานที่กล่าวถึงข้างต้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จวัดเบญจมบพิตรฯ ในวันที่ 16 มกราคม ทรงเททองหล่อพระพุทธรูปปางถวายเนตรขนาดเล็กอีกสององค์ (การหล่อพระพุทธรูป ถวายเนตร ราชกิจจานุเบกษา, 2453: 2388) พระพุทธรูปปางถวายเนตรขนาดใหญ่ นั้น นอกจากเป็นอนิมิตเจดีย์แล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะบรรจุพระอัฐิและอังคารของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภช พระปิโยรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ประมวลเอกสารสำคัญเนื่องในการสถาปนา วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เล่ม 3” พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในงานออกพระเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระพรหมจริยาจารย์ ในวันที่ 1 พฤษภาคม 2550 วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม 2550, 172)

อนึ่ง ในการสัมภาษณ์ เคนดาว ศิลปานนท์ (2556, 3 มกราคม) พบว่า ป้ายที่ฐานพระพุทธรูปปางถวายเนตรปูนปลาสเตอร์ ความว่า “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริให้สร้างแบบอย่างทรงเจดุน่าจะสร้างด้วยศิลาขาว” นั้น เป็นเพียงการสันนิษฐานของฝ่ายวิชาการเท่านั้น ผู้วิจัยพิจารณาข้อความที่ปรากฏในราชกิจจานุเบกษาข้างต้นแล้ว มีความคิดว่าพระพุทธรูปปางถวายเนตรปูนปลาสเตอร์ ซึ่งเก็บรักษาไว้ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร อาจเป็นต้นแบบพระพุทธรูปปางถวายเนตรที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหมายจะหล่อเป็นรูปโลหะและประดิษฐานเป็นอนิมิตเจดีย์ สถมมหาสถาน ในวัดเบญจมบพิตรฯ ตามความในราชกิจจานุเบกษาก็เป็นไปได้

ถ้านับพระพุทธรูปปางถวายเนตรสององค์นี้รวมกับพระพุทธรูปฝีมืออัลฟอนโซ เทอร์นาเรลลี 3 องค์ที่กล่าวถึงข้างต้นก็รวมเป็นพระพุทธรูปในพระราชดำริ จำนวน 5 องค์

ผู้วิจัยพบอุปสรรคในการนับจำนวนพระพุทธรูปในพระราชดำริ คือ รูปภาพพระพุทธรูปปางถวายเนตรฝีมืออัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี ที่ลงในเว็บไซต์ของ พิริยะ ไกรฤกษ์ (<http://www.laksanathai.com/book1/p478.aspx>) กับรูปภาพพระพุทธรูปปางถวายเนตรที่ลงในหนังสือ “จิตรกรรมและประติมากรรมปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ทั้งสองแหล่งต่างกล่าวว่าเป็นพระพุทธรูปฝีมืออัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี

ภาพที่ 5.1 การเปรียบเทียบลักษณะสองภาพ พระ ก และ พระ ข

ที่มา: พระ ก (<http://www.laksanathai.com/book1/p478.aspx>) พระ ข (สำนักพระราชวัง)

1. พระเนตรสองชั้น
2. พระนาสิก (จมูก) ไม่กว้าง
3. พระโอษฐ์ (ปาก) เรียว
4. รูปทรงอันตราวาสก (สบง) ไม่โค้งมน
5. นิ้วพระบาทจิก
6. ไม่มีขอบอันตราวาสก (สบง) โผล่

1. พระเนตรชั้นเดียว
2. พระนาสิก (จมูก) กว้าง
3. พระโอษฐ์ (ปาก) หนา
4. รูปทรงอันตราวาสก (สบง) โค้งมน
5. นิ้วพระบาทจิก
6. ไม่มีขอบอันตราวาสก (สบง) โผล่

ผู้วิจัยพิจารณาเทียบคุณภาพพระพุทธรูปที่ปรากฏในสองภาพดังกล่าว มีความคิดเห็นว่า พระพุทธรูปถวายเนตรที่ปรากฏในสองภาพเป็นพระพุทธรูปคนละองค์กันเนื่องจากมีความแตกต่างบางประการที่ปรากฏในภาพ เช่น พระ ก มีพระพักตร์ที่มีลักษณะเป็นตะวันตกมาก อาทิ เช่น พระเนตรสองชั้น พระนาสิก (จมูก) ไม่กว้าง พระโอษฐ์ (ปาก) เรียว มีลักษณะคล้ายกรีก-โรมันค่อนข้างมาก ส่วนพระพุทธรูป ข มีพระเนตรชั้นเดียว พระนาสิก (จมูก) กว้าง พระโอษฐ์ ค่อนข้างหนา เหมือนคนเอเชียมากกว่าพระพุทธรูปองค์แรกเนื่องจากพิกัด (resolution) ของภาพถ่ายที่ปรากฏในเว็บไซต์ ลักษณะไทย ของพิริยะ ไกรฤกษ์ น้อยเกินไป ไม่สามารถขยายใหญ่เพื่อพิจารณาความแตกต่างอย่างละเอียดได้ นอกจากความแตกต่างเกี่ยวกับพระพักตร์ ที่กล่าวมาแล้ว ก็ยังมีความแตกต่างเกี่ยวกับผ้าอีก พระ ก มีอันตราวาสก (สบง) ทางด้านซ้ายไม่โค้งมน ทางด้านขวา(ของภาพ) มีชายจีวรยื่นออกมา และนิ้วพระบาทไม่จิก ผู้วิจัยมีข้อสันนิษฐาน ดังนี้ 1) พระ ก และพระ ข คือพระพุทธรูปคนละองค์กัน พระ ก อาจจะเป็นพระพุทธรูป ต้นแบบฝีมืออัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี พระ ข อาจเป็นพระพุทธรูปปางถวายเนตรหนึ่งในสององค์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเททองหล่อในวันที่ 16 มกราคม ที่วัดเบญจมบพิตรฯ ดังที่ปรากฏข้อความในพระราชกิจจานุเบกษาที่ได้ 2) พระ ก และพระ ข อาจจะเป็นพระพุทธรูปองค์เดียวกันก็ได้ ความแตกต่างอาจเกิดจากแสงและ/หรือมุมตั้งของกล้อง ก็ได้ พระ ก แสงมากระทบพระพุทธรูปจากทางด้านซ้าย (ขวาของพระพุทธรูป) พระ ข มีแสงมากระทบพระพุทธรูปทางด้านขวา (ซ้ายของพระพุทธรูป) ส่วนข้อแตกต่างที่จีวรและอุตราสงค์อาจเป็นการแก้หรือแต่งรูปภาพที่เป็นดิจิทัลเมื่อครั้งตีพิมพ์ในหนังสือก็เป็นได้ ทั้งสองแหล่งภาพ กล่าวว่าพระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระพุทธรูปฝีมือ อัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาหลวงวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2452 ชมความสวยงามแห่งพระพุทธรูปปางถวายเนตร ฝีมือของนายอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลีว่า “...แต่ตาคนนี่ (ทอร์นาเรลลี) เป็นผู้ที่เข้าใจดีกว่าช่างทั้งปวงที่เคยเข้าใจถ้อยคำหม่อมฉัน...” (สำนักพระราชวัง, 2535: 193) ส่วนพระพุทธรูปปางถวายเนตรอีกสององค์ ตามหลักฐานที่ปรากฏในพระราชกิจจานุเบกษากล่าวว่า หลังจากช่างกรมโยธาธิการปั้นและแก้แบบพระพุทธรูปปางถวายเนตร 2 องค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทรงเททองหล่อ ณ วัดเบญจมบพิตรฯ เมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2453 (การหล่อพระพุทธรูป ถวายเนตร ราชกิจจานุเบกษา, 2453: 2388) แสดงว่าพระพุทธรูปปางถวายเนตรฝีมือนายอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี สร้างก่อนพระพุทธรูปปางถวายเนตรอีกสององค์ที่ช่างกรมโยธาธิการปั้นถวาย เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณงษ์ รัสสมโภชนิมพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราช

ประสงค์จะบรรจุพระอังคารโกสัดันพระศรีมหาโพธิ์ดังที่ปรากฏในประวัติวัดเบญจมบพิตรฯ ตอนหนึ่งว่า

“เจ้าพนักงานได้เชิญพระอังคารขึ้นเสลียงแห่งเป็นกระบวนอย่างน้อย มีแต่เครื่องสูงกลองชนะ ไปประดิษฐานที่พลับพลาวัดเบญจมบพิตร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทอดผ้าไตรเปล่า 10 มีพระปฏิภนโกสัดันประธานระดับปรกณ์แล้ว ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก เจ้าพนักงานเชิญพระอังคารลงบรรจุหีบศิลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกริ่งหมุดแล้ว บรรจุหีบไม้ปิดทอง เชิญลงในที่บรรจุซึ่งจะตั้งฐาน ประดิษฐานพระพุทธรูปถวายเนตร อนิมมิสเจดีย์ที่ศิวสถานพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งอยู่กลางพลับพลาชั้น” (ประวัติวัดเบญจมบพิตรคฤตติวาราม, ม.ป.ป. 138-9)

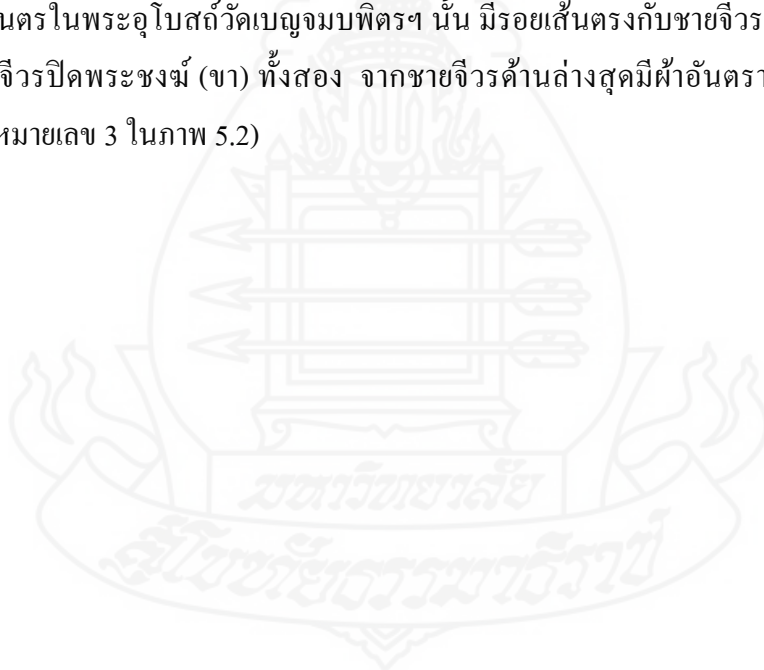
พลับพลาที่ตั้งในศิิวสถานแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ดังที่กล่าวถึงในประวัติวัดเบญจมบพิตรฯ ไม่มีในปัจจุบัน แต่ทางด้านทิศเหนือแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์มีศาลาอรุพงษ์ เป็นศาลาขนาดเล็กทรงจัตุรมุข เป็นที่บรรจุพระอังคารของ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุพงษ์ รัชสมโภช และอัฐิเจ้าจอมมารดาเลื่อน ศาลาอรุพงษ์นี้ก่อสร้างระหว่าง พ.ศ. 2476-2477 (วัดเบญจมบพิตรคฤตติวาราม, 2552: 55) หลังพระองค์เจ้าอรุพงษ์รัชสมโภชสิ้นพระชนม์แล้วนานถึง 24 ปี พลับพลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรจุพระอัฐิพระองค์เจ้าอรุพงษ์รัชสมโภช ได้ประดิษฐานพระพุทธรูปปางถวายเนตรเหนือพระอัฐิตามพระราชประสงค์นั้นได้นานเท่าใดก็ไม่พบหลักฐาน หลังจากพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุพงษ์รัชสมโภช สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2452 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคตในปีถัดไป

ผู้วิจัยได้สอบถามกับผู้อำนวยความสะดวก กองศิลปกรรม สำนักพระราชวัง เกี่ยวกับพระพุทธรูปปางถวายเนตร 2 องค์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเททองหล่อตามความในราชกิจจานุเบกษา ผู้อำนวยความสะดวกไม่สามารถให้ข้อมูลใดๆ เกี่ยวกับพระพุทธรูปทั้งสองพระองค์ได้ หรือแม้แต่สถานที่ประดิษฐานในปัจจุบัน

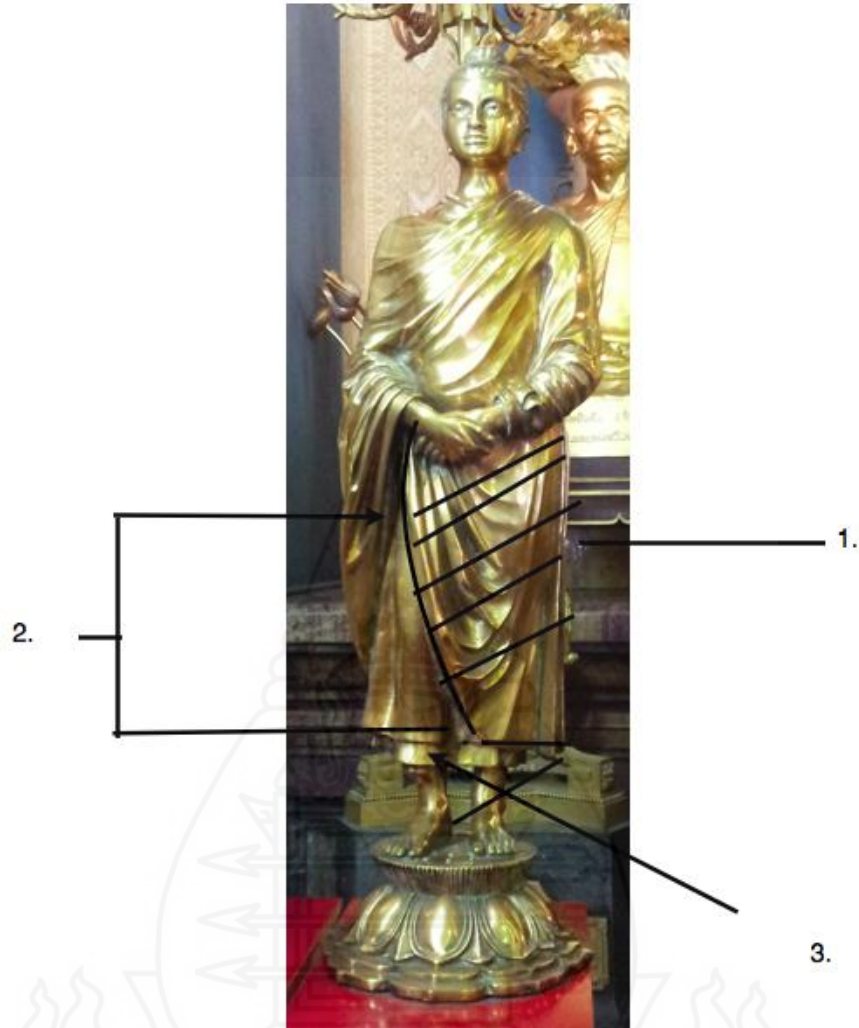
ผู้วิจัยค้นพบพระพุทธรูปปางถวายเนตรอีกองค์หนึ่งในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรคฤตติวาราม กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีพุทธศิลป์และลักษณะราวกับถอดแบบจากพระพุทธรูปปางถวายเนตรของ อัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี และพระพุทธรูปปางถวายเนตรอีกสององค์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้หล่อภายหลัง ณ วัดเบญจมบพิตรฯ ความแตกต่างระหว่างพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ กับพระพุทธรูปฝีมืออัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี คือ พระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ มีพระพักตร์ ไม่เหมือนพระพุทธรูปปางถวายเนตรที่กล่าวถึงข้างต้น (พระ ก และ พระ ข) คือ พระพักตร์มีเค้าคันธารราช หรือ กรีก-โรมัน แต่ออกคนละแนวกับพระพุทธรูปฝีมืออัลฟอนโซ ทอร์

นารลตี อุตฺราสงคฺ (จีวร) เหมือนเกือบทุกรอยริ้วแต่ปิดพระชนง์ (ขา) ทั้งสองข้างและยาวจรดครึ่ง
 แฉ่ง และมีชายอันตราวาสก (สบง) โพล่ ต่อจากชายจีวรเหนือข้อพระบาทเล็กน้อย ทำขึ้นมีการวาง
 พระบาทที่ไม่เสมอกันทั้งสองข้าง พระบาทขวาวางนำหน้าพระบาทซ้ายเพียงเล็กน้อย ไม่เหมือน
 องค์ต้นแบบฝีมืออัลฟอนโซ ทอรรนารลตีซึ่งวางพระบาทเสมอกันและมองเห็นข้อพระบาทได้ถนัด

นอกจากที่กล่าวมานี้พระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ มีการ
 ครองจีวร การประสานพระหัตถ์ตลอดจนถึงฐานบัวที่เหมือนกันกับพระพุทธรูปปางถวายเนตร
 ของอัลฟอนโซ ทอรรนารลตี พระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ มีการ
 ครองอุตฺราสงคฺในลักษณะเดียวกันกับพระพุทธรูปปางถวายเนตร ฝีมืออัลฟอนโซ ทอรรนารลตี
 แทบทุกริ้วผ้า (ขึ้น) (หมายเลข 1 ในภาพ 5.2) แต่มีความแตกต่างเล็กน้อยดังนี้คือ พระพุทธรูปปาง
 ถวายเนตรฝีมืออัลฟอนโซ ทอรรนารลตีนั้น สังเกตเห็นอันตราวาสก (สบง) ในช่องที่เกิดจากการ
 เอาพระหัตถ์รอดได้ชายผ้าแล้วยกผ้าขึ้น (หมายเลข 2 ในภาพ 5.2) ในช่องนี้ ตั้งแต่พระกร (แขน)
 ซ้ายลงไปแนวคืบจนถึงครึ่งพระชนง์ (แข้ง) จักสังเกตเห็นผ้าอันตราวาสกชัดเจน แต่พระพุทธรูป
 ปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ นั้น มีรอยเส้นตรงกับชายจีวรด้านล่างสุด ทำให้ดู
 เหมือนผ้าจีวรปิดพระชนง์ (ขา) ทั้งสอง จากชายจีวรด้านล่างสุดมีผ้าอันตราวาสกต่อออกมาอีก
 เล็กน้อย (หมายเลข 3 ในภาพ 5.2)

การครองผ้าในพระพุทธรูปปางถวายเนตร วัดเบญจมบพิตรฯ

ภาพที่ 5.2 ลักษณะการนุ่งห่มของพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ

พระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ นั้น ไม่ปรากฏประวัติการสร้างแต่อย่างใด เมื่อผู้วิจัยสอบถามประวัติการสร้างกับพระภิกษุผู้มีอาวุโสหรือผู้ชำนาญประวัติวัดท่านก็ไม่ทราบ แต่สันนิษฐานว่าพระญาติในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุพงษ์รัชสมโภช เป็นผู้สร้างพระพุทธรูปปางถวายเนตรองค์นี้ เจ้าจอมมารดาเลื่อน เจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระชนนีในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุพงษ์รัชสมโภช กู้เงินกับวัดเบญจมบพิตรฯ เป็นอย่างดี และมักทำบุญบริจาคทรัพย์วัดเบญจมบพิตรฯ อยู่เสมอๆ (http://th.wikipedia.org/wiki/เจ้าจอมมารดาเลื่อน_ในรัชกาลที่_5) ผู้วิจัยได้ไปตรวจสอบศาลาอรุพงษ์ในวัดเบญจมบพิตรฯ พบว่ามีซุ้มจระนำมเหนือที่บรรจุพระอังคาร พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า-

อูรุษย์รัชสมโภช และอัฐิเจ้าจอมมารดาเลื่อน ชุ่มจรรย์มีขนาดพอเหมาะกับขนาดพระพุทธรูปปางถวายเนตรซึ่งปัจจุบันประดิษฐานในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ เป็นไปได้ว่าพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ เคยประดิษฐานเหนือพระอังคารและอัฐิดังกล่าว แต่ในเวลาต่อมาถูกย้ายสถานที่ประดิษฐานเพื่อความปลอดภัย ปัจจุบันในซุ้มศาลาอูรุษย์ประดิษฐานพระพุทธรูปปางรำพึงลีลา พระพุทธรูปปางรำพึงเป็นพระประจำวันศุกร์ ไม่ตรงกับวันประสูติหรือวันสิ้นพระชนม์พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอูรุษย์รัชสมโภช ซึ่งประสูติตรงกับวันอาทิตย์และสิ้นพระชนม์ตรงกับวันจันทร์ ส่วนเจ้าจอมมารดาเลื่อนเกิดวันอังคารและเสียชีวิตตรงกับวันพุธ ดังนั้นพระพุทธรูปปางรำพึงที่ประดิษฐานในศาลาอูรุษย์ในปัจจุบันจึงไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับทั้งสองท่าน แต่อาจประดิษฐานด้วยเหตุผลเพียงว่าเป็นพระพุทธรูปแทนพระพุทธรูปปางถวายเนตรเท่านั้น ถึงแม้ว่าผู้วิจัยไม่พบผู้ใดที่ทราบประวัติการสร้างพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ นั้นก็ตาม ผู้วิจัยตั้งเกตุจากรูปภาพว่าพระพุทธรูปปางถวายเนตรประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ มานานแล้ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราชทรงผนวช ใน พ.ศ. 2499 และเสด็จไปนมัสการสมเด็จพระวันรัต เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรฯ (ภาพ 2.11 ในบทที่ 2) ในวันที่ 28 ตุลาคม นั้น พระพุทธรูปปางถวายเนตรปรากฏอยู่ในภาพทางด้านหลังทางซ้ายมือ พระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ ทอดแบบจากพระพุทธรูปปางถวายเนตรฝีมืออัลฟอนโซ ทอร์นารेलลี แทบทุกส่วน

ผู้วิจัยมีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ ดังนี้ 1) พระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ อาจเป็นพระพุทธรูปปางถวายเนตร หนึ่งในสององค์ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเททองหล่อ ณ วัดเบญจมบพิตรฯ ในวันที่ 16 มกราคม ดังความที่ปรากฏในราชกิจจานุเบกษา 2) เป็นพระพุทธรูปที่พระบรมวงศานุวงศ์น้อมเกล้าฯ น้อมกระหม่อมสร้างเพื่ออุทิศถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ 3) เป็นพระพุทธรูปที่เจ้าจอมมารดาเลื่อนสร้างเพื่อประดิษฐานในศาลาอูรุษย์ เพื่อแทนพระพุทธรูปปางถวายเนตรองค์เดิมที่เคยประดิษฐานเหนือพระอัฐิพระองค์เจ้าอูรุษย์ฯ ซึ่งในเวลาต่อมาได้อันเชิญไปเก็บรักษาในพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต พระพุทธรูปปางถวายเนตรองค์นี้อาจเคยประดิษฐานในศาลาอูรุษย์ฯ แต่ในเวลาต่อมาย้ายไปประดิษฐานในพระอุโบสถเพื่อรักษาความปลอดภัย ทุกกรณีก็เป็นได้แต่ไม่มีหลักฐานยืนยัน

อย่างไรก็ดีเนื่องจากพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ มีพุทธลักษณะตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงควรนับเข้ากับพระพุทธรูปในพระราชดำริ 5 องค์ เป็นพระพุทธรูปในพระราชดำริองค์ที่ 6

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเกี่ยวกับพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงพระผนวชกับพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ คือพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ มีความละม้ายคล้ายคลึงกับพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบางประการดังนี้ (ดูภาพที่ 5.3)

ภาพที่ 5.3 การเปรียบเทียบลักษณะพระบรมฉายาลักษณ์พระภิกษุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูปปางถวายเนตรวัดเบญจมบพิตรฯ และพระพุทธรูปปางถวายเนตร รุ่นแรก ที่มา: ภาพทรงผนวช (www.watbowon.com/Monk/ja/02/index7.htm); พระพุทธรูปปางถวายเนตร ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ ภาพผู้วิจัย 18 ธันวาคม พ.ศ. 2556.

ในพระบรมฉายาลักษณ์พระภิกษุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงห่มพระอุตราสงค์ (จีวร) ตามแบบอย่างพระสงฆ์ภิกษุธรรมยุต คือมีลูกบวบพาดพระอังสะซ้ายและพาดพระกรซ้าย ในภาพสังเกตเห็นส่วนล่างของพระอังตราวาสก (สบง) ต่อจากอุตราสงค์ (จีวร) การวางพระบาท ข้อมพระบาท และองศาการวางพระบาทอย่างชัดเจน พระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ ครองอุตราสงค์แบบเดียวกันกับพระพุทธรูปปางถวายเนตร ฝีมือ อัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี แทบทุกรอยริ้ว เว้นเสียแต่มีอังตราวาสกต่อจากชายจีวรด้านล่างคล้ายกับอังตราวาสกในพระบรมฉายาลักษณ์ พระบาทพระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ มีข้อมพระบาทและการวางพระบาทคล้ายกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมฉายาลักษณ์ เว้นเสียแต่การยื่นเท้าหน้าหนักไปคนละข้าง ไม่เหมือนพระพุทธรูปปางถวายเนตรฝีมืออัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี ซึ่งประทับยืนพระบาทเสมอกันและไม่มีข้อมพระบาท ส่วนการประสานพระหัตถ์หน้าพระนาภี (ท้อง) คือพระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้าย พระพุทธรูปปางถวายเนตรทุกองค์มีพระอิริยาบถยืนประสานพระหัตถ์เฉกเช่นเดียวกับพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมฉายาลักษณ์ ผู้วิจัยมีข้อสันนิษฐานว่าผู้ปั้นพระพุทธรูปปางถวายเนตรอาจอาศัยพระบรมฉายาลักษณ์ในการปั้นพระอิริยาบถพระพุทธรูปปางถวายเนตร แต่ในทัศนะของเด่นดาว ศิลปานนท์ (2556, 3 มกราคม) อิริยาบถประทับยืนประสานพระหัตถ์เช่นนั้น เป็นอาการสำรวม ไม่เกี่ยวข้องถึงกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา วัดเบญจมบพิตรฯ ขึ้นใหม่นั้น พระองค์ทรงโปรดฯ ให้เจ้านายร่วมเป็นเจ้าของในการหล่อพระพุทธรูปขึ้นใหม่เพื่อทรงอุทิศถวายให้กับเจ้านายพระองค์อื่นที่สิ้นพระชนม์ไปแล้ว “รวมทั้งพระองค์เองก็โปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระพุทธรูปเพื่อทรงอุทิศแก่เจ้านายหลายองค์” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 359) ตามแนวนี้พระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรฯ อาจเป็น พระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้หล่อ หรือ อาจเป็นพระพุทธรูปอุทิศที่พระบรมวงศานุวงศ์น้อมเกล้าฯ น้อมกระหม่อมสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่ออุทิศพระราชกุศลก็เป็นได้ ตามแบบพระพุทธรูปในพระราชดำริ

อนึ่ง พระพุทธรูปปางถวายเนตรในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเกี่ยวกับพระหัตถ์พระพุทธรูปในพระราชดำรินี้ว่า มีการทรงพระหัตถ์ในลักษณะพระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้าย นิ้วพระหัตถ์ขวาโอบพระหัตถ์ซ้าย ซึ่งผิดแผกไปจากรูปแบบพระพุทธรูปปางถวายเนตรที่สร้างในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ในอดีต คือพระพุทธรูปปางถวายเนตรที่สร้างในรัชสมัยก่อนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระหัตถ์ทั้งสองประสานหน้าพระเพล พระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้ายในลักษณะพระ

หัตถ์ไขว้ นิ้วพระหัตถ์ชี้ออกไป ดังนั้นอาจถือได้ว่าพระพุทธรูปปางถวายเนตรตามพระราชดำริมีการทรงพระหัตถ์ที่แปลกกว่าพระพุทธรูปปางถวายเนตรที่สร้างในรัชสมัยพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น

2.3 ศึกษาผลกระทบจากการสร้างพระพุทธรูปอันเกิดจากพระราชดำริน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผลกระทบที่เกิดจากการสร้างพระพุทธรูปในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีทั้งที่เป็นเชิงบวกและเชิงลบ ผลกระทบในด้านพุทธศิลป์คือ ทำให้หยุดชะงักในการสร้างสรรค์พระพุทธรูปแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนกลางสืบมาจนถึงปัจจุบัน ทางด้านสังคมคือ ทำให้แสวงหาความจริงในการศึกษา พระพุทธศาสนามากขึ้น ผลกระทบทางวัฒนธรรมคือ มีความเปิดกว้าง มีการยอมรับในรูปแบบวัฒนธรรมที่แตกต่างมากยิ่งขึ้น

เรื่องผลกระทบที่เกิดจากการสร้างพระพุทธรูปในพระราชดำรินั้น เคนดาว ศิลปินที่อธิบายว่า บางท่านอาจจะคิดว่าลักษณะที่พระองค์ทรงโปรดฯ สร้าง (พระพุทธรูปปางถวายเนตร) ขึ้นมานั้น มีบางสิ่งบางอย่างไปตอบสนองเรื่องการเมืองเหมือนกับว่า เวลานี้พระองค์ทรงเร่งเร้าในการที่จะทำให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้าตามแบบอารยธรรมตะวันตก รวมทั้งทางด้านประติมากรรมในพุทธศาสนาด้วย ข้อนี้ส่งผลกระทบในเชิงจิตวิทยาไปจนถึงการยอมรับของนานาชาติอารยประเทศ

ผลกระทบด้านพุทธศิลป์ในการสร้างพระพุทธรูปตามแนวพระราชดำรินั้น ทำให้เกิดหยุดชะงัก คือทำให้เกิดการหยุดชะงักในการสร้างสรรค์พระพุทธรูปแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนกลางสืบมาจนถึงปัจจุบัน คนปัจจุบันจะสร้างพระพุทธรูปก็ย้อนกลับไปหารูปแบบอย่างโบราณ โดยแทบจะไม่ได้พัฒนารูปแบบต่อมา ไม่เหมือนกับสมัยอยุธยา สมัยอยุธยาช่างคิดมาว่า จะต้องเป็นแบบนี้ รุ่นกรุงรัตนโกสินทร์คิดว่ารูปแบบพระพุทธรูปจะต้องเป็นแบบนี้ พอมาเจอรูปแบบตะวันตกเหมือนกับว่าต่อมาทำ modern art (ศิลปะสมัยใหม่) ตอนนั้นคนไทยไม่มีความคิดว่าจะสร้างพระพุทธรูปอะไรแล้ว พอจะสร้างพระพุทธรูปก็เอาแบบพระพุทธรูปสุโขทัยมา เอาพระพุทธรูปแบบอุทองมา เอาพระพุทธรูปแบบล้านนามา กลุ่มที่จะสร้างพระพุทธรูปของตนเองออกมาได้ก็คือกลุ่มธรรมกาย คือพระพุทธรูปที่เป็นรูปแบบง่ายๆ ง่ายๆ โดยใช้พระพุทธรูปเป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติสมาธิตามแนวทางของวัดพระธรรมกาย ทำให้ด้านพุทธศิลป์หยุดชะงักไปเหมือนกันเพราะว่าเปลี่ยนแนวทางแห่งลักษณะพระพุทธรูป

ผลกระทบด้านสังคม ทำให้เกิดการแสวงหาความจริงในการศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้น ปัจจุบันคนรุ่นใหม่จะพูดว่าธรรมะก็คือ ธรรมชาตินั่นเอง อาจจะได้แนวทางกับการศึกษามาจากกลุ่มสวนโมกข์ ก่อนข้างมาก

ผลกระทบด้านวัฒนธรรม การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริสร้างพระพุทธรูปแบบใหม่นี้ส่งผลด้านวัฒนธรรม คือมีความเปิดกว้าง การยอมรับในรูปแบบวัฒนธรรมที่แตกต่างมากยิ่งขึ้น เคนดาว ศิลปานนท์ (2556, 3 มกราคม) สอดคล้องกับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมซึ่งหมายความว่าเปลี่ยนรูปแบบของโครงสร้างและพฤติกรรมทางสังคม ในที่นี้คือ การเปิดกว้างทางด้านความคิด และยอมรับสิ่งที่ผิดกับลักษณะหรือรูปแบบเดิม มีการเปลี่ยนค่านิยม และความเชื่อต่างๆตลอดจนถึงพฤติกรรมที่เป็นแบบแผน ที่เป็นวัฒนธรรมเชิงนามธรรม

ยุทธนาวารากร แสงอร่าม (2556, 2 มกราคม) อธิบายผลกระทบที่เกิดจากการสร้างพระพุทธรูปในพระราชดำริว่า ทำให้ศิลปกรรมไทยมีการพัฒนาไปอีกขั้นหนึ่งซึ่งทำให้เริ่มมีแนวสังคมนิยม หรือว่ามีทางเลือกอื่นๆมากยิ่งขึ้น เพราะกลุ่มนี้(พระพุทธรูปในพระราชดำริ) เป็นกลุ่มที่ทำให้พระพุทธเจ้ามีความเป็นคน เหมือนเป็นคนได้มากที่สุด เพราะว่าทั้งพระพักตร์ (และทุกส่วนในพระวรกาย) ถ้าถามว่า พระพุทธรูปในพระราชดำริเหมือนคนใหม่ ก็ต้องตอบว่ารุ่นนี้เป็นรุ่นในศิลปกรรมไทยที่ว่าเริ่มมีความเหมือนคนมากที่สุด พระพุทธรูปเหมือนคนเกิดขึ้นในช่วงนี้

การสร้างพระพุทธรูปตามพระราชดำริมีอิทธิพลค่อนข้างมากเพราะประเด็นหนึ่งที่ยังไม่ได้พูดถึงคือเรื่องจิตรกรรม เช่น จิตรกรรมวัดพระแก้ว ในรุ่นหลัง การวาดจะวาดแบบตัวหนาๆ ตันๆ เลย จะมีเรื่องกายวิภาคค่อนข้างชัดเจน ฉะนั้นจึงเป็นทิศทางเดียวกันหมด ทั้งงานเขียนจิตรกรรมหรืองานประติมากรรม เรื่องกายวิภาคจะเริ่มมีบทบาทมากยิ่งขึ้น แต่อย่างที่ว่าเท่าที่เห็นชัดเจนก็คือเรื่องการครองจีวรพระทองหนาว หรือพระประจำพระชนมวาร ที่เป็นเหมือนพระห่มคลุม จีวรก็เหมือนจริงและถ้าจำไม่ผิด จะเป็นพระพุทธรูปที่ไม่มีพระเกศาขมวด จะมีเป็นริ้วแบบเกล้ามวยผมขึ้นไป ผมจำไม่ได้ว่าจะริ้วหรือว่าเป็นก้อนกลมอย่างเดียว เพราะบางทีไปเชื่อมต่อกับรัศมีอีกชั้นหนึ่ง ผมคิดว่าข้อนี้ก็ถือเป็นพัฒนาการอีกขั้นหนึ่งเหมือนกัน ซึ่งคงจะรวมถึงพวกพระนอนที่วัดราชาฯ (สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6) พระรัศมีและการครองจีวร แต่รู้สึก [พระสมณโคดม] วัดราชาวาส จีวรยังเป็นประติมากรรมอีกนิด ไม่เหมือนจริงขนาดนี้ [พระพุทธรูปปางถวายเนตร] ยุทธนาวารากร แสงอร่าม (2556, 2 มกราคม)

3. ข้อเสนอแนะ

การศึกษาพระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

3.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

3.1.1 การวิจัยเรื่องพระพุทธรูปลักษณะแบบใหม่ตามพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่มีรายชื่อพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างตลอดรัชสมัยของพระองค์ คือตั้งแต่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกจนถึงเสด็จสวรรคต มีรายชื่อพระพุทธรูปตามที่สำรวจในวิทยานิพนธ์นี้ ถึงแม้ว่าผู้อ่านไม่ควรถือรายชื่อนี้ว่าเป็นรายชื่อที่ครบถ้วนสมบูรณ์แต่อย่างใด เพราะเหตุว่าอาจมีพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างที่หลงในพิพิธภัณฑสถานและวัดวาอารามแห่งใดแห่งหนึ่ง หรือแม้แต่พระพุทธรูปที่ถูกนำไปต่างประเทศ พระพุทธรูปเหล่านั้นอาจไม่มีหลักฐานปรากฏในเอกสารที่ผู้วิจัยอ้างอิงแต่อาจจะมีหลักฐานอื่นเป็นประจักษ์พยาน เช่นจารึกหรือหลักฐานเครื่องหมายอื่นๆ ก็ได้ แต่เมื่อหน่วยงานต่างๆ ของรัฐที่ผู้วิจัยทาบตามไม่มีรายชื่อพระพุทธรูปแบบสำเร็จรูปก็สามารถใช้รายชื่อพระพุทธรูปที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นประโยชน์นำไปใช้ได้โดยไม่ต้องเสียเวลาแสวงหาและรวบรวมรายชื่อขึ้นมาใหม่

3.1.2 พระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นกุญแจสำคัญในการศึกษาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ ดังนั้นข้อค้นพบในวิทยานิพนธ์นี้ เกี่ยวกับลักษณะพระพุทธรูปแบบใหม่ตามพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงอาจมีบางประเด็นทำให้เข้าใจพระราชดำริเรื่องอื่นที่โยงกันได้ ทำให้เข้าใจพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ละเอียดมากยิ่งขึ้น

3.1.3 ข้อค้นพบเกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดจากการสร้างพระพุทธรูปในพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เข้าใจพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 มากยิ่งขึ้นซึ่งพระองค์คงนำศิลปะแนวสันนิษฐานเพียงบางประการไปใช้กับพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้าง

3.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

3.2.1 การวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาพระพุทธรูปที่ราษฎรสร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะการที่จะศึกษาเฉพาะพระพุทธรูปหลวงเพียงเท่านั้นเป็นการศึกษาด้านเดียว ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้นำทั้งทางโลกและ

ทางธรรม ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นศูนย์รวมหลายอย่าง ควรศึกษา พระพุทธรูปที่ราษฎรสร้างด้วย คือหมายถึงพระพุทธรูปที่ราษฎรสร้างในช่วงระยะเวลาเดียวกัน และช่วงเวลาตามมาก็เล็กน้อย เพื่อจะได้ทราบผลกระทบต่อสังคมโดยรวม มีข้อเท็จจริงอะไร อย่างไรบ้าง และจะให้เห็นแนวโน้มที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้นในการศึกษา ยิ่งไปกว่านั้นถ้าศึกษา พระพุทธรูปแต่ละองค์ที่มีหลักฐานแน่ชัดว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ตลอดพระชนมายุ ว่ามีลักษณะพระพักตร์เป็นอย่างไรก็จะทราบวิวัฒนาการแห่งพระราชดำริ และ ถ้าศึกษาพระพุทธรูปที่บรรดาขุนนางสร้างจนถึงบรรดาราชราษฎรสร้างก็จะได้รู้ชัดมากยิ่งขึ้นว่าลักษณะ ของช่างหลวงส่งผลกระทบต่อช่างราษฎรมากน้อยเพียงไร หรือช่างหลวงอาจจะมีอิทธิพลอยู่ใน กลุ่มของการสร้างพระพุทธรูปของรัชกาลต่อมาที่เป็นช่างหลวงเหมือนกัน รวมทั้งอาจจะมีอิทธิพล อยู่ในกลุ่มที่ขุนนางสร้างหรือไม่ ข้อมูลเหล่านี้เป็นประโยชน์กับนักวิชาการและผู้สนใจทั่วไป

3.2.2 การศึกษาควรเพิ่มเติมในแง่มุมมิติอื่นๆ ที่เห็นสมควร เช่นรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหนังสือชั้นนำเกี่ยวกับประเทศอินเดียอะไรบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือภาษาอังกฤษที่ศึกษาเกี่ยวกับศิลปะอินเดีย มีหนังสืออะไรบ้างที่สำคัญๆ มีหลายประเด็นที่สามารถเชื่อมโยงกับศิลปะในยุคของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ควรสำรวจหนังสือของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ชุด “ศาสน์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” ว่าพูดถึงหนังสือตำราฝรั่งเล่มไหนบ้าง ศาสน์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกล่าวถึงเรื่องศิลปะ คัมภีร์ของฟูเชอร์ หรือ ฟุซง นอกจากนั้นมีเรื่องภาพพิมพ์ หมายถึงภาพพิมพ์หิน อาจจะมีการ แสดงออกแบบอื่นๆ หรืออาจจะเห็นเค้าเงื่อนหรือเค้าโครงที่ว่าเริ่มทำแบบตะวันตกหรืออินเดียแล้ว บ้าง อาจจะเห็นอะไรบางอย่างว่าต้นแบบเริ่มมีการแสดงออกที่เหมือนจริงมากขึ้นแค่นั้น อย่างไร อาจจะเรื่องสีผิว เรื่องกายวิภาค จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาเรื่องสำนึก อาจจะเป็นก่อนข้างชัด ในหมู่ชนชั้นสูงซึ่งแย้งกับความเชื่อของราษฎรทั่วไปที่เชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้ามีขนาดพระวรกายใหญ่โต กว่ามนุษย์ทั่วไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร (2547) *พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพิพิธภัณฑ*
 กรุงเทพมหานคร
- _____ (2552) *พระพุทธรูปปางต่างๆ* กรุงเทพมหานคร รุ่งศิลป์การพิมพ์
- _____ (2543) *พระพุทธรูปสำคัญ* กรุงเทพมหานคร
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2523) “ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม” จาก
<http://pigkyiny1.blogspot.com/2010/02/Blog-post.html> ค้นคืน เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน
 พ.ศ. 2556
- กันยาบดี (2539) *เมื่อแผ่นดินร้องไห้* กรุงเทพมหานคร บันทึกสยาม
 การศึกษาไทย จาก http://www.chaiwbi.com/0drem/web_children/2546/cpu01/link/word.htm
 ค้นคืน เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2556
- กิตติพงษ์ วิโรจน์ธรรมมากูร (2548) *100 ปี ภาพถ่ายฝีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า*
เจ้าอยู่หัวในงานไหว้พระพุทธรูปชินราชประจำปีวัดเบญจมบพิตรรัตนโกสินทร์ศก123
 กรุงเทพมหานคร ดำรงวิทยา
- ไกรฤกษ์ นานา (2553) *สมุดภาพเหตุการณ์ ร.ศ. 112 Franco-Siamese Crisis 1893*
 กรุงเทพมหานคร ทวีวัฒนาการพิมพ์
- ขจร สุขพานิช (2556) *พระเกียรติประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*
 กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์สุรวัฒน์
- ขำ บุนนาค (2547) *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4* กรุงเทพมหานคร
 สำนักพิมพ์ต้นฉบับ
- คึกฤทธิ์ ปราโมช (2544) *โครงการกระดูกในตู้*. กรุงเทพมหานคร ดอกหญ้า
 โครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหารในพระบรมม. (2455) *พระพุทธรูปสำคัญวัด*
บวรนิเวศ
 วิหาร กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์สุรวัฒน์
- _____ (2549) *พระราชพิธีและพระราชกรณียกิจในการทรงพระผนวช 22 ตุลาคม – 5*
พฤศจิกายน 2499 พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์กรุงเทพ
- _____ (2455) *พระพุทธรูปสำคัญวัดบวรนิเวศวิหาร* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์สุรวัฒน์
- จุลจักรพงษ์ (2554) *เจ้าชีวิต* กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์ริเวอร์ ภูเก็ต

- เจ้าจอมมารดาเลื่อน (2557) “เจ้าจอมมารดาเลื่อนในรัชกาลที่ 5” ค้นคืนเมื่อ วันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 จาก http://th.wikipedia.org/wiki/เจ้าจอมมารดาเลื่อน_ในรัชกาลที่5
- เจดีย์ว ฤทธิรัฐจิพิมล (2542) *มนุษย์กับสังคม* กรุงเทพมหานคร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ _____ . (2532) *วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม* กรุงเทพมหานคร
- เฉลิมมาลัย ราชภัฏนันทารักษ์ (2542) *มนุษย์กับสังคม* กรุงเทพมหานคร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ _____ . (2545) *รัตนโกสินทร์อาศูร* กรุงเทพมหานคร พี. เค. พรินต์ติ้งเฮาส์
- เด่นดาว ศิลปานนท์ (2549) “พระพุทธรูปต้นแบบฝีมือ นายอัลฟอนโซ ทอร์นาเรลลี” *วารสารศิลปากร* 49, 6 :114-117
- _____ . (2556) “พระพุทธรูปคันธารราษฎร์ พระปฏิมาเพื่อความสมบูรณ์” *วารสารศิลปากร* 56, 4 ก.ค.- ส.ค. :111-127
- _____ . (2556, 3 มกราคม) ภัณฑารักษ์ สัมภาษณ์โดยพระแครอล บิลบริ ห้องวิชาการ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
- ทศพล พานิชย์กุล (2545) *พระพุทธรูปมรดกล้ำค่าของเมืองไทย* กรุงเทพมหานคร คอมม่าดีไซน์ แอนด์พรินต์ติ้ง
- ชงทอง จันทรางศุ (2553) *ของสวยของดีครั้งแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง* กรุงเทพมหานคร เอส.ซี.พรินท์แอนด์แพค
- นิกร ทัสสโร (2549) *พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระบิดาแห่งกฎหมายไทย* กรุงเทพมหานคร นานามีบุ๊กส์
- แน่นน้อย ศักดิ์ศรี (2555) *สถาปัตยกรรมพระมรุในสยาม* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์กรุงเทพ
- บริษัทแอทวานซ์ อินโฟร์ เซอร์วิส จำกัด (2553) *สถาปัตยกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง*. ซี.ดี. บัญญัติ 10 ประการ “บัญญัติ 10 ประการ” ค้นคืนเมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2557 จาก http://th.wikipedia.org/wiki/บัญญัติ_10_ประการ
- บรรเจิด อินทุจันทร์ยง (2539) *ราชสกุลพระบรมราชวงศ์จักรี* กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- ปฐุม ตาคะนันนท (2551) *คณะสงฆ์สร้างชาติสมัยรัชกาลที่ 5* กรุงเทพมหานคร มติชน
- ปฐุม หงส์สุวรรณ (2556) *นานมาแล้ว : มีเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ชีวิต* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ประยูทธ สิทธิพันธ์ (2516) *สมเด็จพระจอมเกล้ากรุงสยาม* กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์สยาม
- ประวัติเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย (<http://personnel.police7.go.th/w2%20history%20decration1.htm>) (ค้นคืน 21:01 น. วันจันทร์ที่ 13 มกราคม พ.ศ.2557)

พรศิลป์ รัตนชูเดช (2556, 9 มกราคม) อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ สัมภาษณ์โดย พระแครอล บิลบริ อีเมล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพล อดุลยเดชทรงผนวช [ภาพที่ 2.11] จากหนังสือวัดเบญจมบพิตรฯ (ชลธีร์ ธรรมวารังกูร)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช [ภาพที่ 5.1] จาก

www.watbowon.com/Monk.ja.02.index7.htm ค้นคืนวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2557

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ม.ป.ป.) *ไกลบ้าน* (ม.ป.ท.)

_____ (2501) *พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ ทรงมีพระราชทานแต่สมเด็จพระศรีพัชริน-
ทราบรมราชินีนาถ* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จาก ([http://th.wikipedia.org/wiki/พระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว](http://th.wikipedia.org/wiki/พระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)) ค้นคืนเมื่อวันอาทิตย์ที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2556

พระประธานในโบสถ์วัดเทพศิรินทราวาส จาก ([http://jayanti2600.wordpress.com/2013/09/01/
พระพุทธรูปประธานวัด](http://jayanti2600.wordpress.com/2013/09/01/
พระพุทธรูปประธานวัด)) ค้นคืนเมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2557 เวลา 19:57 น.

พระพุทธรูปของแกรนด์ คิวแห่งเฮส [ภาพที่12] อีเมล

พระพุทธรูปของแกรนด์คิวแห่งเฮสจำลอง [ภาพที่13] จาก ([http://www.laksanathai.com/book1/
p118.aspx](http://www.laksanathai.com/book1/
p118.aspx)) ค้นคืนเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2557 เวลา 20:57 น.

พระพุทธรูปคันธารราชู [ภาพที่1] จาก ([http://buddhiststudies.berkeley.edu/
events/past_events.html](http://buddhiststudies.berkeley.edu/
events/past_events.html)) ค้นคืน เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2557 เวลา 21:10 น.

พระพุทธรูปคู่พระ [ภาพที่4] จาก ([http://www.studyblue.com
/notes/note/n/midterm/deck/8256579](http://www.studyblue.com
/notes/note/n/midterm/deck/8256579)) ค้นคืน เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ.

พระพุทธรูปประหลาด พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

จาก <http://jayanti2600.wordpress.com/2012/06/03/พระพุทธรูปนิพนธ์/> ค้นคืน
วันศุกร์ที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2556

พระพุทธรูปปางขอฝน [ภาพที่ 7] จาก <http://www.laksanathai.com/book1/p455.aspx> ค้นคืนเมื่อ
วันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2557 เวลา 20:30 น.

พระพุทธรูปปางถวายเนตร [ภาพที่ 6] จาก <http://www.laksanathai.com/book1/p453.aspx> ค้นคืน
เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2557 เวลา 20: 28 น.

พระพุทธรูปมฤดา [ภาพที่2] จาก ([http://www.studyblue.com/notes/note/n/buddhist-art-quiz-
1/deck/3788756](http://www.studyblue.com/notes/note/n/buddhist-art-quiz-
1/deck/3788756)) (ค้นคืนเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2557 เวลา 20:49น.)

พระพุทธรูปอมราวดี [ภาพที่3] จาก http://content.lib.washington.edu/cdm4/item_viewer.php?

CISOROOT=/ic&CISOPTR=7262)(ค้นคืนเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2557 เวลา
20:53 น.)

- พระราชกวี (2543) *ประวัติวัดราชาวาสวิหาร* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์สุริยวัฒน์
พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม 3 ภาคที่ 2.
พิริยะ ไกรฤกษ์ (2555) *กิ่งพุทธกาลพุทธศิลป์ไทย* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์กรุงเทพมหานคร
ภาพตำนานพระพุทธเจ้าปางต่างๆ พิมพ์เป็นธรรมเนียมบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก
จ้านงสังขกุล
- มหามกุฏราชวิทยาลัย (2535) *สยามรัฐสวดเตปฎกฐกถา ปญญาสูทนี นาม มัชฌิมนิกายฐกถา
มัชฌิปปัญญา สกวรรณาอุปริปัญญาสกวรรณา จ. เล่ม 6* กรุงเทพมหานคร
_____. (2535) *วินัยมุข เล่ม 2* กรุงเทพมหานคร
_____. (2525) *มัชฌิมนิกาย อุปริปัญญาสก* กรุงเทพมหานคร
ยศ สันตสมบัติ (2537) *มนุษย์กับวัฒนธรรม* กรุงเทพมหานคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พุทธนารากร แสงอร่าม (2556, 2 มกราคม) *กัณฑ์การกัณฑ์ปฏิบัติการ โดย พระแครอล บิลبری
วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร*
- ราชบัณฑิตยสถาน (2549) *ศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทย* กรุงเทพมหานคร หจก. โอเด็ย สแควร์
ริเวอร์ บุ๊คส์ (2535) *สมุดภาพรัชกาลที่ 5* กรุงเทพมหานคร อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป
รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (2553) *พระพุทธปฏิมาสยาม นนทบุรี
ศรีสหเทพ (เส็ง วิริยศิริ) (2553) จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ.116. กรุงเทพมหานคร
แสงดาว*
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2556) *พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่
ปรับเปลี่ยน* กรุงเทพมหานคร เมืองโบราณ
_____. (2556, 20 มกราคม) รองศาสตราจารย์ สัมภาษณ์โดย พระแครอล บิลبری ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร
_____. (2544) *พระประวัติศรีสเลา* กรุงเทพมหานคร มหามกุฏราชวิทยาลัย
- วรนนทน ัชชาลทิพากร (2000) *พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง* กรุงเทพมหานคร ม.ป.ท.
วัดบวรนิเวศวิหาร (2540) *ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย
_____. (2546) *ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์การศาสนา
_____. (2552) *สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยา* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์
อุดมศึกษา

วัดเทพศิรินทราวาส (2542) *ประวัติวัดเทพศิรินทร์* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม (2550) “ประมวลเอกสารสำคัญเนื่องในการสถาปนา วัดเบญจม

บพิตรดุสิตวนาราม เล่ม 3” พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในงานออกเมรุพระราชทาน

เพลิงศพ พระพรหมจริยาจารย์ ในวันที่ 1 พฤษภาคม 2550 กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์

สหธรรมิก

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม (ม.ป.ป.)

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง

วิเชียร รักการ (2529) *วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย* กรุงเทพมหานคร โอเอสพริ้นติ้งเฮ้าส์

วิเชียร ลีสุวรรณ (2538) *ศิลปะร่วมสมัย จดหมายเหตุ* กรุงเทพมหานคร ดันอ้อ

ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์ (2554) *เมื่อต้องเสด็จไกลบ้าน* กรุงเทพมหานคร มติชน

ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์กรมการศาสนา

ส. ปลายน้อย (2548) *หมอปัตักเต* กรุงเทพมหานคร พิมพ์คำ

สถาบันพระปกเกล้า นนทบุรี 2550

สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์ (2546) *วิเคราะห์ประวัติการนับถือศาสนาพุทธและศิลปะพระพุทธรูปใน*

เอเชีย กรุงเทพมหานคร อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2545) *พระราชพงสาวดาร รัชกาลที่ 5 ฉบับมติชน*

กรุงเทพมหานคร พิมพ์แอสพริ้นติ้งเซ็นเตอร์

_____. (2545) *เทศาภิบาล ฉบับมติชน* กรุงเทพมหานคร พิมพ์แอสพริ้นติ้ง เซ็นเตอร์

_____. (2545) *ตำนานพระพุทธเจดีย์ ฉบับมติชน* กรุงเทพมหานคร พิมพ์แอสพริ้นติ้ง

เซ็นเตอร์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2535) *วินัยมุขเล่ม 2* กรุงเทพมหานคร

มหามกุฏราชวิทยาลัย

_____. (2544) *พระประวัติศรีสเลา* กรุงเทพมหานคร มหามกุฏราชวิทยาลัย

สมาคมบุญนาถ (2542) *สกุลบุญนาถ* กรุงเทพมหานคร ไทยวัฒนาพานิช

สาระ มีผลกิจ (2551) *ราชสำนักฝ่ายใน สมัยรัตนโกสินทร์* กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์มิวเซียม

เพรส

สำนักพระราชวัง (2535) *จิตรกรรมและประติมากรรมแบบตะวันตกในราชสำนัก 2*

กรุงเทพมหานคร สำนักพระราชวัง อัมรินทร์พริ้นติ้ง

ลินชัย กระบวนแสง (2556, 10 มกราคม) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สัมภาษณ์โดย พระแคลอด บิลบริ

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

- สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร การคงอยู่ของประเพณี พิธีกรรมในสังคมไทย จาก (<http://www.spu.ac.th/culture/files/2012/07/praphaneethai.pdf>. ค้นคืนเมื่อวันอังคารที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555
- สุทิพย์พร โชติรัตนศักดิ์ (2555) “ทฤษฎีภาวะทันสมัย (Modernization Theory) กับแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น” จาก <http://Web.bsru.ac.th/~sutipporn/works/Modernization-Theory.pdf> ค้นคืนเมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555
- สุภัทรดิศ ดิศกุล (2547) *พระพุทธรูปอินเดียและความรู้ใหม่เกี่ยวกับโบราณคดีจีน* กรุงเทพมหานคร กรมศิลปากร
- สุมน อมรวิวัฒน์ (2555) *พระปริชาญาณด้านการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* สมุทรสาคร บริษัท ที.เค.เอส. เทคโนโลยี
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา (2427) *พระองค์เจ้าปฤษฎางค์และข้อเสนอเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญฉบับแรก* พ.ศ.2427 ม.ป.ท.
- หม่อมราชวงศ์ จักรรณ จิตรพงศ์ (2556, 9 มกราคม) ศาสตราจารย์ สัมภาษณ์โดย พระแครอล บิลبری วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร
- หม่อมราชวงศ์นริศรา จักรพงษ์ (2543) *เสด็จอินเดีย 2415* กรุงเทพมหานคร อมรินทร์พริ้นติ้ง
- หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี (2540) *ให้ดำรงครั้งไกลบ้าน* ไอซีซี อินเตอร์เนชั่นแนล
- หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ (2514) *ประเพณีในราชสำนัก พระนครศรีอยุธยา* โรงพิมพ์พระจันทร์
- หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2535) *พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง* กรุงเทพมหานคร อมรินทร์พริ้นติ้ง
- องค์การศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม *เล่ม 1*. กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์กรมศาสนา 2541
- อนันต์ อมรรตัย (2542) *เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยประชานาถเสวยราชย์* กรุงเทพมหานคร บวรศิลป์การพิมพ์.
- _____. (2542) *พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้พลิกแผ่นดินสยาม* กรุงเทพมหานคร บวรศิลป์การพิมพ์
- อมรา พงศาพิชญ์ (2531) *มนุษย์กับวัฒนธรรม สังคมและวัฒนธรรม* เอกสารประกอบการศึกษาวิชา 313-183 คณะรัฐศาสตร์ กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
- อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2555) *ทฤษฎีโครงสร้าง* จาก www.uniserv.cmu.ac.th/file/pdf ค้นคืนเมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555

- อเนก นาวิกมูล (2547) *ประมวลเรื่องรัชกาลที่ 5* กรุงเทพมหานคร แสงดาว
 อพยพ จาก http://thaipope.org/webbie/02_020.htm. ค้นคืนเมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2557
- อมรา พงศาพิชญ์ (2531) *มนุษย์กับวัฒนธรรม สังคมและวัฒนธรรม* เอกสารประกอบการ
 ศึกษาวิชา 313-183 คณะรัฐศาสตร์ กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
 _____ (2545) รัตนโกสินทร์อาศูร กรุงเทพมหานคร พี.เค. พรินต์ติ้งเฮ้าส์
- Anagarika Dhammapala จาก <http://www.bps.lk/olib/wh/wh070-p.html> ค้นคืนเมื่อวันที่ 23
 มกราคม พ.ศ. 2557
- Bhawan, Ramanand Vidya (1983) *The Art of the Pal Empire of Bengal* Delhi Arun Composing
 Agency 1983
- Boussard, Pierre A. (2008) *King Chulalongkorn's Journeys to Belgium* Bangkok Amarin
 Printing and
 Publishing Company Limited (NYA)
- Emerson, Richard Social Exchange Theory จาก [www.washington.edu/research/pathbreakers/
 1978a.html](http://www.washington.edu/research/pathbreakers/1978a.html) ค้นคืนเมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555
- Fields, Rick. (1992) *How the Swans Came to the Lake A narrative History of Buddhism in
 America*. Shambala Publications USA
- Frixione, G. Mario. *Italia E Thailandia Cinque Secoli Di Viaggi E Di Incontri* Bangkok
 Chulalongkorn Printing House.
- Geiger, Wilhelm. *Mahavamsa, The Great Chronicle of Ceylon*. Sri Lanka: Piyasiri Printing
 Systems 2007
- H.R.H. Prince Damrong Rajanubhab. *Introduction of Western Culture in Siam* จาก
[http://www.siamese-heritage.org/jsspdf/1921/JSS_020_2b_PrinceDamrong_
 Introduction Of Wertern Culture In Siam.pdf](http://www.siamese-heritage.org/jsspdf/1921/JSS_020_2b_PrinceDamrong_Introduction%20Of%20Western%20Culture%20In%20Siam.pdf) ค้นคืนเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน
 พ.ศ. 2556
- Nelson,Lindsey D. (2012) “Herbert Blumer’s Symbolic Interactionism” จาก
[http://www.colorado.edu/communication/meta-
 discourses/Papers/App_Papers/nelson.htm](http://www.colorado.edu/communication/meta-discourses/Papers/App_Papers/nelson.htm) ค้นคืนเมื่อวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2555
- Nyanatusita, Bhikkhu and Hellmuth Hecker (2008) *The Life of Nyanatiloka Thera: The
 biography of a Westem Buddhist Pioneer*. Kandy: Buddhist Publications Society.
- Schulberg, Lucille (1968) *Historic India*. Spain: Time-Life Books.

Suharto, Imtip Pattajoti (2001) *Journeys to Java by a Siamese King*. Indonesia.

Suksri, Naengnoi. *Palaces of Bangkok: Royal Residences of the Chakri Dynasty*. Bangkok River Books, 1996.

Suttapitake Dighanikya Tatiyo Bhago Pathikavaggapali, Devanagari edition of the Pali text of the Chatta Sangaya. Published by Vipassana Research Institute, Dhammagiri, Igatpuri – 422403, India.

Swearer, Donald (2007) *Becoming the Buddha: The Ritual of Image Consecration in Thailand* Delhi.

The M.L. Maniratana Bunnag Dhamma Society Fund.(2005) *Mahasangiti Tipitaka Buddhavasse* 2500. Bangkok.

Tips, Walter E.J (1998) *Crime and Punishment in King chulalongkorn's Kingdom*. White Lotus. Thailand

Wikipedia, “Christianity in the 19th century” (2014) จาก

http://en.wikipedia.org/wiki/Christianity_in_the_19th_century ค้นคืนเมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2557

Front Palace Crisis จาก http://en.wikipedia.org/wiki/Front_Palace_crisis ค้นคืนเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2556

Lord Mayo (2556) “Richard Bourke 6th Earl of Mayo” จาก

http://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Bourke,_6th_Earl_of_Mayo ค้นคืนเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2556

Social Exchange Theory (2557) จาก http://en.wikipedia.org/wiki/Social_exchange_theory

ค้นคืนเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2557

Wimalawansa, Sunil J. (2011) *The American Who Revived Buddhism in Asia: Legacy of colonel Henry Steel Olcott*.

ภาคผนวก

ข้อมูลหมายเหตุ

มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

สภามหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

1. Belief 1. The mental act, condition, or habit of placing trust or confidence in another: My belief in you is as strong as ever. 2. Mental acceptance of and conviction on the truth, actuality, or validity of something: His explanation of what happened defies belief. 3. Something believed or accepted as true, especially a particular tenet or a body of tenets accepted by a group of persons. The American Heritage Dictionary of the English Language (United States of America: Houghton Mifflin Company, 2000) 164. (อ่านต่อหน้า 8)

2. Belief 1. Something believed; opinion; conviction. 2. Confidence in the truth or existence of something not immediately susceptible to rigorous proof. 3. Confidence; faith; trust: children's belief in parents. Random House Webster's College Dictionary--2 nd ed. (United States of America: Random House) 120. (อ่านต่อหน้า 8)

3. Belief 1. The mental action, condition, or habit, of trusting to or confiding in person or thing; trust, dependence, reliance, confidence, faith. 2. Mental acceptance of a proposition, statement, or fact, as true, on the ground of authority or evidence; assent of the mind to a statement, or to the truth of a fact beyond observation, on the testimony of another, or to a fact or truth on the evidence of consciousness; the mental condition involved in this assent. 3. The thing believed; the proposition or set of propositions held true; in early usage, esp. the doctrines believed by the professors of a religious system, a religion. In modern use often simply = opinion, persuasion. The Oxford English Dictionary, Second Edition, Volume II (United States of America: Rand McNally & Company: 1989) 86. (อ่านต่อหน้า 8)

4. (1) อิธ ภิกขเว มหาปุริโส สุปติภูริตปาโท โหติ ฯ ยปี [*ยมฺปิ] ภิกขเว มหาปุริโส สุปติภูริตปาโท โหติ อิหปี [*อิทมฺปิ] ภิกขเว มหาปุริสสฺส มหาปุริสลกฺขณฺ ภวติ ฯ (2) ปุณ จปริ ภิกขเว มหาปุริสสฺส เหฏฐาปาตเลสุ จกฺกานิ ชาตานิ โหนฺติ สหสฺสราณี สเนมิกานิ สพฺพาการปริปุรานิ ฯ ยปี [*ยมฺปิ] ภิกขเว มหาปุริสสฺส เหฏฐาปาตเลสุ จกฺกานิชาตานิ โหนฺติ สหสฺสราณี สเนมิกานิ สนาภิกานิ สพฺพาการปริปุรานิ ฯ อิหปี [*อิทมฺปิ] ภิกขเว มหาปุริสสฺส มหาปุริสลกฺขณฺ ภวติ ฯ (3) ปุณ จปริ ภิกขเว มหาปุริโส आयตฺปนฺนํ โหติ ฯ (4) ทิฆมฺภุคฺคิ โหติ ฯ (5) มุทฺตลนหตฺถปาโท โหติ ฯ (6) ชาลหตฺถปา

โท โหติฯ (7) อุตฺตฺสขฺปาโท โหติฯ (8) เณฺนฺชงฺโฆ โหติฯ (9) จฺฐิตโก ว อโนนมนฺโต อุโกหิ ปาณิต
 เลหิ ชนฺนุกานิ ปริมสฺติ ปริมชฺชตฺติน (10) โกโสหิตฺวตฺตคฺคฺโยห โหติฯ (11) สุวณฺณวณฺโณ [*โหติ] กายฺ
 จนฺสนฺนิภตฺตโจฯ (12) สุขุมฺจฺฉวี โหติ สุขุมฺตฺตา จฺฉวียโรชฺชกฺลฺล กายเณ อุปลิปปฺตฺติฯ (13) เอเกกโล
 โม โหติ เอเกกานิ โลมานิ โลมกฺกุเปสฺสุ ชาตานิ ฯ (14) อุทฺทคฺคฺโลโม โหติ อุทฺทคฺคฺคานิ โลมานิ ชาตานิ นิ
 ลานิ อญฺชนวณฺณานิ กุณฺณทฺลาตฺตตานิ ทกฺขิณวตฺตคฺคฺชาตานิฯ (15) พุรฺหมชฺชคฺคฺโต โหติ ฯ (16) สต
 ตฺตฺสโท โหติ ฯ (17) สีหปฺพุทฺทกาโย โหติ ฯ (18) ปิตฺตฺตฺนฺตรฺโร [* จิตฺตฺนฺตรฺโร] โหติ (19)
 นิโครชฺชปริมณฺฑลโ โล ยาวตฺตฺกฺวสฺส กายโ ดาเวตฺตฺกฺวสฺส พฺยาโม ยาวตฺตฺกฺวสฺส พฺยาโม ดาเวตฺตฺกฺวสฺส
 กายโฯ (20) สมวณฺณกฺกุขฺนุโร โหติฯ (21) รสคฺคฺสคฺคฺติ โหติ ฯ (22) สีหฺนุ โหติ ฯ (23) จตฺตาฬิสทฺนุ
 โต โหติฯ (24) สมทฺนุโต โหติฯ (25) อวิโรทฺตฺนุโต โหติฯ (26) สฺสฺสฺกฺกทาโร โหติฯ (27) ปหฺตฺตฺติ
 โวห โหติฯ (28) พุรฺหมสฺสโร โหติ กรวิกฺภาณิ โหติฯ (29) อภินิเณตฺตฺต โหติฯ (30) โคปฺขุโม โหติ
 ฯ (31) อญฺณา ฆมฺกนฺตฺเร ชาตา โหติ โอทาทา มุทฺตฺลสฺสนิภาฯ ยปี [*ยมฺปี] ภิกฺขเว มหาปฺริสฺสฺส
 อญฺณา ฆมฺกนฺตฺเร ชาตา โหติ โอทาทามุทฺตฺลสฺสนิภา อิทฺปี [*อิทมฺปี] ภิกฺขเว มหาปฺริสฺสฺส มหาปฺริ
 สลฺกฺขณฺณิ ภาวติ ฯ (32) ปฺนุ จปฺริ ภิกฺขเว มหาปฺริโร อญฺหิสฺสโร โหติยปี [*ยมฺปี] ภิกฺขเว มหาปฺริโร
 อิทฺปี [*อิทมฺปี] ภิกฺขเว มหาปฺริสฺสฺส มหาปฺริสลฺกฺขณฺณิ

ภวติฯ [* Devanagari edition of the Pali text of the Chattha Sangayana] (อ่านต่อหน้า 24)

5. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) หน้า
 323 เซึ่งอรรถกล่าวว่า พระราชพิธีเลื่อนกรมในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์นั้น จัดขึ้น
 ในวันอาทิตย์ เดือนสี่ แรมเจ็ดค่ำ ซึ่งตรงกับวันอาทิตย์ที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2410 แต่พระองค์เจ้าป
 วงศ์สิ้นพระชนม์ในวันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 (อ่านต่อหน้า 47)

6. หนังสือ เจ้าชีวิต ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ หน้า 237 ทรงกล่าวว่าวันเดินทาง
 ออกจากกรุงเทพฯ เป็น วันที่ 18 ธ.ค. พ.ศ. 2414 (ค.ศ. 1871) แต่หนังสือ เสด็จอินเดีย 2415 กล่าวว่า
 วันออกเดินทางเป็นวันเสาร์ที่ 16 ธ.ค. 2415 (1872) ในสมัยนั้นยังใช้ปฏิทินแบบเก่า คือวันปีใหม่
 ตรงกับวันที่ 1 เมษายนดังนั้น วันที่เจ็ด ขึ้นห้าค่ำ เดือนสิบสอง ปีมะแมตรงกับ วันเสาร์ที่ 16
 ธ.ค. พ.ศ. 2414 (ค.ศ. 1871) (อ่านต่อหน้า 54)

7. เจ้าชีวิต พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ หน้า 239 ทรงเขียนว่า “เมื่อพระชันษา 21
 พระเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นเวลา 15 วัน ทรงเสียดลพระมหาพิชัยมงกุฎเพื่อที่จะทรงรับผ้าเหลือง
 เมื่อทรงลาออกจากบรรพชาจึงต้องมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอีก แต่ไม่ทำเป็นพิธีอย่างใหญ่โต

เท่ากับครั้งแรก” ถ้าข้อความนี้ถูกต้อง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษก 3 ครั้ง:ครั้งที่ 1 ในวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 ครั้งที่ 2 ในระหว่างเดือน กันยายน และ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2416ก่อนผนวช และครั้งที่ 3 หลังทรงลาผนวชเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2416 (อ่านต่อหน้า 56)

8. ต้นฉบับเขียน 4,5,6 เป็นเลขไทยในแนวตั้ง หน้าไปยาลน้อย (๗) หน้าเลข 9 แต่ไม่ได้เขียนวันข้างขึ้น เมื่อเทียบคูปฏิทิน 100 ปี (<http://www.myhora.com/xDbmbo/xDbmbo-100xu-rL.2412.aspx>) พบว่าวันดังกล่าวตรงกับวันพุธ ที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2412 (ค.ศ. 1869). (อ่านต่อหน้า 92)

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	แคโรล บิลบริ (Karyl Bilbrey)
วัน เดือน ปีเกิด	19 กันยายน 2503
สถานที่เกิด	เมืองแอนเดอร์สัน รัฐอินเดียนา ประเทศสหรัฐอเมริกา
วุฒิการศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต
สถานที่สำเร็จการศึกษา	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
สถานที่ทำงาน	วัดบวรนิเวศวิหาร
ตำแหน่ง	ผู้ช่วยเลขานุการ สมเด็จพระสังฆราช ฯ
ปีที่สำเร็จการศึกษา	ปีการศึกษา 2552

